

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek och är fritt att använda. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library and is free to use. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

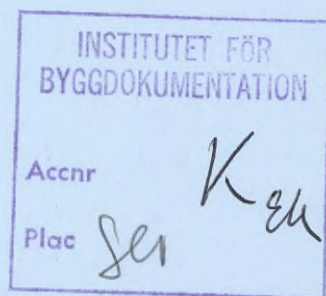
Rapport

R116:1987

Bolognas historiska stadskärna

Ett förhållningssätt att erinra om

**Ingela Blomberg
Nino Monastra**

Byggforskningsrådet

R116:1987

BOLOGNAS HISTORISKA STADSKÄRNA

Ett förhållningssätt att erinra om

Ingela Blomberg
Nino Monastra

Denna rapport hänförs till forskningsanslag 790897-0
från Statens råd för byggnadsforskning till B00M-gruppen
vid sektionen för arkitektur, KTH, Stockholm.

REFERAT

I föreliggande rapport beskrivs bakgrunden till och genomförandet av den bevarande saneringsprocess som ägde rum i Bolognas historiska stadskärna under 1970-talet. Saneringspolitiken betraktas i förhållande till staden Bolognas urbanistiska utveckling och till den politiska utvecklingen av hela Italien.

Den viktigaste aspekten på saneringsprocessen i Bolognas historiska stadskärna är den ideologiska och politiska bakgrunden till och motiveringen för saneringen. Den har sammanfattats i två punkter:

1. Man har ett mycket bestämt och politiskt förankrat förhållningssätt till staden. I den historiskt framvuxna helhet som staden utgör är det omöjligt att gradera den befintliga byggnadsstrukturen i mer eller mindre kulturhistoriskt värdefulla komponenter. Hela staden är därför att betrakta som ett monument som skall garanteras absolut skydd och fortbestånd.
2. Staden tillhör sina invånare. Den sociala aspekten på saneringen är därför lika viktig som och oupplösligt förenad med den bostadstekniska upprustningen av husen. Det är de boende som levt med låg standard och dåliga förhållanden som skall få det bättre. Hyrorna skall sättas så att de ursprungliga hyresgästerna kan bo kvar efter saneringen.

Rapporten är baserad på kunskaper från egna iakttagelser, intervjuer med berörda personer samt officiellt och ickeofficiellt arbetsmaterial som förmedlats av arkitekter, tjänstemän och politiker inom Bolognas kommunala förvaltning.

I Byggforskningsrådets rapportserie redovisar forskaren sitt anslagsprojekt. Publiceringen innebär inte att rådet tagit ställning till åsikter, slutsatser och resultat.

R116:1987

ISBN 91-540-4832-X
Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm
Svenskt Tryck Stockholm 1987

Innehållsförteckning

Förord.....	5
Sanering för vem?.....	9
Historik.....	13
Introduktionsrapport till expertsymposium i Bologna hösten 1974. Pier Luigi Cervellati.....	23
Bevarande sanering.....	30
Bevarande sanering i Italien.....	32
Piano per il centro storico 1969.....	43
PEEP centro storico.....	56
Contenitori i PEEP-planen.....	71
Typologi.....	74
Via Santa Caterina nr 13. Carlo de Angelis.....	81
Finansieringen av de fyra första åren av PEEP centro storico. Roberto Scannavini.....	83
Tilldelningskriterier.....	86
Samtal med Marisa Masini och Nadia Danielli.....	88
Tankar kring PEEP centro storico. Alberto Tarozzi.....	97
Det sociala bostadsbyggandet. Lea Boschetti.....	104
Decentralisering.....	108
Samtal med Teresa och Marco Galliani-Ganzerla.....	111
Samtal med Giuliana och Umberto Conti.....	115
Bologna i ett italienskt perspektiv. Luciano Pontuale.....	117
Om universitetsbyggnaderna.....	128
Det triangulära kvarteret som innehåller Santa Lucia och San Luigi.....	132
Bologna och studenterna.....	141
Synpunkter på händelserna i Bologna mars 1977.....	146
Trafiken och den historiska stadskärnan.....	151
Kanalnätet i Bolognas historiska stadskärna Canale Navile.....	158
Autocostruzione - självbyggeri.....	161
Bologna 1987.....	164
Återtagande av storstaden.....	170
Litteratur.....	175
Sammanfattning.....	177

Förord

I föreliggande arbete vill vi förena vissa allmänna kunskaper om den historiska utvecklingen under den senaste perioden i Italien med en mer detaljerad beskrivning av en stad, Bologna, och speciellt ansträngningarna för att behålla och förstärka den fysiska strukturen och det sociala nätet inom dess historiska stadskärna. Vissa av dessa processer tillhör redan historien - andra utgör krafter och spänningar som lever vidare och tillhör dagens Italien. Saneringen av den historiska stadskärnan i Bologna har varit föremål för kritik, befogad eller ej kan diskuteras. Främst har den varit baserad på otillräcklig kännedom om de socio-politiska och kulturella sammanhang i vilka förnyelseprocesserna ägt rum. Vi vill försöka fylla ut denna lucka och beskriva de förhållanden som påverkat och styrt planeringen och genomförandet av saneringen i Bolognas historiska stadskärna. Framställningen löper avsiktligt inte alltid kronologiskt utan följer idéer och företeelser i den aktuella tidsperioden, i syfte att försöka vara kulturellt och ideologiskt tydlig.

Vårt intresse för Bologna och dess saneringspolitik väcktes i början av 70-talet då vi på olika vägar blev intresserade av stadens radikala hållning i frågor som hade, och fortfarande har, stor och smärtsam aktualitet i Sverige. Under flera kortare besök 1975 och 1976 såg vi och förstod att det som skedde där var mer betydelsefullt och självständigt än vi anat.

Våren 1977 gjorde vi en utställning om saneringen i Bolognas historiska stadskärna på kulturhuset i Stockholm för Stadsmuseets räkning. Större delen av 1978 tillbringade vi på plats i Bologna och följde skeendena i staden, något som möjliggjordes genom ett stipendium från Byggforskningsrådet. Därefter har vi återbesökt och återknutit kontakterna med staden och dess företrädare i princip årligen.

Föreliggande arbete, som i huvudsak behandlar skeendet under 1970-talet, har fått mogna några år. Några undrar säkert varför vi inte har publicerat det tidigare. Svar på den frågan är att vårt intresse och arbete under tiden har varit inriktat på parallella företeelser här i Sverige, och detta engagemang har fått företräde.

Vid en kritisk genomgång av vårt material ansåg vi dock inte bara att det fortfarande hade aktualitet utan att det också med tiden hade fått ett historiskt värde. Bologna blev känt för att vara en radikal och progressiv stad i många avseenden, och detta ledde till att många människor besökte Bologna, sådana som arkitekter, samhällsvetare, pedagoger, grupper från vänsterpartierna osv. Vad man sett i Bologna har varit de fysiska

resultaten av en process som är mer genomgripande och ideologiskt förankrad än vad som är möjligt att förmedla inom ramen för en kort information. Vi ser det därför som en av huvuduppgifterna att beskriva och komplettera den teoretiska bakgrunden till saneringsprocessen i Bolognas historiska stadskärna. Man har där visat och praktiserat ett förhållningssätt till staden som vi vill erkänna och föra vidare. Vi ser detta förhållande mellan teori och praktik som en mycket värdefull ideologisk och kulturell infallsvinkel i förhållande till vårt förflutna/vår bakgrund som stadsmänniskor.

För den specifika beskrivningen av saneringen i Bologna och för historiken bakom stadens uppväxt har vi som källor dels den officiella dokumentation som Comune di Bologna förmedlat, både i form av publikationer och stencilerat arbetsmaterial - dels erfarenheter från vårt eget fältarbete som bedrivits sedan våren 1975, dvs i det närmaste under lika lång tid som saneringsprocessen pågått.

Till följande personer vill vi rikta ett uppriktigt tack för deras generösa, intresserade och tålmodiga medverkan i vår undersökning:

Pier Luigi Cevellati
stadsbyggnadsborgarråd Comune di Bologna

Carlo de Angelis
arkitekt Comune di Bologna Ufficio Tecnico

Roberto Scannavini
arkitekt Comune di Bologna Ufficio Tecnico

Nullò Bellodi
arkitekt Comune di Bologna Ufficio Tecnico

Paolo Nanelli
arkitekt Comune di Bologna Ufficio Tecnico

Massimo Turicchia
arkitekt Comune di Bologna Ufficio Tecnico

Graziella Tugnoli
sekreterare Comune di Bologna Ufficio Tecnico

Gabriella Gabrielli
sekreterare Comune di Bologna quartiere Marconi

Nadia Danielli
sekreterare Comune di Bologna quartiere Galvani

Violetta Bentivoglio
sekreterare Comune di Bologna quartiere Malpighi

Anna Maria Moggio
jurist Comune di Bologna

Giuseppe Longo
Comune di Bologna Ufficio Decentramento

Carlo Bergamaschi
Comune di Bologna Ufficio Decentramento

Christina Severi
Comune di Bologna Ufficio Esteri

Lea Boschetti
tjänsteman vid IACP provinsen Bologna

Luciano Pontuale
Ministero dei Lavori Pubblici, Rom

Carlo Doglio
arkitekt, professor sociologi universitetet
i Bologna

Paula Venturi
docent sociologi universitetet i Bologna

Alberto Tarozzi
ass. professor sociologi, medlem i commissione
urbanistica quartiere Irnerio

Roberto Veggetti
arkitekt, medlem i commissione urbanistica
quartiere Malpighi

Elide Pondrelli
arkitekt, medlem i commissione urbanistica
quartiere Malpighi

Valerio Mezzogoro
arkitekt, medlem i självbyggerikoooperativet Malpighi

Marco och Teresa Galliani-Ganzerla
medlemmar i commissione urbanistica quartiere
Malpighi

Umberto och Giuliana Conti, boende i Solferino

Marisa Masini, boende i Solferino

samt våra vänner

Mario och Deborah Leoni
boende och arbetande i San Leonardo som tragiskt
har lämnat oss och som vi tillägnar detta arbete

Stockholm i juli 1987

Ingela Blomberg

Nino Monastra

Illustrationerna är hämtade ur följande publikationer:

Cervellati, Pier Luigi och Scannavini, Roberto:
Bologna: politica e metodologica del restauro
nei centri storici. Bologna 1973.

PEEP centro storico. Bologna 1974.

Cervellati, Pier Luigi; Scannavini, Roberto;
De Angelis, Carlo: La nuova cultura delle città.
Milano 1977.

Risanamento conservativo del centro storico di
Bologna. Bologna 1979.

Il canale navile. Bologna 1980.

Per il recupero urbano. Programma di qualificazione
per le zone produttive e di riuso per il patri-
monio edilizio esistente. Bologna 1982.

Fotografierna är tagna av Nino Monastra och utgör en
del av vår utställning på kulturhuset 1977 för stads-
muséets räkning.

Sanering för vem?

Om stadsproletariatets roll i vårt samhälle (och i begreppet proletariatet vill vi inkludera inte bara den traditionella arbetarklassen utan också de delar av det medvetandegjorda borgerskapet, som har valt sida i samhällskonflikten) är marginell, då är de logiskt att dess plats i staden är marginell, att den endast finns i utkanterna. Och om den centrala staden skall fortsätta att vara säte för affärslivet, de s.k. "cityfunktionerna" så finns där självklart ingen plats för proletariatet. Det får fortsätta att flytta ut till utkanterna av innerstaden och därifrån ännu längre ut till de ytterområdesghetton som den subventionerade rationella decentraliseringen organiserar och lokaliserar så långt som möjligt från stadens styrande centrum. Där fortsätter i stället nya funktioner och användningsriktningar att breda ut sig, helt skilt från boendet.

Idag har frågan om återanvändningen av städernas historiska kärnor i Italien, och inte bara där, blivit förvanskad genom att profitens anhängare maskerar denna återanvändningsoperation bakom pseudo-kravet att bevara stadskärnans historiska och konstnärliga värde. Med en enkel restaurering av dess arkitektoniska strukturer finner de ett nytt verktyg för att producera mervärde och en ytterligare avgränsning mellan de sociala klasser som lever i staden. Tillsammans med en s.k. demokratisk förnyelse börjar så småningom det missvisande begreppet "decentralisering" göra sig gällande inom den ledande profitideologin. Decentralisering av industrier, följd av decentralisering av bostäder, framställs som ett alternativ för att minska bristen på jämvikt mellan stad och land, mellan underutvecklade och överbefolkade områden. I verkligheten svarar decentraliseringen för en ökad utsugning genom effektivisering och rationalisering av produktionen, och bidrar till en ökad isoleering av arbetarklassen. Decentralisering utgör framförallt i längden ett alibi-uttryck (ord) för att fullborda en övergång från jordbruksavkastning till markvärdestegring, vilket, som alla vet, ger mycket högre räntabilitet. Och sedan skall den offentliga sektorn bära bördan av denna decentralisering genom att urbanisera den yttersta periferin till subventionerade ghetton och därmed lämna möjligheten att spekulera i området mellan den gamla och den nya bebyggelsen till kapitalet. Men denna decentraliseringsprocess kan inte fortsätta i det oändliga. De fysiska förutsättningarna minskar, och därför blir spekulationen åter intresserad av de centrala delarna av staden. I verkligheten har detta inte försiggått så kronologiskt eller så mekaniskt som det beskrivits här, men principen är klar: på olika sätt söker sig byggkapitalet till nya spekulationsobjekt och gömmer sig bakom mer eller mindre maskerade "demokratiska"

och "acceptabla" programförklaringar. Därför är det ytterst viktigt att i verkligheten analysera innebörden i vart och ett av dessa begrepp.

Kapitalets "demokratiska och acceptabla" programförklaringar sträcker sig till att deklarerar att de historiska stadskärnorna skall räddas och att de miljömässiga gamla stadskärnorna skall behållas, men de säger inte åt vem, och det blir en självklarhet att med detta bevarande menas: åt de boende som är mest "värda" det, åt de bäst bemedlade - de andra åker ut i ytterområdena.

Därför är idag intresset för de historiska stadskärnorna förfalskat och förvanskat; idag när spekulationen visar sig med så många olika ansikten krävs en fördjupning i kunskaper och medvetenhet från varje stadsboendes sida.

Det arbete som bedrivits i Bologna under de senaste tio åren och som inte enbart omfattar den historiska stadskärnan utan sträcker sig ut över hela staden har nyanserat en inriktning, ett tillvägagångssätt som är mycket enkelt men mycket viktigt: att behålla staden för dess ursprungliga invånare. Att räkna upp resultat och siffror är inte av så stort intresse. Däremot är det den kontinuerliga insatsen, kritiskt granskad, som ger impulser till det fortsatta arbetet, utan att man för den skull förnekar de misstag som begåtts.

I Bologna har man också gynnat den industriella decentraliseringen med alla de nackdelar som processen har fört med sig. Den unga arbetarklassen har till exempel i praktiken försvunnit från Bolognas centrum. Vid "Convegno per la gestione sociale dell'abitazione" i Bologna 30 september - 1 oktober 1975 beskrev en av föredragshållarna, som varit ledare för en undersökning kring den sociala delen av de subventionerade bostadsbeståndet (ed ilizia popolare) hur betydelsefullt det varit att upptäcka att i den historiska stadskärnan och dess närmaste omgivning i Bologna procentandelen yngre arbetarklass var i kraftig minskning, och att denna minskning orsakades av att det var omöjligt att leva, bo och arbeta där. Denna minskning utgjorde dessutom en förklaring till att under denna, i övrigt mycket politiskt aktiva, tid invånarnas deltagande (partecipazione) var mycket intensivare beträffande politiska, allmänna frågor av typen antifascismen, än för andra, för stadsdelens eget liv mer specifika frågor.

Här hade man också begått det stora misstaget att planera för en universitetsstad utanför staden som så många andra europeiska städer gjort. I Bologna stannade planerna på papperet och kom aldrig till utförande på grund av bristande ekonomi, men den höll ändå vissa styrkor upptagna under en längre tid. Å andra sidan har de positiva resultaten av den pågående processen motsvarats av ett växlande intresse för och deltagande av de invånare som bor kvar i de ombyggda bostäderna i den historiska stadskärnan. Det har spekulerats mycket över

graden av deltagande från de boendes sida i restaureringsprocessen. Man har försökt föra statistik utifrån, och vi har varit med och iakttagit och lyssnat. Alla möten är offentliga, och vissa frågor har varit så viktiga att under vissa möten fanns det lika många observatörer utifrån som deltagare. Men det är klart att de problem som uppstod från gång till gång och som skulle diskuteras av de boende med stadsdelsrepresentanter eller representanter från kommunens "Ufficio Tecnico" var speciella, och därför var intresset ibland begränsat. Tiden fick gå och effektiviteten fick ibland ge vika för en bredare inblanding av stadsinvånarna i hela processen. Det som var av särskilt intresse var att se hur vanliga boende pratade och diskuterade sådana livsfrågor på kaféer, över en kaffe månad efter månad.

Regleringsplanen för den historiska stadskärnan i Bologna 1969 utarbetades i en period av social oro och spänning, inte bara i Italien utan i hela västvärlden. För Italiens del kom den till uttryck i de stora arbetskonflikterna som kulminerade med den s.k. heta hösten 1969 på Fiat i Torino som skakade hela landet, och i vilken de progressiva politiska krafterna var djupt engagerade. I Bologna fokuserades ansträngningarna i den perioden främst på tillskapande och fördelning av offentlig service, både social och kulturell, mot bakgrund av en uttalad vilja att staden inte skulle växa okontrollerat, en "nolltillväxt".

1972-73 utarbetades därefter den plan som garanterar genomförandet av det fysiska och sociala bevarandet av stadskärnan som angavs i regleringsplanen 1969.

Förutom att den fördjupar kunskapen om den historiska stadskärnan ger denna plan svar på den grundläggande politiska frågan "Restaurera för vem?". I en stämning av total okänsla eller i bästa fall av historisk fetischism för det enstaka monumentet hade det i slutet av sextiotalet varit både tekniskt och socialt omöjligt - man skulle inte haft samma politiska stöd om man hade börjat i andra, mindre känsliga delar av staden.

De sociokulturella förhållandena har alltid varit mycket känsliga debattfrågor i Italien. Därför är det logiskt att denna bevarande restaurering av de ursprungliga byggandet i den historiska stadskärnan så småningom har vidgats till ett större projekt för att återbruka hela den befintliga stadsstrukturen, som t ex den första perifera ringen av bostättningar runt den historiska stadskärnan. Framför allt gäller det stadsdelarna Bolognina, Borgo Panigale, Saffi och San Vitale som byggdes under 1800-talet och 1900-talets första del och som nu visar tecken för förfall och degradering.

Den fördjupade medvetenhet som har vuxit fram i Bologna har onekligen lett till programmering för att bibehålla den befintliga byggnadsskatten, men detta måste beröra hela staden och komma alla dess invånare till godo och inte enbart den klass eller elit som de ståtliga palatserna varit uttryck för. Med den inriktningen får beva-

randet av den historiska skatten ny betydelse som står i motsättning till enbart estetiska tendenser. Det blir i stället en erövring av stadsområdet från arbetarklassens och de mindre bemedlades sida - de som alltid varit uteslutna och som man för övrigt fortfarande överallt vill utesluta.

Historik

Trots brist på exakta kronologiska hållpunkter kan man urskilja Bologna redan under bronsåldern, alltså kring 800-talet f Kr. Genom att studera de föremål som finns bevarade är det möjligt att beskriva hur Bologna fungerade under bondesamhället och dess utveckling under metallbehandlingens tid. Svårare är det att definiera stadens fysiska utbredning. Under bronsåldern kan man urskilja en bebyggelsekoncentration vid Bologna, förmodligen ovanpå en tidigare utveckling, med en serie bostadsområden på andra sidan floden Reno som sträcker sig från den stora Borgo Panigale mot högslätten från Crespellano till Gallo di Castel S. Pietro, vidare över kullarna söder om Bologna med Grotta Farneto och Castel dei Britti ända bort till Appenninerna. Man kan alltså tala om ett demografiskt system för Bologna Imola-området, som också innefattar det stora metallurgiska centrumet Toscanella. En bebyggelsemässig samverkan mellan kullarna och hög- och mellanslätten framträdde tydligt och den skulle komma att karakterisera Bolognas vidare utveckling mot att bli ett kulturellt centrum som etablerade förhållande med Appenninkulturerna i centrala Italien, men som samtidigt öppnade sig mot norra Italien. Metallbearbetningen utvecklades parallellt med den tidigare kollektiva agrara ekonomin och därmed vidgades den kommersiella horisonten. Det område som senare kom att täckas av den romerska staden Bononia och dess medeltida utvidgningar, visade sig nu som tät hyddbebyggelse. Man kan börja tala om ett begränsat Bologna-område som skiljde sig från den etruskiska och villanovianska kulturen.

Den blomstrande metallurgiska produktionen förutsatte att råvaror och halvfabrikat sammanfördes och att färdiga produkter exporterades åt olika håll. Förekomsten av vittnesbörd rörande den internationella handeln som fynden av guld, bärnsten och glas i Borgo Panigale sätter in Bologna-området i ett förhållande som inte bara är lokalt eller italiskt. Ett utbyte sker mellan ett medelhavsområde i utveckling mot en maritim handel, och ett kontinentalt område tillhörande Hallstatt-kulturen i mellersta Europa.

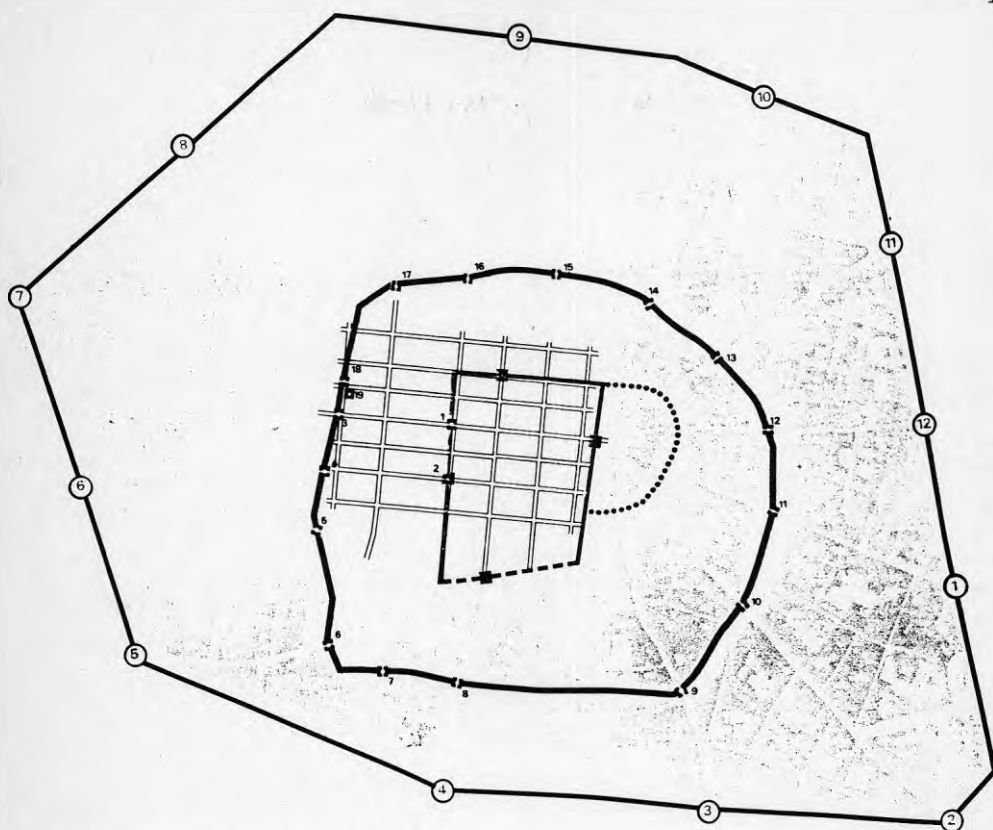
Från femhundraålet härstammade den viktiga etruskiska staden Felsina, och om den innebar någon förändring i förhållande till den villanovianska perioden så var det i riktning mot centralisering. När det gäller sociala förhållanden fann man i det etruskiska Bologna inte den ekonomiska-politiska övermakt som kännetecknade det sydliga Etruriens städer i form av en oligarki. Om det ursprungliga villanovianska jämlikhetstänkandet med tiden inskränktes, så kom den ekonomiska framgången enligt gravfynden ganska breda samhällsskikt till del, och

inte enbart några få familjer. Den ekonomiska horisonten vidgades betydligt i och med Adriatiska havets förnyade funktion som förmedlare mellan Medelhavet och kontinenten. Den stora hamnstaden Spina i närheten av nuvarande Comacchio växte fram samtidigt med Felsinas kulturella uppgång och ekonomiska tillväxt, och av keramikimporten att döma kan man konstatera en betydande samverkan mellan de två städerna. Vägförbindelserna utvecklades då i två huvudriktningar med en väg som ledde direkt till Spina och en som följde bergsslutningarna mot den inre Poslätten och Alpernas centrala pass, så att Felsina blev huvudort för handeln mellan Adriatiska havet och den transalpina världen.

Den begränsade tillgången till keltiska fyndigheter från tiden mellan mitten av fjärde till mitten av andra århundradet f Kr gör det svårt att fastställa en historisk kontinuitet för Bologna under den perioden, vare sig beträffande kommunikationsstråk eller demografi. Att det romerska namnet "Bononia", efter det keltiska namnet "Boiierna", ersatte det etruskiska namnet "Felsina" pekar på att staden genomgick en utveckling och att romarna kan ha lierat sig med tidigare bosatta kelter. Man har vid utgrävningar funnit keltiska gravar ovanpå felsineiska gravplatser i västra delen av staden. Utgrävningarna i via Rizzoli visar att de romerska bosättningarna låg direkt på och delvis var sammanbyggda med ett lager villanovianska hyddor som alltså var 5-600 år äldre. Vi kan med stor sannolikhet förmoda att den romerska staden år 189 f Kr byggdes på vid den tiden orörd mark mitt i de besegrade Boiirernas territorium.

Den romerska staden grundades år 189 f Kr. Den första kolonisationen från Rom omfattade tretusen familjer (dvs mellan tolv och femtontusen personer), av vilka en femtedel bosatte sig i staden som hade en yta på mellan 10 och 12 hektar. De övriga inflyttarna bosatte sig utanför staden inom den närmaste landsbygden, centuriatio, som omfattade ca 50 hektar. Sträckningen av många av stadskärnans huvudgator stammar direkt från den gamla romerska rutplanen. Axeln via Rizzoli-via Ugo Bassi och dess parallellgator Montegrappa, Altabella, Porta Nuova, Quattro Novembre, Clavature och Orefici återspeglar de antika "decumani", och via Cesare Battisti, N. Sauro, D'Azeglio, Indipendeza, Archiginnasio, Caduti di Cefalonia, Drapperie och Oberdan följer tydligt gatusträckningar enligt de antika "cardini". Man finner också att de vertikala element som främst karakteriserar den "gamla stadens" utseende; tornen och kyrktornen, står parallella med det antika Bononias rutplan. Denna planorganisation är fortfarande tydlig i stora delar av den gamla staden efter närmare 2.000 år.

Det som hittills har betraktats som den romerska staden är i själva verket det kejserliga Bononia, alltså en stad som i relation till dagens Bologna kan placeras mellan vägkorsningarna Piazza di Porta Ravegnana i öst, Galleria via San Felice i väst och mellan via Farini,

- |||| Den romerska stadens utbredning
 ○ Torresotti-muren
 | Selenit-muren med fyra portar
 ■ Longobardisk utvidgning
 ■ Den yttersta murcirkeln

1. Porta Maggiore
2. Porta S. Stefano
3. Porta Castiglione
4. Porta S. Mamolo
5. Porta Saragozza
6. Porta S. Isaia
7. Porta S. Felice
8. Porta Lame
9. Porta Galliera
10. Porta Mascarella
11. Porta S. Donato
12. Porta S. Vitale

Via Carbonesi och Via Barberia i syd och Via Bertiera och Via Dell'Orso i norr. Staden hade en befolkning som troligen uppgick till 10.000 invånare, gator med stenläggning och trottoarer, kloaker (åtminstone i stadens östra delar) och ett effektivt ledningssystem som fick vatten från floden Setta genom en 17 km lång underjordisk akvedukt. Där fanns också stora och arkitektoniskt betydande offentliga byggnader, varibland åtminstone två badhusanläggningar. Det var en stad, rik på produkter från den bördiga omgivande bygden, som också inrymde industrier och hantverkare som tegelbruk, stenhuggerier, smeder, guldsmeder, keramiker, skräddare, skomakare, vapensmeder och charkuterister. Som vittnesbörd över denna effektivitet och rikedom står t ex marmorblock från Verona i Renobron och ett stort antal trachitblock i gatubeläggningen. Stora kolonnbitar av afrikansk marmor, som upptäckts nära San Stefanokyrkan, berättar om kommunikationer över havet med mycket avlägsna platser medan marmorskivor från Garfagnana vittnar om vägtransporternas effektivitet. Överallt i den gamla staden finns rester av rika mosaikgolv, målade och dekorerade väggar och varmluftsanläggningar, vilket tyder på att också privatbostäderna hade hög standard.

Kring den rika och expanderande staden fanns förmodligen ingen mur under kejsartiden; den politiska situationen och det geografiska läget långt från kejsardömetts gränser gjorde att det inte behövdes en sådan. Fanns det något slags avgränsning i kejserlig tid, så var det av administrativa skäl och ej i försvarssyfte.

Som väletablerad stad i kejserlig tid hyste Bologna en kosmopolitisk befolkning, och till och med det grekiska språket måste ha varit i allmänt bruk. En gravskrift vittnar till exempel om närvaron av en immigrant från Kylikien. Bononia var alltså inte en instängd stad, utan öppen utåt. Närvaron av icke lokala kulturer som Giove Dolichenos och Isis (som framgår av inmurade stentar i kyrkan S. Stefano) vittnar om en kulturell horisont som sträckte sig utöver den ursprungliga provinsiala miljön. Denna bredare kulturella horisont (den latinska författaren Marziale talade om "culta Bononia" = det lärda Bologna) siar 1.000 år i förväg om Bolognas kommande ställning som säte för Europas första universitet: en punkt där olika kulturer och erfarenheter har sitt möte, konfrontation och syntes.

Under den äldre medeltiden var Bologna begränsat till ett mycket mindre område än under romartid, som var omringat av en kraftig mur bestående av selenitblock. Av dessa har man hittat så många att man har kunnat avgöra var muren gick; den byggdes under kejsar Teoderiks tid (493-526 e Kr) och hade fyra portar. Staden kallades därför under den tiden för "cittadelle quattro croci". Den omfattar hela den romerska staden samt de nya förstäderna i norr och öster.

Utanför selenitmuren sträckte sig västerut något som senare dokument kallade "civitas antiqua rupta", sta-

den som förstördes, dock inte av krig, utan av en olycklig översvämning under 2-300-talen. Denna del var delvis odlad med vingårdar och trädgårdar och täcktes i övrigt av vild vegetation.

Åren 728-29 ockuperades Bologna av longobarderna som slog sig ner utanför selenitmuren på östsidan med den tydliga avsikten att kontrollera de vägar som ledde till Esarcato eller Ravenna, som vid denna tid var bysantinskt territorium, och varifrån en motattack kunde väntas. Longobarderna omgav sin bosättning med kraftiga befästningar i en halvrund form som man lätt kan skönja på topografiska kartor. Utvecklingen hos förstäderna på västsidan blev däremot annorlunda. Den gick efter radiala linjer, förmodligen eftersom dessa marker redan användes för jordbruk, och åtminstone delvis var ockuperade av de munkordnar som grundades strax efter tusentalet.

Den befolkningstillväxt som ägde rum mellan slutet på tionde och början på elfte århundradet över hela västvärlden, berörde säkert också Bologna. Man anser att den andra murringen, den man brukar benämna som "cerchia dei torresotti" byggdes efter det att comune di Bologna som nytt politiskt organ blev till efter år 1115. I torresotti (tornägare) som under ett sekel utgör den härskande klassen bodde alla innanför selenitmuren, eller åtminstone inom den gamla longobardiska befästningen; detta bevisas av kvarblivna torn, dokument och namn på platser i staden. "Cerchia dei Torresotti" var resultatet av försvarsarbeten som utfördes under en lång tidsperiod. Staden anslöt sig år 1167 till "Lega Lombarda" (lombardiska unionen) och detta bidrog till att staden måste förses med försvarsverk.

Den yttersta murringen projekterade förmodligen kring mitten på elvahundratalet, när en stor tillväxt av stadsbefolkningen skedde i samband med omfattande inflyttning från landsbygden. Den nya muren byggdes sakta och blev färdig först 1374, under en period av politiska spänningar och avfolkning. Den nya muren byggdes så långt ut att man innanför den hade plats med vin- och trädgårdsodlingar.

Byggandet av kyrkan S. Petronio, som påbörjades 1390, krävde att man rev åtta kyrkor och otaliga hus, varav många med tillhörande torn. I det gamla medeltida Bolognas hjärta ligger dessa ruiner, dels under Piazza Maggiore, dels under själva S. Petronio.

Några kanaler gick genom staden och drev vattenkvarnar i via Pradello och i trakten av via Moline och via Capodilucca.

År 1088 grundades universitetet i Bologna, lo Studio, det äldsta i Europa, och fick i förvar Giustianus Kodex från Ravenna. Det fick dock inget eget säte förrän år 1563 då Archiginnasio byggdes. De olika institutionerna samlades så småningom i två områden; juristerna höll till mellan S. Procolokyran (nu Piazza Calderini)

och den nutida via Farini, medan humanisterna "konstnärerna" undervisades i trakten mellan Piazza Nuova, S. Salvatorekyrkan och via S. Margherita.

År 1201 tog "kommunen", dvs den religiöst dominerande katolska och påvetrogna styrelsen av staden, slutligt säte i stadens hjärta på den västra sidan av Piazza Maggiore. År 1246 börjar man bygga ett nytt Palazzo Pubblico, som efter slaget vid Fossalta skulle komma att rymma Konung Enzo som fånge till hans död 23 år senare.

Staden utvidgade sig i de till en början relativt obebyggda ytorna mellan Torresottimuren och den yttersta murringen. Bostadsbebyggelsen tätnade till först stone runt de religiösa anläggningarna, främst kloster och prästseminarier, som byggdes här ute. Dominikanerna byggde klostret S. Domenico 1221, och mellan åren 1236 och 1250 byggde fransiskanerna kyrkan S. Francesco i enlighet med den modernaste internationella gotiken.

Den ekonomiska krisen under 1300-talets andra hälft blottställde de kommunala institutionerna. Staden erövrades av Visconti från Milano och därefter av Vatikanstaten. År 1377 slöts ett avtal mellan påven och staden Bologna för att tillförsäkra staden en självständig administration, det så kallade "De sexhundras råd". Under denna period etablerades en rad allmänna institutioner.

Bolognas stadgar visar ända från mitten av tolvhundratalet en ansevärd mängd stadsplaneringsregler: beträffande breddning av trånga gator, öppnande av nya stråk (den första breda och systematiska satsningen skedde redan år 1211 i trakten mellan S. Procolokyran och nuvarande Piazza Cavour), stenläggningsarbeten, täckning av avloppsledningar, utgrävningar för dräneringsledningar, åtgärder för trafiken i gatuarkaderna (också hästtrafiken), byggande av gatuarkader, åtgärder för att alla de hus vari trä ingick som material skulle täckas med tegel och inte med halm för att förebygga brandrisk, regler för skadeersättning och återuppbyggnad efter bränder, samt rivning av hus och torn som straffåtgärd mot husägare som hade begått brottsliga handlingar.

Den medeltida strukturen har förblivit nästan oförändrad och många gator har bevarat det gamla utseendet med låga arkader med träpelare, första våningen utskjutande på konsoler och med bågbroar över gatan som förband byggnader mitt emot varandra.

I slutet av 1300-talet var Bolognas stadsstruktur väldefinierad och sådan skulle den komma att förbli ända till mitten på 1800-talet. Nya byggnader uppfördes inom de givna historiska och topografiska ramarna. Under 1300-talets sista 25 år utfördes i Bologna viktiga arbeten som skulle komma att ge staden en avgörande prägel; huvudarkitekten var Antonio di Vincenzo. År 1377 slöts ett avtal mellan staden Bologna och Vatikanstaten,

som skulle främja stadslivet i stort, men speciellt byggnationen under ett skede av kraftigt befolkningsexpansion. Staden hade mellan 40 och 50.000 invånare i början på 1370-talet. Man gjorde en plan för slutförandet av den tredje och yttersta murringen som påbörjades i början på 1300-talet, men som fram till mitten av 1500-talet fortfarande till stor del bestod av pålverk och plank. Nya byggnader uppfördes, mest mellan andra och tredje murringen, i de vin- och trädgårdsområden som under mer än fyra sekel skulle komma att vara stadens expansionsreserv. Den medeltida strukturen påverkades dock inte av tillfälliga omflyttningar hos en befolkning vars mängd höll sig konstant under lång tid. När nya ingrepp skulle göras för att bredda gator eller för att renovera kvarter med nya torg, var man snarare inställd på att bättra utseendet utan att ändra på den ursprungliga strukturen.

Under Sante Bentivoglios herravälde i mitten på 1400-talet upplevde staden ett uppsving efter en ekonomisk och politisk kris som hade varat i nästan femtio år; hela byggnadsverksamheten hade varit upptagen med förstärkningar av försvarssystemet. Krisen blev kännbar även inom universitetet och man räknar med att antalet studenter hade sjunkit till 1/8-del eller 1/9-del av föregående seklets. Arkitekterna Pagno di Lapo Portigiani och Antonio di Simone Infrangipani från Florens byggde Palazzo Bentivoglio. Palatset raserades under ett folkuppror år 1505, efter vilket påven Giuglio II återställde vaticanstatens makt över staden. Det raserade palatsen låg orört under nära 500 år (ruinen heter il Guasto) tills kommunen år 1975 lät bygga och anlägga en allmän park på ruinkullen. Under Bentivoglio-herraväldet uppgick befolkningen till ca 50.000 invånare, staden vidgades och de största ansträngningarna inriktades på att göra staden vackrare och handeln rikare. Jordbruket blomstrade och man byggde kvarnar längs stadens kanaler för att tillverka silke- och hampprodukter. Man intresserade sig också för de omgivande områdena och deras utveckling genom att bygga en kanal som från Corticella ledde ända till Porto Naviglio i centrum av Bologna. Bortsett från allmänna arbeten, som den farbara kanalen och murförstärkning genom att pålverket ersattes med tegel, utgjordes de nya byggnaderna endast av bostäder för den härskande klassen. De fattigas bostäder revs, butiker avlägsnades från torgen och man fastställer en byggnadsstadga - allt detta för att försköna staden ur formell aspekt medan de mindre bemedlade fick komma i andra hand. År 1506 återerövrade påven Giulio II staden och därefter kom påvemakten att härska i Bologna ända fram till Italiens enande år 1861. För den vanliga medborgaren och för de mindre bemedlade spelade det mindre roll om det var familjen Bentivoglio eller påven som regerade staden.

Under hela motreformationens tid betraktades Bologna som ett andra Rom och påven Clement VII ordnade Carl V:s kröning i S. Petronio. Drottning Kristina möttes på sin väg mot Rom av påvens sändebud i Bologna under festliga former. Under denna tid fanns det minst nittio kloster och teologiskolor eller prästseminarier i staden.

Området runt staden genomgick kraftiga strukturförändringar med bland annat torrlägningsarbeten. Utanför stadsmuren byggdes år 1631 arkaderna som förenar Chiesa degli Alemanni med Porta Mazzini, Ricoveroarkaderna år 1667 och San Lucaarkaderna år 1776. Genom tillämpning av nya estetiska värderingar, bland annat genom att arkitekten och målaren Antonio Galli, kallad Bibiena, var verksam, fick staden en formell karaktär.

Befolkningen i innerstaden höll sig konstant till antalet, medan landsbygden mot 1700-talets mitt ökade kraftigt. I samband med torrläggningar av landskapet utanför staden och precisa ekonomiska planer lade påvens representant fram de nya teorier om "ekonomisk frihet", som redan gällde i andra europeiska stater. Största effektivitet nådde kardinal Buoncompagni, som år 1780 under påben Pio VI framlade en plan för avskaffande av interna tullar samt främst införande av fastighetsregister och beskattning av jordegendom. Detta var en revolutionär handling. Överklassen satte sig emot detta hot och uppviglade folket och de intellektuella mot Vatikanen med motiveringen att staden måste bli självständig. Tvisterna, som försenade arbetena med planens genomförande, varade fram till 20 juni 1796 när Napoleon gjorde sitt intåg i Bologna.

Bologna var Vatikanstatens huvudstad i norr och levde på hampa- och silkesindustrin, och med sitt effektiva energisystem med kanaler och kvarnar utgjorde den den stora attraktionen för beställare inom den internationella handeln. Hundratals fabriker exporterade råvaror och färdiga produkter till hela världen, något som kan förklara stadens ofta höga levnadsstandard. Men snart kolliderade Pio VI:s "ekonomiska plan" med fransmännens politiska uppfattning om ett "jordbruks-Italien". Det kapital som flydde från industrin sökte sig bättre investeringar i jordbruksekonomin.

Bolognas rika arkitektoniska värld rättade sig efter nya riktlinjer, och anpassade sig till det samhälle där nyrika affärsmän och handlare från borgerliga familjer, till skillnad från adeln, lyckades utnyttja sin mellanställning i förhållande till Napoleon och kunde dra fördelar vid försäljningen på auktion av kyrkans marktillgångar. Hampa- och silkesindustrin kom att försvinna i början av 1800-talet och de forna köparna blev tvungna att vända sig åt annat håll. I mitten av seklet var Bolognas ryktbara silkesindustri praktiskt taget försvunnen och den forna huvudstaden hade blivit centrum för en jordbruksprovins. Detta ledde också arkitekturen till enkla och konkreta former.

År 1831 reste sig Bologna mot det franska styret och blev under 56 dagar huvudstad för en koalition av föränade provinser som fungerade fram till det österrikiska angrepp som lämnade staden i Vatikanens händer. Staden skulle anpassas till den moderna utvecklingen. År 1858 byggdes järnvägsstationen och trettio år senare "öppnades" via dell'Indipendenza som förbinder järnvägsstationen med stadens kärna. Från 1860 stammar via Farini-projektet som skulle komma att förverkligas

först tio år senare med omfattande rivningar. 1861 startade arbetena för den blivande Piazza Cavour, 1868 skedde rivningar för att bereda plats åt Cassa di Risparmio och Banca Nazionale vid via Rizzoli och 1872 flyttades marknaden från Piazza Maggiore till Piazza S Francesco i "försköningssyfte".

År 1889 trädde den regleringsplan i kraft vars utvidgning- och ingreppssystem skulle komma att tillämpas ända fram till andra världskriget. Planens målsättning var dels att bygga nya gator och göra partiella utvidgningar, dels att bredda vissa huvudgator, som t ex via Rizzoli och via U. Bassi samt förbättra mindre viktiga stråk.

Garisendatornet frilades genom att de byggnader som successivt byggts omkring det, bl a den lilla kyrkan la Vergine delle Grazie, revs och tornets nedre del täcktes av selenitblock. 1902 revs den yttersta stadsmuren från 1300-talet och bara portarna stod kvar - ibland med en liten rest av muren som minne. Så småningom skulle murens avgränsande funktion återupptå i form av en dubbelriktad sexfilig ringled runt den historiska stadskärnan, la Circonvallazione. Den delen av via Emilia, den romerska vägen mellan Milano och hamnstaden Spina, som löper genom Bolognas stadskärna breddades och det innebar bland annat att flera av de medeltida tornen revs. En ny stor gata, via Don Minzoni, via dei Mille och via Irnerio, drogs i stadens norra del mellan Porta Donato och Porta Lame genom bostadskvarter som revs. 1889 års plan låg också till grund för en ny plan för universitetet som hängde samman med byggandet av via Irnerio och enligt vilken alla institutioner skulle koncentreras till ett mer samlat universitetsområde. Detta sträckte sig från Policlinico Sant Orsola strax utanför stadsmuren, där läkarna utbildades, över via Zamboni och omfattande den botaniska trädgården Palazzina della Viola, Liceo Musicale, Teatro Comunale och Accademia delle Belle Arti. Centrum var och är Piazza Verdi vid via Zamboni. Under tiden började staden expandera okontrollerat utanför murarna - med början i de bostadsområden som nu kallas Costa Saragozza, Colli och Murri.

I början av 1900-talen bildades en kommitté för bevarande av Bolognas historiska och konstnärliga skatter som initierade en rad restaureringar, bl a av Palazzo di Re Enzo, Palazzo del Podestà och Palazzo dei Notai, alla runt Piazza Maggiore, men också många andra byggnader, palats och kyrkor.

Från 1800-talets senare del var Bologna centrum för den socialistiska rörelsen, och efter första världskriget utgjorde staden måltavla för fascistiska reaktioner. En ny järnvägslinje mot Florens underlättade kommunikationerna med södra Italien.

Under andra världskriget drogs Bologna in i krigets våldshandlingar (1943-1945) under Salörepubliken genom att befinna sig i en sluten zon omedelbart bakom "den

gotiska linjen" (la linea gotica) i Appenninerna strax intill. De allierades flygraidar och bombningar för att förstöra den viktiga järnvägsknuten demolerade också stora bebyggda områden i närheten, både i den historiska stadskärnan och utanför. I stadsdelen Lame, vid Ospedale Maggiore (som inte finns längre) stod i november 1944 slaget om Porta Lame som är det viktigaste slaget i staden mellan italienska motståndsstyrkor och nazisttrupper.

1955 års regleringsplan medförde ohjälpliga skador på den historiska stadskärnan som t ex den okänsliga återuppbyggnaden av den del i nordväst som delvis bombats 1943-44 samt rivningen av kvarteret mellan via Farini och via Foscheroni. Markspekulation och en djup okunghet om den gamla stadens historiska värden ligger till grund för dessa brutala ingrepp.

Under 1960-talet påbörjades en kampanj för att bevara staden och att sprida en ny kollektiv medvetenhet om stadens historiska arv. Studier startade som kom att ligga till grund för en plan för konservativ restaurering av "den gamla staden".

Den 21 juni 1969 fastställde kommunfullmäktige en variant på PRG av år 1955, vars grundtanke om "bevarande restaurering" är att kunskap om det förflutna är nödvändig för att kunna programmera för framtiden.

Introduktionsrapport till expertsymposium nr 2 i Bologna hösten 1974 inom ramen för Europarådets byggnadsvårds-kommittés arbete inför Byggnadsvårdsåret 1975.
Pier Luigi Cervellati

Utgångspunkter

Att bevara är att veta - att förstå, samla och härleda
Att förstå den fara som hotar kulturarvet och att ur detta härleda detta värde, att ha kunskap om tradition och gårdagen för att härleda historisk kunskap om den konstnärliga tradition som finns i kulturarvet och gamla stadskärnor. Bevarande innebär analys, inventering, statistik och användning. Det betyder att kulturen inte är något som någon givit oss, den är ett arv som tillhör folket.

Ekvationen uttrycker två storheter av vilken den "okända" faktiskt utgörs av "kunskap", men också, och kanske framför allt, syftet med kunskapen. För vem skall detta bevarande åstadkommas, för vem skall dessa värden bevaras och skyddas? Detta är ingen retorisk fråga. Det är nödvändigt att variera deltagandet både inom de politiska organ som administrerar kulturen och bland dem som hittills har hållits på en armlängds avstånd och uteslutits från användningen av kulturarvet.

Sambandet kan utvecklas sålunda

Att bevara = att veta = att programmera

Därmed menas inte bara att programmera hur det förgångna skall bevaras utan också att organisera framtiden: att planera och organisera en stad i vilken ett historiskt centrum är en integrerad del, en ekonomisk tillgång, ett arkitektoniskt arv, en utgångspunkt eller referenspunkt för regional jämvikt.

Därför betyder bevarande att organisera, att programmera och att planera.

Detta är fortfarande abstrakta termer som lätt kan användas i olika politiska och ekonomiska system i vilka programmeringens målsättning beror på vem som exploaterar och vem som exploateras. Därför måste programmet innehålla en målsättning och ett val: Programmera för att erövra. Att åter ta kulturarvet, stadens historiska centrum, staden, regionen i besittning. Därför:

Att bevara = att veta = att programmera i syfte att åter ta stadens och regionens historiska centrum i besittning.

Den gamla staden var både ett kollektivt uttryck för invånarna och deras egendom. Staden, som med industrialismen blev en kombination av historiskt centrum och

förorter, säljs nu som mark- och fastighetsspekulation. De ursprungliga invånarna och deras verksamheter har utrymmts. Dessa har alltså berövats sin egendom. Det är därför nödvändigt att planera ett kollektivt återtagande av dessa egendomar som alltså måste tillhöra folket. Att återta kulturarvet som kapitalisterna har berövat befolkningen och omvandlat till privat egendom är en ideologisk och revolutionär handling. Därför måste ekvationen: att bevara = att återta oundvikligen bli:

Bevarande = revolution

Ur detta kan vi härleda tre punkter som fortsättningsvis skall diskuteras utifrån Bolognas förhållanden

- o metoder och mål för stads- och regional (noll)-utveckling.
- o Var och när staden skall återtas?
- o den ekonomiska aspekten.

Metoder och mål för stads- och regional (icke)-utveckling

Det kapitalistiska och det socialistiska samhället.

Inga bevaringsprogram existerar i Italien utanför den regionala planeringen. Och vi håller inte på att pröva nya teorier eller utveckla nya metoder för bevarande. Målet är emellertid att bryta det kapitalistiska inflytandet över marken. Tillväxten av stadsområdena måste stoppas. Om detta inte kan åstadkommas kan vi inte heller bevara. Det visar 100 års stadsplanehistoria såväl i Italien som över hela Europa. Aldrig har så många försök gjorts som under denna period för att undersöka, analysera och beskriva hur den urbana miljön "konstruerades" och hur stadsplaneringen "tänktes ut". Ett historiskt närmande till stadsplanering som en flykt från de svårigheter som skapats av en dramatisk och kanske dödfödd situation har sitt upphov i att stadsplanerna inte vill förlora sin historiska roll.

I realiteten pågår urbaniseringen oförändrad. Diskussion om hur staden skall byggas och expandera äger rum på två nivåer. Den ena är den teoretiska där modellerna utformas, den andra den politiska och administrativa där genomförandet sker.

Det kan vara svårt att i prognosarbetet se skillnaderna mellan olika modeller för påverkan, att utifrån en oideologisk synvinkel skilja den kapitalistiska stadens problem från den socialistiska. Detta innebär emellertid inte att det är oväsentligt vilket samhällssystem man har. Problemen ligger på ett annat plan, nämligen i om den urbana tillväxten ses som "naturlig", som något oundvikligt. I sådana stater måste modeller och genomförande utvecklas hand i hand och förse oss med al-

ternativ för att lura oss att tro att en särskild metod kommer att göra staden mer human och beboelig.

Men urbaniseringsproblem kan inte bara tillskrivas de kapitalistiska systemen, även om det är svårt att avgöra de socialistiska staternas nödvändiga konkurrens med de kapitalistiska. De fysiska stadsplanemodellerna i de olika samhällssystemen är lika eller rentav identiska.

Två aspekter.

Är slutsatserna av detta att det enda alternativet är landets seger över staden? Detta tycks vara utvecklingen i Kina. Men även här står vi inför alltför uppenbara motsägelser och två aspekter kan läggas på problemet.

En är etisk-ekonomisk: urbaniseringens oundviklighet, den kontinuerliga utbyggnaden av förorter med glesbygden som en reserv för framtida stadsutveckling. Bote-medlen är väl kända; samhälleligt ägande, med eller utan expropriation, stadsplaneregler, avancerad teknik (stadsplanerarens triumf som han delar med sociologen, ekonomen, psykoanalytikern).

Den andra aspekten involverar tänkandet - kritiskt eller självkritiskt och utvärdering av aktuella trender. Varför skall vi bygga, för vem och i vilket syfte?

I det första fallet är lösningarna välkända. Visserligen kan de inte genomföras smärtfritt, vilket vi sett i Italien, men striden kan vinnas förr eller senare. Striden vinnes i den bemärkelsen att målsättningen för hur staden skall byggas slås fast.

I det andra fallet måste allting uppfinnas, eftersom svaret på frågan om vad som skall göras, hittills har varit att samhället måste äga marken, ställa upp regler o s v. Detta har inte givit de önskade resultaten. Det är dock möjligt att skymta några förslag som inte så mycket är "alternativa lösningar" som steg i riktning mot att bryta trender. Om det visar sig att städer under alla omständigheter och i alla system skapar ekonomiska problem och segregation - då måste vi stoppa urbaniseringen. Vi måste säga nej till varje form av fortsatt stadstillväxt. Om det är sant, och det är det förvisso, att 100-150 år av "kultur" har gjort staden alltmer obeboelig måste vi ge upp stadskulturen.

Exemplet Bologna

I Bologna började den första konkreta diskussionen om den medeltida staden med en teknisk bedömning av alternativ till den befintliga generalplanen. Alternativet karaktäriseras främst av begränsningen av befolkningstillväxten och omfattningen av den service som varje invånare skulle erhålla. Resultatet är att sta-

dens centrum och bergsdistrikten runt staden skall bevaras.

Från Bolognas första plan 1889 till planen av 1955 har expansionen medfört att den historiska staden förstörts. Effekterna av den kapitalistiskt styrda regionala utvecklingen blev redan uppenbar vid sekelskiftet, då de första arbetarområdena byggdes. Förstörelsen fortsatte i mellan- och efterkrigstiden med utbyggnad av perifera områden som i stor utsträckning saknade service.

Vid slutet av 1950-talet började storstadsepoken i Bologna. Kommunen bekämpar den kapitalistiska storstadstillväxten med en konsekvent anti-spekulativ stadsplanepolitik och har lyckats begränsa den vanvettiga ökningen av vinsterna genom att införa en plan för områdets ekonomiska utveckling. Dessutom har för hela området antagits ett stadsplaneprogram som ger allmänt utnyttjande av mark företräde framför privat. De senaste åren har den politiska utvecklingen givit samhället nya möjligheter att ingripa och att definiera vad Bologna skall vara.

De faktorer som gjort detta möjligt är att ett regionalt planeringskontor har bildats och att demokratiska former för deltagande i den ekonomiska och sociala planeringen - och alltså även i stadsplaneringen - har utvecklats. Detta sker genom decentralisering och medborgarcentra. Dessutom har skapats nya stadsplaneinstrument och ett regionalt synsätt på stadsproblemen.

Var och när skall staden återtas?

Var beror på den politiska strukturens möjligheter att göra medborgarna delaktiga och drivande i stadsplaneringen. Hittills har alla beslut skett över medborgarnas huvuden och utvecklingen har ofta skett utan politisk kontroll.

Medbestämmande innebär att ha ett reellt inflytande. Att ta del av makten innebär att styra, att vara en integrerad del av den.

Ett system av horisontella demokratiska, icke-byråkratiska, regionala organ måste skapas. Dessa måste garantera homogenitet i planeringen och demokratisk kontroll av valfrihet i programmerings- planerings- och i genomförandeskedet. Bara genom att skapa regionala distrikt, vilka i sin tur måste delas in i "kvarter", sektorer eller zoner med egna "fullmäktige" är det möjligt att genomföra enhetligt programmerad, kontinuerlig och demokratisk planering.

Vi har länge fördömt våra städer. Vi måste nu överge fördömandet till förmån för handling. Vi måste kräva att i varje kvarter upprättas fullmäktigeförsamlingar i vilka alla medborgare kan uttrycka sina synpunkter och ställa krav som skall styra administrationen.

Det är genom demokratiskt medbestämmande som det blir möjligt att förändra existerande lagstiftning eller ge den friare tolkning. I Italien har planlagstiftningen varit i stort sett oförändrad sedan 1942. 1967 års "övergångsbestämmelser" och bostadslagstiftningen är verkliga segrar för arbetarklassen. Men det är först då de används demokratiskt, i "kvarteren", som de har fått ny innebörd och blivit användbara stadsplaneinstrument. Kommunerna, uppbyggda av distrikt och underindelade i "kvarter", kommer att fatta bättre beslut om varje stadsplanesituation kan ges en bättre analys. Kommunen utgör då ett alternativ till den privata exploatören, eftersom den prioriterar kraven från de medborgare som redan bor i de historiska områdena eller har evakuerats från dessa.

När blir boendet, d v s bostad och tillhörande bostadskomplement, en social rättighet?

Det är viktigt att prioritera, planera och genomföra planer för samhälleliga aktioner för socialt bostadsbyggande i historiska stadskärnor och andra befintliga områden. Detta kan ske i Italien genom att följa bostadslagstiftningen av 1971. I Bologna har en plan för stadens historiska centrum utarbetats i samarbete med invånarna (PEEP-planen). I den fastställs stadskärnans roll och stadens och områdets funktioner. Den innefattar även en plan för socialt bostadsbyggande.

Bolognaplanen omfattar följande faser:

- o Sektorsindelning på basis av analys av den sociala och ekonomiska strukturen och bebyggelsens skick
- o Upprustning av byggnader som ägs av kommunen eller andra samhällsorgan. Detta ger tillfälliga bostäder under upprustningen av övrig bebyggelse inom området
- o Samhälleligt ägande av alla byggnader inom området, vilket kan uppnås genom frivilliga köp eller expropriation.

På grund av statens och kommunernas dåliga ekonomi kommer det integrerade bevarandet av de historiska stadskärnorna i Italien inom närmaste framtiden att bli beroende av samarbete mellan samhället och de privata ägarna. Det är alltså inte möjligt att med vidsträckt expropriation rusta upp flera miljoner rumsenheter i alla italienska städer.

I ett antal propositioner har därför föreslagits att en överenskommelse åstadkommes med de privata ägarna som innebär att hyresgästerna får bo kvar efter upprustningen och att hyressättningen baseras på de boendes inkomster. Under upprustningstiden skall bostäder inom området finnas tillgängliga för de hyresgäster vars lägenheter upprustas. Kommunen förbehåller sig också rätten till förköp. Hyresgästerna måste själva få administrera det upprustade området. Ägarna måste acceptera att viss del av bostadsbeståndet reserveras för studerande och pensionärer. Ägarna kan få finansiellt stöd i förhållande till husets storlek, deras

förmögenheter och intäkter för huset. Expropriation tillgrips om ägarna inte går med på dessa förutsättningar samt för att bevara särskilt värdefulla delar av dessa historiska centra eller för att skapa anläggningar för social service och andra allmänna lokaler.

Social och kulturell service

Serviceanläggningar måste i planeringen ges samma prioritering som boendet. I historiska centra kan byggnadsmonumenten användas för social och kulturell service. Detta innebär en strategi för att återvinna staden. Monumentet har alltid varit ett uttryck för den härskande klassen, ett uttryck för makt. De måste nu bli allas egendom.

Universiteten är nu avskurna från samhället i övrigt. Detta gäller oavsett om de ligger i en gammal stadskärna eller perifert. Universitetsområdena fungerar som "isolerade kunskapsöar". De måste emellertid öppnas mot samhället. Universiteten måste därför breda ut sig, vilket inte är liktydigt med att det nuvarande mönstret skall splittras upp. Vi måste i stället skapa ett helt nytt universitetssystem som ger universiteten direktkontakt med samhället och för samhället in i universitetens sfär. Ett sätt är att göra universitetens serviceverksamheter tillgängliga för allmänheten liksom många av en stads serviceanläggningar bör kunna användas av studenterna.

Detta kan vara en förutsättning för varierad användning av det historiska byggnadsarvet och serviceanläggningarna.

Den ekonomiska aspekten

Denna bekräftar allt som sagts ovan. Det råder ingen tvekan om att förnyelse, arbete med det befintliga och återanvändning är kostsamma operationer om de är en följd av kapitalistisk ekonomisk utveckling. Dessa åtgärder blir då bara utförda av dem som har råd till detta - eller överlämnas som en ny form av investering och exploatering till dem som har ekonomisk makt.

Stadsförnyelse ändrar den sociala strukturen i ett område från proletariatet och underproletariatet till elit. Den slår ut små affärer, hantverkare och småindustrier som ersätts av varuhus och kontorsbyggnader. Allt detta är välkänt, men det har aldrig gjorts någon ekonomisk analys av vad som har uppnåtts genom detta. Denna ekonomiska analys är viktig, då den kan identifiera de vinster som görs av dem som genomdriver denna stadsomvandling. Men det är ännu viktigare att utvärdera den styrande klassens politiska intressen. För det är de "intressena" som gör det ekonomiska "omöjligt" att använda den befintliga bebyggelsen för samhälleliga

ändamål. Det är också de "intressena" som gör att planeringssystem och lagstiftning förblir oförändrade.

Vi vet, om än omedvetet, att det är dyrare att bygga nytt än att använda äldre områden. Frågan är emellertid politisk och måste diskuteras i politiska termer.

Bevarande sanering (risanamento conservativo)

Ett så innehållsrikt ämne som det följande borde egentligen inte behöva någon ingress, men vi vill ändå gärna inleda det med Lodovico Quaroni's ord:

"All gammal befintlig bebyggelse, oberoende av från vilken tidsperiod den är, betraktas av oss i ett speciellt perspektiv, som avskilt och fullbordat. Antikt och modernt, gammalt och nytt, är begrepp som måste behandlas dialektiskt och inte ektektiskt."

Problemet är i själva verket urbanistiskt och tills detta står klart kommer det att vara omöjligt att infoga modern arkitektur i en gammal stadsmiljö utan att båda degraderas.

I vårt samhälle, på grund av brist på förutseende och i spekulationssyfte, har de styrande funktionerna inte förmåtts flytta ut ur stadens centrum; inte heller har direkta förbindelser kunnat skapas mellan gamla centra och nya, så att ett återflöde av de beslutande aktiviteterna till det gamla centralt kunnat ske.

Den gamla staden var centrisk; i dess mitt fanns dess hjärta; den moderna staden har brutit mot detta statiska system och strävar mot en helt annorlunda jämvikt.

Vi har inte lyckats behärska de moderna fenomenen av industrialisering, motorisering, servicemångfalden.

Det absurda har skett att bilen, som skapades för att förkorta restider och underlätta stadens växt så att trafikorsakerna skulle minska, har revolterat mot staden - mot den gamla genom att stycka sönder den, och mot den nya genom att motorlederna tillåts styra expansionsriktningarna på ett olämpligt sätt.

I staden skall det nya vara nytt och för sig själv; det gamla skall vara för sig i sin tur. Den historiska kontinuiteten är inte given.

Den behandling som bör ägnas historiska städer är "bevarande". Detta innebär en planerad funktionell omvandling både i den historiska staden och i området. I stället för att värderas som pittoreskt eller måleriskt ektektiskt bör den gamla bebyggelsen betraktas i termer av användning och nytta.

"Att riva det gamla i en stad är detsamma som att påstå att en människa kan leva utan minnen".

I motsats till vad termen bevarande vid första anblicken associerar till är bevarande sanering ett levande begrepp och en process av nya progressiva ställningstaganden. Det grundar sig på idén att den gamla staden inte skall tillåtas bli våldtagen av de främmande, nya funktioner som den moderna staden för med sig och som den gamla staden inte tål, eftersom dess struktur är formad för helt andra ändamål.

Men samtidigt kan, som en integrerad del i den moderna stadens struktur infogas sådana funktioner som man kan enas om inte lämpar sig för den gamla staden, och att hela staden berikas av att fyllas med de kvalificerade funktioner som den moderna staden ensam inte kan erbjuda.

Bevarande sanering i Italien

Under mellankrigstiden var arkitekten och urbanisten Gustavo Giovannoni den ende som förstått att historiska stadskärnor och gamla kvarter var odugliga för att rymma den moderna stadens styrande funktioner - och att sanering genom rivning inte löste trafikproblem och hygieniska problem utan förvärrade dem. Han förstod vikten av att försvara den mindre arkitekturen, den s k "architettura minore", d v s vardagsarkitekturen, den vardagliga bostadsarkitekturen - i motsats till den monumental, palats, kyrkor, representativa byggnader.

I konsekvens därmed påpekade han det felaktiga i att fördriva den ursprungliga befolkningen från stadskärnorna till periferin, så som det skedde exempelvis i Rom redan på 30-talet. Men Giovannoni hade inte möjlighet att utveckla en allmän urbanistisk syn på förhållandet mellan bevarande och utveckling av de historiska stadskärnorna; bevarande och anpassning till samhällets nya behov.

Giovannoni hade vissa teorier om "sanering genom utglesning". Dessa kom att tillämpas i Siena i stadsdelen Salicotto under en lång tidsperiod, från 1928 till 1940. Där breddades gator i total brist på respekt för den ursprungliga stadens form, ett stort antal nya byggnader uppfördes medan vissa äldre byggnader restaurerades på ett överdrivet sätt. Det förändrade stadsdelens karaktär och utgjorde ett våldsamt brott inom staden Sienas stadsstruktur.

Ytterligare ett stort ingrepp kan sägas vara resultatet av Giovannonis idéer om utglesning, nämligen omvandlingen av den gamla stadskärnan i Bari, som genomfördes under perioderna 1931-1954. I Bari låg byggnadsspekulation och gatubreddningar till grund för skapandet av en falsk nyantik stadsmiljö med nya breda gator; ett monument i form av spektakulära teaterkulisser för en scen där de boende inte hade någon möjlighet att delta.

Man kan se dessa ganska hårdhänta "saneringar" som ett bevis för att det kulturella klimatet i många delar av Italien ändrar sig mycket långsamt.

Bergamo Alta, den högsta delen av staden Bergamo, som är omgiven av en venetiansk mur, byggd på romersta rester, blev föremål för en sanering som påbörjades 1935. Den är i gengäld ett gott exempel på medvetenhet och känsla för de värden som tillhör stadsmiljön. Den tog dock liten hänsyn till de sociala och funktionella aspekterna och kan därför inte sägas utgöra någon fram-

stående metodologisk vändpunkt. Bergamo Alta betraktades mera som ett museum, vars motvikt, den nedre staden, Bergamo Bassa, som breddade ut sig på slätten nedanför fick stå för allt det den moderna staden stod för inklusive förstörelse.

Bortsett från de ovan nämnda, mer eller mindre lyckade exemplen på saneringar har tidsperioden karakteriserats av en oändlig ström av rivningar i alla större italienska städer. De mest kända och mest slående ingreppen är via de l'Impero och via del Mare i Rom; två helt nya stora gator för vilka man rev hela levande antika stadsdelar under 1930-talet. Man rev ner historiskt arv som om det var illaluktande rester från en översvämning, man reducerade romerska antika monument till isolerade spöken i ett abstrakt "rent" rum. Trafikmässigt innebar genombrotten att all trafik från de södra delarna av Rom kanaliserades in på den trånga Corson, och den historiska stadskärnan i Rom belastades med ohållbara och omotiverade aktiviteter och intressen.

Mot denna bakgrund började debatten om de historiska stadskärnorna efter kriget.

De första stora debattämnen var dels hur området på båda sidor om Ponte Vecchio i Florens, som sprängts i luften av tyska armén innan den lämnade staden 1944, skulle återuppbyggas; dels den slutliga lösningen av via della Conciliazione i Rom som hade lagts ut tvärs över den 1937 nerrivna arbetarstadsdelen Spina di Borgo. Nu står via della Conciliazione som ett groteskt omänskligt sår, smyckad av löjliga obelisker och falska sextonhundra-tals palats, som leder till Peters-kyrkans fasad.

I Florens kunde ett slutgiltigt projekt inte inrymmas i en allmän regleringsplan. Från den urbanistiska nivån sänktes den omstridda debatten till ett byggnadstekniskt gräl om "hur" och "varför" - eller mellan en önskan att bygga upp igen allt som funnits tidigare fotografiskt likt och en vilja att bygga allt modernt. Ingendera blev ordentligt eller riktigt gjort, utan de konservativa krafterna kunde ta tillfället i akt att styra utvecklingen.

Strax före 1950 blev projektet förvanskat. Man ändrade byggnadsvolymer, stora kontoriseringar tog hand om områden som varit avsedda för bostäder och småhandel, medan de statliga institutioner som borde haft i uppgift att övervaka projektet endast var intresserade av att lämna synpunkter på huruvida fasaderna "passade".

Antonio Cederna säger om detta:

"Florens' nya centrum blev snabbt en tomtmark öppen för spekulation, och idag är det ingenting annat än en kaotisk ansamling, ofunktionell och estetiskt kränkande."

Via della Conciliazione och ingreppen i den historiska stadskärnan i Florens väckte en stark opinion; debatten fick en viss uppfattning att växa fram, vilket enkelt och väl uttrycks av Lodovico Quaroni:

"... i de historiska stadskärnorna finner vi de värden som den moderna arkitekturen inte ännu fått tillfälle att skapa; vi behöver de historiska stadskärnornas naturliga livsmiljö. Historisk och kritisk medvetenhet tvingar oss att bevara dem; detta är vår tids revolution."

Under början av femtiotalet växer opinionen fram mot de talrika försöken att utarma staden, mot tendenserna att enbart betrakta den som en addition av byggnader, den ena bredvid den andra. På flera håll uppstår känslan för stadens vidare sammansättning; den urbana idén som inte längre kan vara den naturligt framväxta staden som under medeltiden, vars stadsstruktur var en logisk följd av en viss, då rådande social struktur, utan måste börja bli föremål för och resultat av planerade åtgärder i ett vidare sammanhang. Idén om allmänna regleringsplaner växer fram inom vilka de historiska stadskärnorna har en speciell betydelse. De första resultaten av dessa opinionsyttringar kan man se i slutet av sextiotalet.

För Italiens del finns det två datum som är av speciell betydelse just för idén om "bevarande sanering" av historiska stadskärnor. Det ena är den första kongressen i Gubbio 1960, och det andra är GESCAL-mötet i februari 1964 om bostadsbyggande. Båda mötena genomströmdes av en medvetenhet hos de deltagande om de grundläggande principer som beskrivs här närmare, men framför allt den kulturella nödvändigheten att bevara och slå vakt om det vittnesmål om det förflutna som bebyggelsen bär; inte som enskilda monument tagna var för sig utan som gemensamt och historiskt framvuxen urban struktur. Denna princip kan sammanfattas i ett sätt att betrakta historiska stadskärnor som odelbara helheter utan att stycka upp, fragmentera och värdera olika byggnader var för sig som mer eller mindre "antika", historiska; äldre eller yngre, av högre eller lägre konstnärligt värdefull. Och därmed kommer principen att i möjligaste mån undvika varje form av rivning, undvika gatubreddningar, undvika att bebygga grönområden, avstå från varje försök att anpassa historiska stadskärnor för "det moderna livets behov" i stället för att betrakta dem i en vidare syn på hela staden i vilken den historiska stadskärnan utgör ett speciellt område, med sina egna funktioner, anpassade till den befintliga byggnadsstrukturen, och befriat från sådana aktiviteter som är oförenliga med dess ömtåliga och speciella struktur.

Med andra ord, ett engagemang för att inte förändra den gamla historiska strukturen för att anpassa det till nya funktioner, utan att förändra funktionerna så att en rationell urbanistisk utveckling av hela staden blir möjlig.

Centrala Milano kan tjäna som exempel på hur absurt det blir när man försöker anpassa en gammal stad till det moderna livet genom att lägga den nya staden ovanpå den gamla med hjälp av rivningar och ombyggnader. Milano kan lära ut en gång för alla att varje gatubreddning man genomför i syfte att underlätta för trafiken får den motsatta effekten, d v s den alstrar ny trafik. Och Milano bevisar också, tillsammans med en rad andra städer, att rivning och nybyggnad enbart gynnar spekulationsintressena, underlättar den oljefläckiga expansionen och motverkar varje form av urbanistisk utveckling. Kort sagt, denna stad ger en sorglig lärdom - genom att behandla en historisk stadskärna på det viset får man till resultat den obotliga förlusten av stora historiska, konstnärliga och miljömässiga rike-
domar - och i stället får man en hoplappad och vanskapt modern stad, obeboelig och irrationell.

Framväxten av dessa idéer som en följd av de påtagliga förstörelser som många italienska städer genomgick (och som i viss mån kunde begränsas i större städer men som fick fria händer i mindre städer och orter); mögandet och tillväxten av en bred opinion måste vänta fram till slutet av 60-talet och början av 70-talet, och den är då direkt kopplad till de bredare rörelser som uppstod i städerna, som följd av studentrörelsens allmänna ifrågasättande av det existerande systemet, för att i grunden ändra på sitt eget liv i samband med viljan att förändra samhället.

Detta var och är en kulturell fråga, och de reaktionära krafter som motarbetade ett sådant ställningstagande hänvisade till ett odefinierat begrepp "realism" (realitet) som skall styra en stads utveckling och de argument som användes, var att man ville bromsa en oundviklig utveckling - i verkligheten handlade det om att anpassa staden i enlighet med marknadskrafternas spel - d v s ökade vinster på ökad exploatering. Som om det skulle vara orealistiskt att vilja handla i enlighet med det kulturella ställningstagandet att respektera den gamla staden - i enlighet med de resultat som en följd av över hundra års historiska studier, som gett oss ett nytt förhållande till den unika och enhetliga rikedom som det förflutna utgör, helt oberoende av diskriminerande smak eller prioriteringar av stilar eller byggnadsperioder.

De reaktionära krafterna argumenterade mot bevarandeställningen i termer som "den gamla staden skall inte bli ett museum", medan de själva i verkligheten agerade just så, d v s betraktade enskilda utvalda byggnader som rörliga utbytbara enskilda objekt, och aldrig som en total enhet i ett helt urbant sammanhang.

Det första konkreta ställningstagandet i skriftlig form som försvarar de historiska stadscentra kommer 1954 av L. Quaroni, G.C. Argan och L. Benevolo.

L. Benevolo skrev den första systematiskt utformade essä där begreppet "bevarande sanering" utvecklas i en artikel i *Architettura* nr 6 marzo-aprile 1956. "Conservazione dell' abitato antico a Roma". Här påvisar han hur idén vuxit fram; från renässansens arkitekter, som betraktade arkitekturstilarna som överbyggnader, additionselement, "en abstrakt morfologisk repertoar" som man kunde spela på och använda för nya byggnader, och därmed rättfärdiga förstörelsen av många klassiska byggnader. St Francesco i Rimini kan tjäna som exempel, som byggdes av material från klassiska romerska marmorrainer.

Under loppet av 1800-talet växer det fram en respekt för monumentet, d v s byggnaden i sig - en helt akademisk respekt som är grundad på yttre motiv - sentimentala, bildningsmässiga, estetiska. Det växte fram en entusiastisk beundran för formen (elit - är och för de invigda), som inte hade någon relation till funktionen eller innehållet - och därför betraktades fortfarande den gamla staden som "en abstrakt plats" som från tid till annan skulle hysa olika tidsepokers praktiska behov. Utifrån detta betraktelsesätt följer självklart de stora genomgripande gatugenombrotten för att förbinda nya funktioner med stadens centrum.

Ett exempel på detta är rivningen av bostadshus i Bologna från 1400- och 1500-talet mellan Piazza Maggiore och järnvägsstationen som byggdes i början av 1870-talet, för att dra fram via Indipendenza och bygga borgarpalats längs den, med början år 1884.

Genom den sociala vidgningen av den kulturella processen under vårt århundrade har den elitistiska akademiska respekten för det enskilda byggnadsmonumentet börjat starkt ifrågasättas, men det dröjer länge innan den ersätts med en allmän medvetenhet om bebyggelsens konkreta historiska värden. Denna medvetenhet om den kulturella betydelsen av bebyggelsens samlade värden har ännu inte fullständigt anammats av alla dem som bor och lever i historiska städer. Kampen för att upplysa om denna typ av värden har inte varit enkel eller lätt i det sociopolitiska klimat som rått under efterkrigstiden, och de individer som har haft insikt och kunskap om dessa företeelser och velat informera har ofta varit ensamma och har fått arbeta utan stöd från centralt håll.

I första hand har erfarenheten lärt oss hur absurt det är att föra in alla de funktioner vår tids liv medför in i historiska bebyggelser, som t ex persontrafiken i affärsområden. För stadsplanering betyder detta att den historiska stadskärnan skall uppfattas som en organism i sig, som kan fylla en precis roll inom den totala staden, och därför är det viktigaste att lyfta ut från de historiska stadskärnorna de funktioner som är olämpliga för miljön och i stället förstärka de lämpliga, som t ex befintliga och nya bostäder, kulturella samlingspunkter och sådana hantverksmässiga och kommersiella aktiviteter som hör till och som passar in.

I andra hand måste man fastställa den förändring som inträffat inom den kulturella traditionen genom kritik och historia. Benevolo säger apropå detta: "Det handlar om en kulturell övervinning som är ganska obekvämt eftersom den tvingar oss, för första gången i historien, att hålla isär minnet av historien från skapandet av vårt nuvarande dagliga liv. I detta avseende är vår tid annorlunda mot alla tidigare apoker. Nu, för första gången, ställs kontinuiteten med det förflutna uttryckligen i en historisk form, d v s vår tid är den första som har behov av det förflutna just i egenskap av förflutet. Vi är intresserade av gamla och antika miljöer just för att de är gamla och antika - och har en andlig dimension som den moderna arkitekturen ännu inte är kapabel att ge oss eller förmedla."

1956 grundlades "Italia Nostra", en förening för att skydda landets konstnärliga och naturliga rikedomar. Den hade tagit modell av den engelska "National Trust" och utgjorde en sammansättning av människor (arkitekter, stadsplanerare, konsthistoriker, ingenjörer, massmediaarbetare) som dittills hade kämpat för att sprida kunskap om och förverkliga detta nya synsätt på historiska stadskärnor.

År 1957 blir Italia Nostra - genom en livlig debatt - anklagad för att ägna sig åt falskt bevarande, tom retorik för enskilda byggnadsmonument och arkitektonisk fetischism, och beredd att ge efter så fort en "realitet" (d v s det urbana kaos som tvingas fram av spekulationen) dyker upp. Övertygelsen blir starkare, att man måste befria historiska städer från sådana belastningar som de inte kan bära. Problemet är alltså enbart urbanistiskt, att skapa en öppen planläggningspolitik som skall tilldela marken bestämda bruksdirektiv för att omvandla den till allmän egendom. Man börjar efterlysa och arbeta för en lag som skall ge staten rätt att expropria för att kunna avgränsa territoriella, regionala och nationella parkområden.

Under 1960-talet sker utvecklingen lavinartat. Alla stadsbor börjar ifrågasätta sin stad och sin miljö på grund av att den omätliga demografiska expansionen, den kaotiska ökningen av trafiken, luftföroreningarna och alla de övriga olägenheter industrialismen medfört utgör ett ständigt ökande hot mot varje stadsinvånares minimala grundläggande levnadsvillkor.

Behovet att skapa nya grönområden, på vilka italienska städer i allmänhet är fattiga, växer fram.

I några skrifter mot slutet av 1950-talet attackerar några av de personer vi redan nämnt, framför allt Italo Insolera och Leonardo Benevolo, de konventionella begrepp enligt vilka arkitekter skall "förverkliga sin personlighet" i "skapande konstverk" och mot detta sätter de ett kulturellt ansvar som i kombination med en ny teknisk medvetenhet gärna ser arkitekten integrera och underordna sitt arbete nya urbanistiska behov. Benevolo säger: "Att bevara en byggnad eller ett bygg-

nadskomplex betyder att behålla och begränsa även kloka, insiktsfyllda, upplysta ombyggnadsåtgärder inom de ramar och gränser som byggnaden eller stadsdelen tål utan att förlora sin huvudsakliga karaktär och kvalitet. Målet är alltid att behålla harmonin mellan det formella och det funktionella, men ingreppen måste vid bevarande göras i omvänd ordning mot vid nybyggnad: vid nybyggnad finns en ekonomisk och social grund och det gäller att ge denna en lämplig fysisk form. För gamla och antika miljöer, hus och stadsdelar finns redan den fysiska formen och det gäller att ge den ett ekonomiskt och socialt innehåll som svarar mot den fysiska formen. Detta kan endast ske, det är tydligt, i den territoriella och urbana skalan genom att strukturera staden på så sätt att de gamla stadsdelarna får en användning, om inte helt identisk så dock i överensstämmelse med den ursprungliga.

Vid samma tid fokuserar Italo Insolera det känsliga förhållandet mellan den gamla stadens form och den ständigt aktuella socioekonomiska frågan: "Den gamla staden finns, som sammansättning och kombination av former; men dess vanor och bruk, dess sociala förhållande, dess ekonomiska nivå, dess förvaltningstyp har förändrats. Det enda som finns kvar är dess fysiska utseende och på detta, d v s endast på en del av verkligheten, har man lagt ett visst skydd och mer betraktat enbart byggnaden, oberoende av markvärden - som det element som minst av allt låter sig normeras.

Detta måste man trycka på för att få ett effektivt skydd till stånd. Det enda sättet är att förflytta sig på skalan från arkitektur till stadsbyggnad, urbanistik i meningen av markvärdespolitik och zonindelning som har till mål att funktionsspecificera de olika områden som ingår i den urbana utvecklingen. Av funktionen beror värdet. För att bevara vår historiska skatt måste man betrakta den som en del av det totala urbana beståndet. För att ha anspråk på att bevara det formella utseendet skall man inte enbart arbeta med själva bebyggelseformen utan med dess ekonomiska värde i förhållande till markvärdet. Den gamla staden måste därför få en bestämd ställning i den övergripande zonindelningen för att kunna få en lämplig social användning."

Om det är så att de som ville riva och bygga nytt, att deras ekonomiska makt har fått råda över det kollektiva intresset att bevara, beror detta på att den ekonomiska profitens intressen helt enkelt går att påvisa i form av siffror och de försvaras av en hel rättstradition. Medan lika verkliga intressen hos dem som skulle vilja njuta av en parkanläggning eller ett grönområde i en mänsklig utformning av ett stadskvarter - dessa intressen förblir outtalade och obeaktade och utan möjlighet att hävda sig; och historien har under de senaste åren i hela Europa visat hur hårt man har trampat på deras juridiska och kulturella rättigheter.

Till de avgörande officiella händelser som följer efter den ovan beskrivna perioden och som markerar en förberedelse till den process, som har utvecklats i Bologna,

bör nämnas kongressen INU (Istituto Nazionale di Urbanistica) 1958 i Bologna. I denna föreslår man beträffande de historiska stadskärnorna att institutioner, som är avsedda för socialt bostadsbyggande (enti per l'edilizia sovvenzionata) skulle kunna medverka i restaureringsarbetet. Detta är första steget till den tanke som i slutet av 1960-talet kommer att förverkligas i Bologna genom PEEP centro storico.

En ytterligare kongress, i september 1960 i Gubbio, anordnades av kommuner som kände starkt för problematiken (Ascoli Piceno, Bergamo, Erice, Ferrara, Genova, Gubbio, Perugia, Venezia) tillsammans med deltagare från INU och Istituto per le case popolari, och där formulerades grunddokumentet för bevarande sanering (carta del risanamento conservativo).

Vidare påpekade man behovet av att en historisk-kritisk inventering görs för varje ingrepp, och för att få den opartisk skall den utföras av en regional kommitté.

Framställning av saneringsplaner över avgränsade områden skall utföras av kompetenta personer och i nära anknytning till övergripande regleringsplaner. Vidare föreslås att en bred offentlighet med utställningar och information tillsammans med detaljerade debatter skall äga rum innan saneringsplanerna fastställs.

Den mest betydelsefulla punkten är dock följande: Man måste lägga ner speciell omsorg på att identifiera den sociala struktur som karaktäriserar stadsdelen eller området, så att man garanterar de boendes rätt att flytta tillbaka till bostäder och affärer efter saneringen efter att under en tid ha varit evakuerade.

Speciell vikt läggs vid att man skall respektera hyreskontrakt för bostäder och lokaler för handel eller hantverkare som fanns före saneringen.

Slutligen, för att praktiskt kunna initiera och genomföra saneringar i enlighet med dessa principer definierar man det akuta behovet av en lag, som skulle behandla kommunernas skyldigheter och befogenheter beträffande bevarande sanering.

Med "Codice dell' urbanistica", som diskuterades vid den 8:e kongressen av INU i Rom i december 1960, tar man ytterligare ett steg framåt: man koordinerar den ekonomiska programmeringen och stadsplaneringen; man kopplar hop regler för skydd av natur och landskap, miljöer med åtgärder för bevarande av historiska stadskärnor. Den kommunala planläggningen förverkligas genom att kommunerna skall utföra "expansionsplaner", "förändringsplaner" och "planer för bevarande sanering".

Härmed korrigerar man den absurda motsägelsen i den urbanistiska lagen från 1942 som skilde på bevarande eller skydd och utveckling, som om problemen i historiska stadskärnor kunde skuljas från frågan om allmän urban utveckling och kunde lösas separat. Planering för

bevarande och utveckling har härmed förts samman till en gemensam urbanistisk matris.

Efter 1960 vidgas debatten och fördjupas, kongresser avlöser varandra, nya lagförslag läggs och nya saneringsplaner blir kända av människor på gatan. I dessa planer finns också förslag till trafiksaneringar och förstärkningar av grönområden. Men samtidigt som allt detta föreligger i form av förslag karakteriseras den hårda verkligheten fortfarande av rivningar och i bästa fall pastischartade kaotiska blandningar av gammalt och nytt.

En revidering av regleringsplanen för Milano hade antagits redan 1958 och i den fanns en hel del av de nya tankar beträffande den historiska stadskärnan. Och Consiglio Superiore dei lavori Pubblici (högsta rådet för allmänna arbeten) underkände 1961 en plan för Venedig som innehöll förslag till stora förändringar i de centrala delarna av Venedig och nya stora vägar över lagunen.

1962 upprättades en regleringsplan för Rom i enlighet med de riktlinjer som beskrivits här och 1962 antogs också en ny regleringsplan för Florens. Samtidigt hände också mycket internationellt. I juni 1961 hölls ett symposium i Geneve om stadsförnyelse eller urban renoivering som behandlade finansieringsfrågor inom olika ekonomiska system och länder. Även om detta var ett symposium om stadsplanering i allmänhet debatterade man framför allt historiska stadskärnor. I Santiago di Compostella i september 1961 hade man under en kongress om "Värdering av monument och historiska stadskärnor" med ett visst tryck påpekat (enligt vad som framkom av resolutionen) "det absurda i att tvinga på historiska stadsdelar funktioner som de inte är kapabla att rymma". Framför allt är man kritisk mot biltrafiken. Som exempel anges Warschawa, Lübeck, Courroirie (en stadsdel i Chartres) samt regleringsplanen för Gubbio och andra italienska städer. Resolutionen fortsätter: "Sättet på vilket problemen i historiska stadskärnor behandlas, hur man ställer sig inför de krav eller "upppoffringar" en bevarande restaurering medför är ett mått på samhällets kulturella mognadsgrad. Man har passerat ett skede i vilket man ville bevara ett enda monument, en enda byggnad; nu har man den korrekta ambitionen att ta i förvar allt det som finns kvar av en äldre stad med dess omgivning. Problemet har dessutom vuxit utöver det enbart estetiska. Den lämpliga funktionen för varje historisk byggnad som skall restaureras skall vara klar redan från de första förberedande studier, som bedrivs för att upprätta urbana regleringsplaner. Restaurering skall ske parallellt med en teknisk upprustning av staden med tanke på stadens behov av grönområde.

För att genomföra sådana projekt krävs en stor finansiell satsning men framför allt behövs ett omfattande arbete för att popularisera och upplysa de människor som bor i de berörda områdena om de mål som processen skall leda fram till."

I slutet av juni 1961 grundades den "Nationella föreningen för historiska centra", som vid ett möte i Venedig, Palazzo Ducale, 27-28 oktober 1962 (handlingarna publicerades först i juni 1964 i Gubbio) lade fram ett lagförslag i vilket man lade fast principerna och riktlinjerna för bevarande restaurering. Detta är det första verktyg som medvetna kommunala administrationer framställde.

Mellan februari och april 1964 godkände den italienska regeringen äntligen en lag som tillsätter en "speciell kommitté för undersökning av skydd av historiska, arkeologiska, konstnärliga och landskapsmässiga värden" som, bestående av 27 medlemmar, av vilka 16 är parlamentsledamöter och 11 experter för en tid av nio månader.

Ett verkligt nytt moment i texten är samordningen med de urbanistiska lagarna som bevisar att man slutgiltigt hade accepterat den grundläggande principen om oskiljaktighet mellan bevarande och planläggning.

Ett ytterligare bidrag till problematiken kring historiska stadskärnor och av bevarande restaurering utgörs av de studier som presenterades vid GESCALS nationella kongress i februari 1964 om bostadsbyggande. Vid denna kongress studerade man möjligheterna att temporärt eller för gott evakuera de boende från lägenheter som skall byggas om. Man ställde på kongressen vidare de krav som strax därefter tas upp av de mest uppmärksamma kommunala förvaltningarna för att bemöta utvecklingen i deras historiska stadskärnor. Detta krav handlar om att den bevarande restaureringen skall behandla hela den historiska staden som en enhet, i vilken alla ingrepp skall programmeras, projekteras och genomföras med största respekt för befintliga kvaliteter och värden. Vidare om det nödvändiga i att inom ramen för den allmänna regleringsplanen för hela staden i förväg exakt definiera vilka de specifika funktioner är som kan tilldelas den historiska stadskärnan i förhållande till hela stadens utveckling. Detta på grund av att den historiska stadskärnan enbart kan rymma de funktioner som är lämpliga till struktur, karaktär och dimensioner, i sin arkitektoniska form och i sin totala miljö. Därav följer att största delen av de administrativa "city"-funktionerna måste förläggas någon annanstans för att den historiska stadskärnan skall befrias från biltrafik och för att den på sikt skall kunna omvandlas till område för fotgängare, samtidigt med att kvaliteten hos de aktiviteter som är grund till definitionen "hjärta" eller "ideologiskt centrum av staden"

*/ Gescal var en statlig institution avsedd att genomföra en nationell utbyggnad av arbetarbostäder. Enligt lagen 14/2 1963 nr 60 paragraf 26 fick Gescal i uppdrag att bygga bostäder för arbetare i bostadshus som låg "i stadscentra av historisk och monumental betydelse som inte skulle rivs". Numera har Gescals uppgifter övertagits av IACP.

förstärks. Och slutligen krävs också en reglering och omfördelning av service i de områden som ligger utanför den historiska stadskärnan.

Förutsättningen för denna enorma satsning av bevarande sanering måste vara en sociologisk undersökning av befolkningen i historiska stadskärnor och en serie analyser och undersökningar av de speciella problem som finns i varje historisk stadskärna.

Piano per il centro storico 1969; bevarandeplanen för Bolognas historiska stadskärna.

Om man kronologiskt vill följa de administrativa och politiska åtgärder inom Bolognas förvaltning under efterkrigstiden som ledde fram till antagandet av Piano per il centro storico 1969, måste man börja med en plan för staden från 1937 som är utarbetad av en viss Studio Marconi. Denna plan har i princip styrt återuppbyggnad av de under kriget bombade delarna av staden. Detta återuppbyggande godkändes av regeringen genom ett dekret den 16 januari 1948.

1955 presenterade staden Bologna en "allmän regleringsplan", Piano regolatore generale, för kommunen, som godkändes genom ett regeringsdekret den 18 april 1958. Bortsett från att de byggnader, som av antikvariska myndigheter, "Soprintendenza alle antichità", den italienska motsvarigheten till Riksantikvarieämbetet, markerats som monument enligt lagen från 1947 garanterades skydd - föreslogs i denna regleringsplan för den historiska stadskärnan i Bologna omfattande rivningar och nybyggnationer i stil med vad regleringsplanen från 1889 och "Marconi's" plan från 1937 omfattade.

1960 antog kommunfullmäktige i Bologna en variant till regleringsplanen från år 1955, och den fastställdes den 18 januari 1965 av regeringen. Med denna variant modifierades vissa paragrafer för att omfattningen av förstörelsen skulle begränsas och härmed introducerades tanken om att rädda och bevara hela den historiska stadskärnan och att den skulle betraktas som en helhet och inte som summan av enskilda monument.

Under åren 1962-1965 anlätades en grupp forskare under ledning av professor Leonardo Benevolo vid arkitekturskolan i Florens för att genomföra en detaljerad undersökning av Bolognas historiska stadskärna.* / Arbetet fokuserades kring definition och kartläggning av normativa och operativa förslag för ett "aktivt bevarande" av den historiska stadskärnan. Med detta arbete inleddes en fas av systematiska studier med syfte att rädda

* / Arbetsgruppen, som 1965 publicerade sin undersökning och dess resultat i form av en stencilerad rapport med titeln "Comune di Bologna. Indagine settoriale sul Centro Storico. Istituto di Urbanistica ed Istituto di Storia dell' Architettura dell' Università di Firenze", bestod av Paolo Andina, Leonardo Benevolo, Silvano Casini, Pier Luigi Cervellati, Pier Giorgio Felcaro, Vittorio Franchetti, Sandro Gandolfi, Eros Parmiggiani, Paola Tamanti, sekreterare: Francesca Bassi, konsult Antonio Cederna.

den historiska stadskärnan. 1966 presenterades gruppens arbete och förslag vid ett öppet möte för stadens invånare. Från och med detta år gav kommunen endast tillstånd för sådana byggnadsåtgärder inom den historiska stadskärnan som följde de riktlinjer som föreslagits i detta "projekt Benevolo".

Den kommunala förvaltningen i Bologna lade fram "Piano per il centro storico - variante al piano regolatore generale" den 21 juli 1969. Den antogs av kommunfullmäktige den 20 november 1969, och fastställdes av Ministero dei lavori pubblici 1971.

Planen följde de definitioner på och förslag till speciella bestämmelser för ett aktivt bevarande av den historiska stadskärnan som formulerades redan 1967.

Planen för den historiska stadskärnan i Bologna av år 1969 utgjorde en variant av den då gällande allmänna regleringsplanen för staden. Den omfattar hela det område som avgränsas av kringfartsalléerna, som i sin tur anlades där en gång 1300-talsmurarna runt Bologna stod, samt de äldre "borghi" eller stadsdelar strax utanför stadskärnan som kan anses utgöra integrerade delar av denna, d v s Saragozza, San Mamolo, Castiglione, Maggiore, San Vitale och San Donato.

Författarna till planen betraktar hela detta område som bärare av specifikt konstnärligt-historiskt likaväl som arkitektoniskt-urbanistiskt värde, och definierar det som ett enhetligt monument på grundval av homogeniteten i dess fysiska och socio-kulturella egenskaper.

Utarbetandet av en plan för bevarande restaurering av Bolognas historiska stadskärna hade sitt ursprung inte bara i behovet av att bevara, försvara och föra vidare det kulturella arv som den historiska stadskärnan är bärare av, utan också av att planlägga för detta i samklang med stadens ursprungliga struktur och nya funktioner och behov, enligt uppfattningen att för en stad utgör dess förflutna en vital och integrerad del.

Planen ger entydigt uttryck för en djup respekt för det förflutna, det historiska arvet, särskilt påtagligt mot bakgrund av vad som ständigt pågår i våra historiska städer - total omvandling och eliminering av vårt historiska minne.

Man har gjort en arkitektonisk inventering av den historiska stadskärnan för att därur kunna definiera stadens interna struktur som resultatet av en enhetlig och kontinuerlig byggnadsprocess. Studien har varit inriktad på en undersökning av formerna och av den arkitektoniska utvecklingen kring deras inre lagbundenheter - för att kunna klassificera den historiska stadskärnans former, genom att starta med dess inre, från formernas uppkomst och sätt att smälta samman.

Man antog typologi som måttenhet för denna process av arkitektonisk sammansättning av morfologiska enheter

och man har infört begreppet typologi förenat med begreppet struktur. Typologi är ingenting annat än kontinuiteten i sättet att leva och handla och i byggandet visar den sig som likhet och återkommande upprepning. Först identifierade man de icke variabla formerna och därefter kunde man sortera och strukturera dem i kategorier av klassificeringsbara former.

Både den stadsmässiga och den byggnadsmässiga typologin förhåller sig som en fast punkt i motsats till de förändringsbara funktionerna, d v s användningen som med få undantag, ständigt förändras. Man identifierade ur morfologisk synpunkt de delar av staden som förhåller sig till varandra i enlighet med en bestämd rumslig och fysisk homogenitet, d v s en återkommande strukturell typologi. Denna morfologiska analys har möjliggjort en fokusering på förhållandet och samspelet mellan den "mindre" bostadsstrukturen och de stora arkitektoniska och urbanistiska "händelserna" i form av kloster, piazzor, palats o s v. Det är på grundval av detta förhållande, som man arbetade fram kriterierna för en aktiv bevarande sanering. Den historiska stadskärnan har alltid karakteriserats av bostäder och av de former i vilka de olika typerna av bostäder har byggts, och deras typologiska utformning är nära anknuten till hela stadens form. Därför är det av stor betydelse att typologin och den övergripande strukturen studeras och fastställs.

Men i Bologna får den historiska stadskärnans morfologiska och strukturella enhet en särskild betoning genom den kombination av speciella urbana element som påverkat stadens utveckling över tiden. Dessa definieras som "utomstående element". De hör nära samman med de historiska händelser som bidragit till stadens utveckling, i enlighet med sin symboliska natur. Sådana element är bl a kyrkan San Petronio, de medeltida tornen, de stora klostren, palatsen, arkaderna, torgen, gårdarna o s v. Dessa "utomstående element" som kännetecknar det offentliga livet kan med all rätt återupplivas och återanvändas i ett nyttjande av den historiska stadskärnan i förhållande till den övriga staden och omlandet.

De olika målsättningar som planen uttrycker kan alla sammanfattas i en enda; att bevara och återanvända den historiska stadskärnan genom att foga in den i stadens och områdets totala struktur som en differentierad och särskild del med sina specifika förutsättningar. De åtgärder som enligt planen skall genomföras syftar till att, för det första, försvara den historiska stadskärnan mot total förstörelse; därefter att på ett aktivt sätt integrera det konstnärliga, historiska och kulturella arvet i hela områdets sociala och ekonomiska sammanhang; och slutligen att decentralisera alla de styrande funktioner som inte är lämpade för den gamla strukturen. Detta senare sker genom att nya områden för service utvecklas och tas i bruk utanför den historiska stadskärnan, både för att låta dessa funktioner kunna fungera på ett effektivt sätt och för att ge dem

en betydelsefull roll inom det nya området. Vidare, att förse den historiska stadskärnan med den standard och den service som behövs. Och slutligen, att reducera och rationalisera den trafik som är på väg att krossa den historiska stadskärnan.

Tekniskt sett har man delat in föremålen för bevarande sanering i tre huvudgrupper efter omfattningen av tillåtna ingrepp, som i sin tur har delats upp i undergrupper enligt följande:

- Kategori 1 a restaurering (för ett bestämt, bundet framtida bruk lika det ursprungliga)
- Kategori 1 b restaurering (för en framtida användning som kan avvika från den ursprungliga)
- Kategori 2 a bevarande sanering
- Kategori 2 b bevarande sanering med partiella villkor
- Kategori 3 a återuppbyggnad (efter rivning)
- Kategori 3 b rivning utan återuppbyggnad.

Den första kategorin, uppdelad i 1 a och 1 b omfattar sådana byggnader som skall bevaras helt. Den framtida användningen av byggnaden skall vara densamma som, alternativt analog med, den ursprungliga. Endast de byggnader som markeras med 1 b är det möjligt att ge en annan användning än den ursprungliga. Det som kallas "superfetazioni"*/ och andra senare utbyggnader som inte är av historiskt intresse, förutsätts rivas.

Ett mycket intressant ställningstagande som gjordes vid utarbetandet av planen är att man med rätt har vidgat begreppet monument till att omfatta varje arkitektonisk enhet som karakteriseras av typiska element även om den inte kan hänföras till en bestämd epok.

Man tar upp teoretiska ställningstaganden som "återställande av ursprungliga värden" och "vetenskaplig restaurering av ett monument". Både inom arkitektur och stadsbyggnad ställs man inför ett objekt som samtidigt är ett föremål som tillhör vår livsmiljö och ett medium genom vilket föremålet självt överför sig till vår visuella uppfattningsförmåga, och därför är det klart att varje ingrepp på föremålet samtidigt är ett ingrepp på sättet att överföra det till framtiden.

När det arkitektoniska föremålet är unikt, och samtidigt är både bruksföremål och konstverk, då måste varje ingrepp som omvandlar eller bara delvis förändrar dess

*/ Små påbyggnader eller utbyggnader som gjordes någon gång under slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet för att rymma toaletter på balkonger eller på taket. De anses i planen icke tillhöriga den historiska byggnaden, och vid restaureringen rivs de oftast.

ursprungliga utseende kunna rättfärdigas. Uppfattningen att man inte skall infoga nya delar i en historisk arkitektur eller stad kommer inte ur en större tilltro till eller förtroende för gångna tiders arkitekter jämfört med vår tids, utan ur frågan om vilket förhållningssätt man bör ha inför verk av det förflutna i nutiden. Det har inte med "smak" att göra utan med ett sätt att förhålla sig, och en historisk medvetenhet som hindrar en från att ingripa på monumenten från det förflutna förutom för att förstärka och säkerställa deras fortlevnad till framtiden. Som förstärkningsarbeten skall betraktas allt som krävs för att byggnaden skall tillförsäkras stabilitet både i grund, i bärande stomme och i tak, utan att byggnaden förändras. Som restaureringsarbeten skall tolkas sådana åtgärder som syftar till att behålla byggnadens formella och strukturella enhet, men också till att behålla och förkovra dess arkitektoniska och dekorativa delar. Vid restaureringen skall såväl det yttre som det typologiska arkitektoniska inre och de dekorativa elementen respekteras. Om byggnaden skall användas för bostadsändamål så skall också hygieniska och andra boendebhov tillgodoses och utrymmen därför integreras.

Kategori 2 a och 2 b: För kategori 2 a är intresset knutet till alla yttre arkitektoniska element som fasad, arkader, täckta portgångar, interna gårdar, bakgårdar, tak o s v - d v s alla element som är i kontakt med det yttre. Men dessutom är uppmärksamheten inriktad på strukturella och funktionella typologiska karaktistika, som bärande strukturer, trappans placering, rummens förhållande till varandra med tanke på förbindelser och genomgångar. Följaktligen kommer eventuella nya byggnader att bli starkt anknutna till de ursprungliga genom att dessa element skall överensstämma.

Till denna kategorin hör i grova drag två typologiska grupper. Den ena är typisk för äldre högeståndsbostäder som byggdes runt interna gårdar; den ena bredvid den andra. Den andra typiska strukturen är den som omfattar hantverkarområden, där många smala och djupa bostadsenheter ligger bredvid varandra medan den öppna ytan i kvarterets inre är uppdelad i ett nät av många interna eller halvöppna gårdar, som ibland används som köksträdgård eller grönsaksland.

Om kategori 2 b i princip tillåter en viss ersättning av uttjänta byggnadsdelar med nya är det klart att "bevarandevånget" (som i sådana fall främst gäller vissa väsentliga yttre element som byggnadens form och fasad) inte enbart kan vara en statisk företeelse utan att det skall typologiskt styra vad som byggs nytt. Med andra ord, de typologiska elementen hos den ursprungliga byggnadsstrukturen skall i sin nya version behålla eller återskapa det som karakteriserar dem, utan att den urbanistiska ordningen hos den stadsdel, i vilken byggnaden ligger, sätts ur spel. Bevarande av fasaden, skall enligt planen, uppfattas som åtgärder som ligger mellan bibehållande av den ursprungliga fasaden och att en ny fasad i enlighet med den gamla typologin byggs.

Planen fokuserar för kategori 2 b grundläggande principer för projektering och genomförande i samklang mellan det yttre arkitektoniska uttrycket och den inre typologiska ordningen.

Närvaron av denna kategori, 2 b, inom bevarande-planen för Bolognas historiska stadskärna har två orsaker. Den ena är att byggnader med denna beteckning med sitt väl definierade och bevarade uttryck bidrar till att karakterisera delar av stadsmiljön som t ex en gata, ett torg, en bakgård av betydande miljömässigt intresse. Den andra är att dessa byggnader med tiden har undergått viktiga förändringar både som "typ" och som "slag".

Kategori 3 a: Rivning och återuppbyggnad. I denna kategori ingår byggnader som inte är av den karaktären att ett bevarande krävs och för vilka inga speciella egenskaper utesluter rivning med möjlighet till nybyggnad enligt den ursprungliga typologin.

Kategori 3 b: Rivning utan rätt att bygga nytt. Här ingår byggnader som vuxit upp på sådana ytor som i den gamla historiska stadsbilden var avsedda som fria ytor. Dessa områden, återvunna genom rivning, är avsedda för grönområden för offentligt och privat bruk.

Man kan antingen åtgärda ett hus i taget, eller också flera byggnader, som tillsammans kallas comparti eller sottocomparti. I det senare fallet kan man säkerställa vissa urbanistiska mål av socioekonomisk art som är svåra att uppnå vid ombyggnad av ett hus i taget.

Ombyggnad av ett hus i taget är tillåtet för byggnader som faller under kategori 1 a och 1 b enligt ovan, d v s för arkitektoniska komplex som skall åtgärdas med absolut bundenhet i framtida användning (1 a) och med delvis bundenhet i framtida användning (1 b). För de övriga kategorierna, d v s 2 a, 2 b och 3 a är ingrepp på en enskild byggnad endast tillåtet utanför de på planen markerade gränserna för comparti. I planen definieras 13 urbanistiska comparti som är avgränsade efter en viss, både morfologisk och funktionell, homogenitet. I dessa har man också definierat ett visst antal sottocomparti samt en lägsta grad av bevarandeingrepp. Avgränsningen och den typologiska bestämningen av dessa comparti står i direkt förhållande till två homogeniteter; den ena är omfattningen av byggnadstekniska brister hos den fysiska strukturen till följd av århundraden av bristande underhåll, och den andra är graden av socio-ekonomisk degradering bland de människor som bor i respektive comparto. En saklig mätning av dessa två aspekter har gett kriterier för en gränsdragning mellan de områden som ingår i en "comparto" och de som i stället blivit uteslutna, även om de hade morfologiska likheter. Dessa har blivit klassificerade för enskilda ingrepp, eftersom formen av bevarande visat sig ge bättre resultat för den typen av bebyggelse, både fysiskt och socioekonomiskt.

De historiska stadskärnornas problem skall inte sökas endast i den pågående degraderingen av funktioner och byggnader, utan består i att de socioekonomiska strukturererna, d v s de funktioner som de befintliga miljöerna rymmer, förändras och utarmas. När de förändras bryts den balans eller jämvikt mellan form och innehåll i den historiska stadskärnan, som utvecklats sedan lång tid tillbaka.

Funktionerna motsvarar i huvudsak grundläggande mänskliga aktiviteter, om än förändrade med tiden. Formerna kan ha slitits ut, eller degraderats men för den skull har de inte förlorat sitt värde. Förändringar av strukturen, d v s funktionernas sätt att vara, speglar de förändringar som sker i samhället, och representerar en oundviklig utveckling. Därför gäller det att ta itu med problemen på grundval av program och principer enligt den bevarande restaureringen, som innebär att den funktionella effektiviteten hos de olika byggnadstypologierna åter tas upp, genom att formen, strukturen ändras så lite som möjligt. Det ursprungliga eller befintliga förhållandet mellan form och funktion får därmed en avgörande betydelse för programmeringen av ombyggnadsåtgärder vid bevarande sanering av den historiska stadskärnan. På grundval av en undersökning av de viktigaste byggnadstypologier som ingår i den fysiska sammansättningen av den historiska stadskärnan, ser man inför varje ingrepp vilka funktioner som bäst lämpar sig att rymmas i den historiska stadskärnan, och hur man kan infoga dessa definierade funktioner i sitt relativa typologiska sammanhang.

I arbetet inför planen för bevarande sanering har man typologiskt inventerat den historiska stadskärnans byggnadskomponenter och på grundval av denna registrering utarbetat en teori för vilka funktioner som är lämpliga att inrymmas i den historiska stadskärnan. Man har då definierat fyra större typologiska kategorier, i sig uppdelbara i underkategorier, som erbjuder en så korrekt grundval som möjligt, för att kunna ange framtida användningssätt för den äldre bebyggelsen, i huvudsak från perioden mellan 1400-talets andra hälft och 1700-talets slut. För varje kategori anges ett framtida användningssätt som skall överensstämma med byggnadens typologiska, organisatoriska och strukturella egenskaper. För byggnader som tillhör kategori A, och som anges skall användas för offentliga ändamål, är det framtida användningssätt som anges i planen tvingande, medan för de byggnader som skall nyttjas för privat bruk (kategori B, C och D) är planens användningssätt mera att uppfatta som rådgivande.

Kategori A: Stora byggnadskomplex

- a/ med ursprunglig komplexitet beträffande rumsindelning, former och funktioner som t ex palatsanläggningar som Palazzo d'Accusio, Palazzo del Podestà - eller klosteranläggningar som Corpus Domini, Collegio di Spagna och andra;

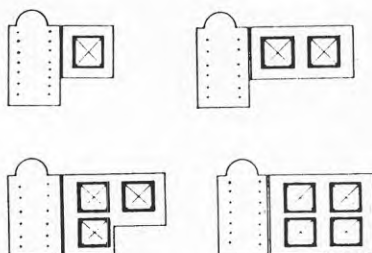
Plantypologi

Kategori A

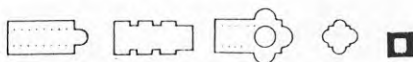
särskilda enskilda byggnader

särskilda komplexa byggnader

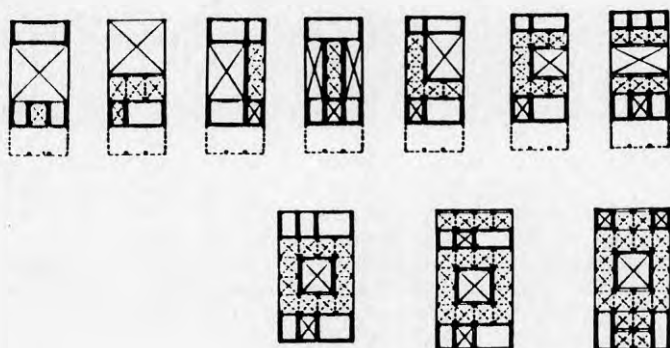
särskilda enkla byggnader som kyrkor, klocktorn, baptisterier, torn

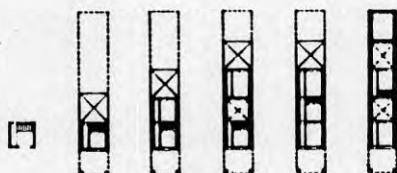
särskilda byggnader som karakteriseras av en seriemässig upprepning av modulenheter.

Karakteristiska ursprungliga typologier med historiska utvecklingar.

Kategori B palats eller andra bostäder för adeln eller det högre borgerskapet.

Kategori C privata byggnader med specifika typologiska kännetecken; bostäder för arbetare.

Kategori D bostäder för det lägre borgerskapet.

b/ utvecklade ur enkla byggnader som kyrkor, baptisterier, torn eller klocktorn som så småningom innefattat även ytterligare kloster, gårdar, grönsaksodlingar, trädgårdar - allt typiskt för klosteranläggningar inom Bolognas historiska stadskärna.

c/ kyrkor, baptisterier, klocktorn och torn

d/ byggnader som karakteriseras av en seriemässig upprepning av modulenheter som ger till resultat arkitektoniska sammansättningar av typen arkader eller pelargångar, som t ex Archiginnasio, palazzo dei Banchi, portico degli Alemanni, portico di Saragozza och Meloncello, och andra arkitektoniska byggnader som består av en huvudvolym och en, två eller flera anknutna skepp eller sidovolymer.

På grund av dessa stora byggnaders strukturala, formala och rumsorganisatoriska karakteristika och deras stora inre och yttre volymer av speciell karaktär kan den framtida användningen av dessa byggnader inte vara annan än kollektiv, offentlig inom den befintliga stadsstrukturen. Deras utformning ger vida möjligheter att nyttja dem för helt andra ändamål än de ursprungliga. Med hjälp av avancerade tekniker kan man ge dessa stora arkitektoniska enheter sådana funktioner som gör dem till levande miljöer i ett kontinuerligt förhållande mellan öppet och slutet, dagsljus- och konstbelysning. På grund av deras figurativa och formala laddning lämpar sig dessa stora volymer speciellt för skolor, forskning eller experimentella centra inom samhällslivet; eller kollektiva servicecentra för kulturell verksamhet som små bibliotek, filmklubbar, experimentell teater, kulturella cirkel, utställningslokaler, stadsdelsservice, hälsocentraler och annat som stadsdelens befolkning kan ha behov av.

Kategori B: Palats eller andra bostäder för överklassen. Denna kategori omfattar byggnader med ett typologiskt schema som kännetecknas av byggnadsplanens utsträckning längs gårdarna, en huvudgård och en servicegård eller sidogård. Gården karakteriseras av ytterligare uppdelande element, som t ex den täckta passagen in i komplexet, invid den stora byggnadsvolymen som innehåller trapphuset med den för bolognesiska palats från 1500- 1600 och 1700-talen typiska stora trappan.

Efter fasadens längd indelar man kategori B i två grupper:

a/ byggnader med gårdar med en fasadlängd på 10-20 meter;

b/ motsvarande, med en fasadlängd på 21-50 meter.

I den första typen finns ofta ytterligare en gård för arbete eller service, eller en gård omgiven av murar, förutom huvudgården med täckt portgång och en stor trappa.

I den andra typen följer ofta på huvudgården en renässansinspirerad trädgård eller en park av viss storlek. Rummens och volymernas organisation medger inte en framtida användning som är alltför avvikande från den ursprungliga, framför allt beträffande bottenvåningen och första våningen. För denna kategori är representativa eller kulturella funktioner tänkbara, både av offentlig och privat art.

Kategori C. Privata byggnader med specifika typologiska kännetecken, som är organiserade i en tomtindelning från en historisk period av växande urbanisering, som en följd av en ny socioekonomisk organisation.

Detta är en typ av byggnader som uppfördes mellan 1500- och 1700-talet och som utgjorde bostäder för de sociala grupper, arbetare, hantverkare och småhandlare, som utvecklas runt de expanderande aktiviteterna i staden. Byggnader tillhöriga denna kategori C, som huvudsakligen byggdes inom området mellan den andra och den tredje murringen har vissa specifika typologiska kännetecken: kvarteren är indelade i djupa modulära tomter; fasaden är 3,80 meter bred (lika med 10 bolognesiska* fot), och tomten har ett djup som varierar i förhållande till de morfologiska kännetecknen. Från en sådan huvudorganism med en minimal fasad som denna uppkommer andra organismer av samma typ, genom addition och genom modular förenig up till en maximal fasadlängd på 8-10 meter, d v s 10-11-12-13-14-15-16 bolognesiska fot. Den interna typologiska organisationen som har som fokus den djupa täckta portgången som motsvarar den yttre urbanistiska organisationen, karakteriserad av ett system med ljusgårdar och längst inne, köks-trädgårdar som utgör projektionen på kvarterets inre delar av kvarterets yttre bebyggelse. Den framtida användningen av dessa byggnader kommer i enlighet med det nuvarande användningssättet att vara bostäder.

Kategori D. Privata byggnader med typologiska kännetecken som utgör variationer av element hos större byggnader; eller med utpräglade kännetecken som dock inte ingår i ett typiskt och upprepat schema i den historiska stadskärnan. Dessa hus lämpar sig i allmänhet bäst för bostadsanvändning.

Restaureringsbegreppen visar en rikedom av ingrepp som man kan dela in i teoretiska grupper. Inom en och samma restaurering kan självklart förekomma ingrepp från de olika grupperna samtidigt och i olika omfattning till följd av byggnadens egenskaper enligt tidigare analys och typologisk klassificering beträffande bärande vertikala strukturer, trappor, valv, bjälklag, tak, arkitektoniskt dekorativa element, puts, fönsterkarmar osv.

*)

Bolognesisk fot = 38 cm.

De fyra grupperna av restaureringsingrepp är följande:

Underhåll av byggnadsdelar och av ursprungliga oförändrade strukturer för att tillförsäkra fortsatt kontinuerligt brukande.

Förstärkning av byggnadsdelar, för att komplettera ursprungliga element som nu är förstörda eller inte fungerar, med nya tekniker och material.

Återställande eller ersättande av ursprungliga byggnadsdelar som har kollapsat och är omöjliga att reparera men som är tekniskt möjliga att reproducera, med ursprungliga material och lämplig teknik.

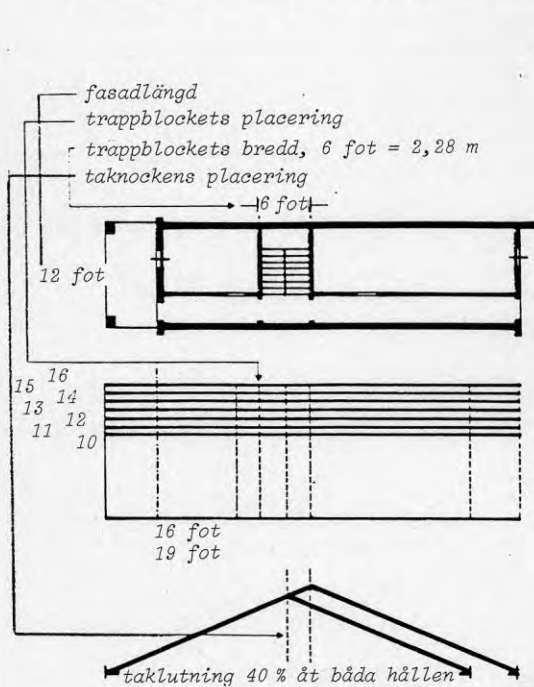
Tillägg av byggnadsdelar eller komponenter som inte tidigare funnits men som nu är absolut nödvändiga för byggnadens vidarelevnad.

bolognesisk fot

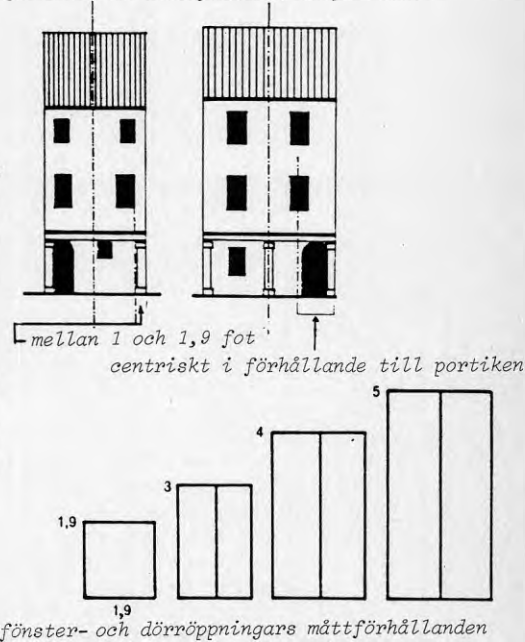
38,0098 cm

en bolognesisk tegelsten: $9 \times 4 \times 1,5$ once eller $29 \times 13 \times 5$ cm

1 fot = 12 once

regler för placering av fönster och dörrar i förhållande till fasadens komposition

Kompositionsregler för det bolognesiska arbetarbostadshuset

PEEP Centro Storico
 Plan för genomförande av återanvändning och restaurering med hjälp av edilizia economica e popolare (socialt bostadsbyggande) *)

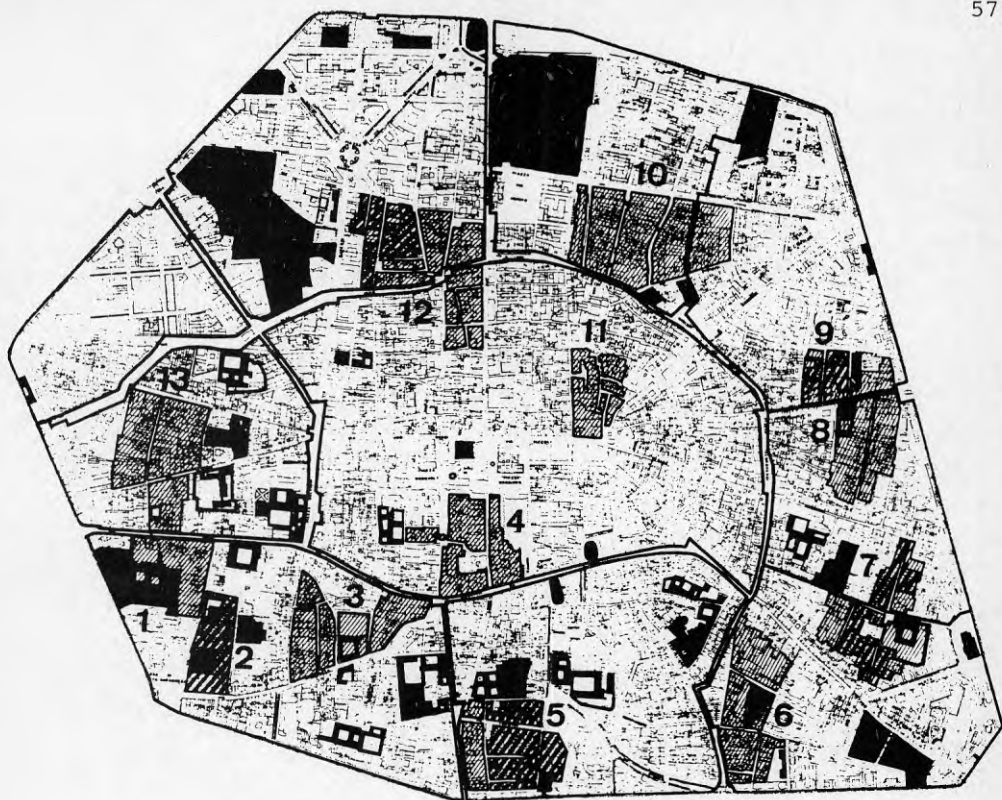
PEEP, planen för Edilizia Economica e Popolare för Bolognas historiska stadskärna, är författad i enlighet med lagarna nr 167 från 1965 och nr 865 från 1971 och utgör en integrerad variant till den kommunala planen för Edilizia Economica e Popolare som fastställdes av Ministero dei Lavori Pubblici (ministeriet för allmänna arbeten) 10 mars 1965.

I två etapper under perioden fram till 1972 genomförde man en socio-ekonomisk undersökning av de 13 comparti som i planen från 1969 avgränsats; med syfte att klarlägga kopplingen mellan bostäder och befolkningsstruktur.

Den 22 oktober 1971 debatterades lag nr 865 av en församling bestående av regionala, provinsiella och kommunala rådgivande organ i stadsbyggnadsfrågor. Och i mars 1972 återsamlades man för att besluta om en politisk-administrativ handlingslinje för att uppnå målet återanvändning och upprustning av den befintliga bebyggelsen genom kommunala och regionala ingrepp, med speciell tonvikt lagd på att saneringen uttryckligen är till för att de boende före saneringen skall kunna flytta tillbaka, dvs att saneringen är till för att förbättra bostadsförhållandena för just dem. Planen började debatteras i consiglio di commune (kommunfullmäktige) i Bologna den 9 oktober 1972 och fastställdes den 7 mars 1973. Den skapade möjlighet att genomföra åtgärder i enlighet med planen för den historiska stadskärnan från år 1969 beträffande arbetarbostadsområden med degraderad boendemiljö; en operation av offentligt ingripande för att restaurera befintliga bostäder. Denna plan har varit giltig till 1980 och utgjorde den första fasen av offentliga ingrepp i den historiska stadskärnan med syfte att genomföra Edilizia Economica e Popolare genom ombyggnad av befintliga, nergångna bostadshus.

I själva verket omfattade planen PEEP Centro Storico endast 5 av de 13 comparti som hade avgränsats i planen för den historiska stadskärnan. Vid urvalet av fem hade man gått efter vilka som var mest utsatta ut hygieniska, bostadstekniska och konstruktiva aspekter.

*) För att vara berättigad att hyra en nybyggd eller ombyggd bostad inom det statligt subventionerade bostadsbeståndet kallat edilizia economica e popolare får den årliga inkomsten inte överstiga den genomsnittliga lönen för okvalificerat industriarbete.

Byggnader som inrymmer social service för stadsdelen.

Parker och andra grönområden.

Med kraftig randning markeras de fem saneringsområden som omfattas av PEEP centro storico, nämligen:

- 2 Santa Caterina
- 5 Solferino
- 7 Fondazza
- 9 San Leonardo
- 12 San Carlo

Med tunn randning markeras de övriga åtta saneringsområdena enligt Piano per il centro storico 1969.

Plan över Bolognas historiska stadskärna. De tretton områden som definierades i Piano per il centro storico 1969 är markerade. Av dessa är de fem områden som planen PEEP centro storico 1973 omfattar särskilt angivna.

Upplåtelseformer för bostäder i Bologna 1971:

Bologna, hela staden	69.8%	hyrda	26.8	ägda	3.4	annat
Ytterstaden	68.3	"	28.5	"	3.2	"
Den historiska stadskärnan	75.0	"	21.2	"	3.8	"
De 13 comparti tillsammans	79.7	"	17.8	"	2.5	"
Comparti nr 2 S:ta Caterina	82.3	"	16.2	"	1.5	"
Comparti nr 5 Solferino	81.0	"	17.2	"	1.8	"
Comparti nr 7 Fondazza	78.6	"	19.6	"	1.8	"
Comparti nr 9 S. Leonardo	86.4	"	12.1	"	1.6	"
Comparti nr 12 S. Carlo	80.4	"	17.2	"	2.4	"

I de valda fem comparti fanns en liten andel av boende-ägda lägenheter och en stor andel hyrda lägenheter. Dessa senare var genomgående uselt underhållna och i mycket dåligt skick i början av 70-talet. Dessutom skulle de valda comparti innehålla byggnader av stor typologisk homogenitet och av en viss likartad, social sammansättning så att man skulle kunna gå in med samordnade och enhetliga restaureringsåtgärder.

De fem comparti som valdes att bli föremål för den första fasen av plan är följande (i vissa fall är de ytterligare indelade i undercomparti):

comparto nr 2 - S:ta Caterina	undercomparto a)
" " 5 - Solferino	" a) b) c) d) e)
" " 7 - Fondazza	" a) b) d) e)
" " 9 - S. Leonardo	" a) b) c) d)
" " 12 - S. Carlo	" a) b) c)

Ursprungligen hade man enligt PEEP planerat att enligt lag nr 865, legge sulla casa, från 1974 expropriera alla fastigheterna i de fem comparti som planen omfattar och genomföra saneringen i kommunens regi. I en prejudicerande process, där staden Bologna företrädts av A Predieri, fastslogs att socialt bostadsbyggande är en kommunal och allmän angelägenhet. Genomförandet av dessa expropriationsplaner stötte dock på problem; dels ekonomiska och dels ideologiska. Det motstånd som planerna mötte hos de små fastighetsägarna stöddes av italienska kommunistpartiet, PCI; och efter en hård polemik under 1973 beslöt man att frångå planerna på att genomföra saneringen av bostadsbeståndet i kommunal ägo.

Ombyggnaderna av de privatägda fastigheterna genomfördes i stället med finansiell hjälp av kommunen mot vissa villkor. Dessa villkor formulerades i ett kontrakt mellan kommunen och fastighetsägaren som reglerade bl a tid för ombyggnadens genomförande, finansiering, bidrag, framtida hyra, omfattning av ombyggnadsåtgärder, utformning och färgsättning. Kommunen tog över projekteringen av ombyggnaden och fick dessutom förköpsrätt till den ombyggda fastigheten. Ombyggnaden av kommunens egna fastigheter skedde helt i egen regi.

Det finns två huvudsakliga aspekter på restaureringen som de kommunala myndigheterna i Bologna kom fram till, och som i själva verket kompletterar varandra och löper i växelverkan under hela genomförandeprocessen.

Den ena aspekten rör det socio-ekonomiska förhållandet hos de utvalda comparti till stadens sociala dynamik som helhet. Den andra aspekten behandlar i gengäld den fysiska strukturen - själva det urbanistiska nätet av historisk betydelse blir föremål för förändring i linje med syften som lagts fast som politiska och tekniska mål för hela restaureringsprocessen.

Den sociologiska aspekten, viljan att försvara och behålla de sociala grupper som bor i den historiska stadskärnan - den kulturella och politiska linjen är förenad med begreppet "egendom" kontra bostad som social rättighet.

Härur föds en ny politik av aktivt bevarande och återanvändning av den historiska stadskärnan, som, i motsats till kapitalets orenerade ambitioner att snygga upp de gamla stadsområdena och göra överklassghetton av dem, står för en konkret återvitalisering av den gamla stadsmiljön.

Om man tar begreppet bostad i sin vidaste bemärkelse, dess bruk och funktion, måste man förkasta de begränsade definitioner som enbart ser till urbanistiska, byggnadstekniska och bostadstekniska egenskaper, standard och normer, uttryckt som enkla måttförhållanden mellan olika delar av bostaden eller av området, och i stället betraktar bostadsstandard som ett tolkningsverktyg med vars hjälp man kan uttrycka en uppfattning om den kvalitativa nivå som är uppnådd i boendets inre organisation och i dess växelverkande, ömsesidiga inre relationer.

Standarden skall finnas definierad och uttalad som en kontroll över framtida boendestrukturer i en speciell kombination av existerande och framtida sociala strukturer. Standarden skall vara inriktad på de behov man skall tillfredsställa och därför utformas i förhållande till dessa behov. Sålunda, medan stadsbyggnadsstandard syftar till att garantera en fördelning av mått, och artikulering av rum som gäller vid tidpunkten för urbaniseringen, uttrycker byggnadsstandard en struktur och rumslighet kännetecknad av den kombination av funktionella och sociala förhållanden som vid tidpunkten för genomförandet var resultatet av motsvarande behov.

Därför skall den boendefunktion som de ansvariga för denna bevarande sanering föreslår inte vara entydig utan skall kunna definieras på olika nivåer, och utgöra resultatet av en kombination av service av olika slag med ett visst antal bostäder. Att koppla samman boendet med service enligt vissa bestämda kvalitativa förhållanden definierar en ny typ av boendefunktionella enheter.

Vid ingrepp i ett comparti eller undercomparto i en historisk stadsbygd skall man sträva efter en jämvikt mellan bostäder och service på olika nivåer: enskild bebyggelse, stadsdel, stad, område. Att arkitektoniskt

ställa samman dessa element med minimala ingrepp är detsamma som att genomföra restaureringsprogrammets enskilda enheter.

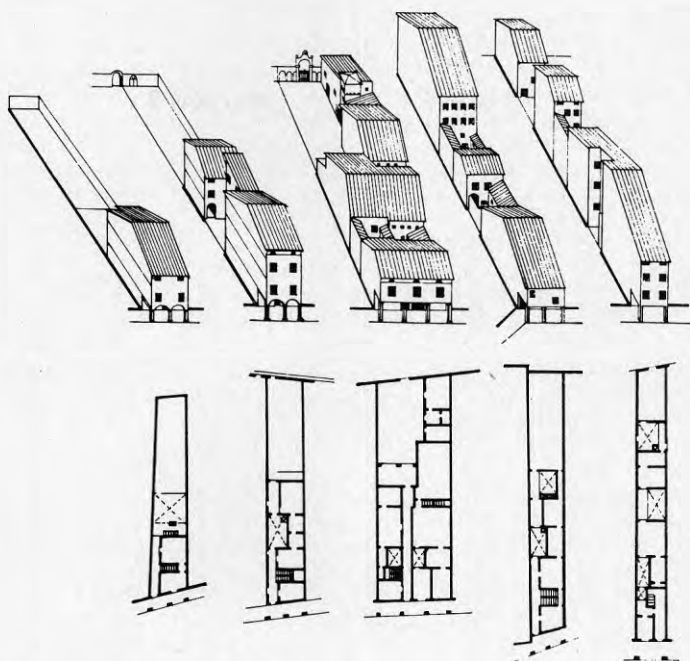
Den gamla stadsstrukturen utgör, enligt de bakomliggande analyserna, en odelbar kombination av de typologiska kategorierna A, B, C och D. Denna kunskap om basenheterna och deras sammansättning ligger till grund för det metodologiskt definierade angreppssättet "restaurering". Dess syfte är att återvinna en strukturell funktion som skall vara urbanistiskt sammanvävd och homogen med den ursprungliga typologin och för det samhälle som nu lever.

Inom de tretton comparti som fanns avgränsade i planen för den historiska stadskärnan från 1969 kännetecknas den övervägande byggnadsmassan av den typologiska kategorin C: "arbetarbostäder, hantverkarbostäder, småhandlاربostäder, som är utvecklade ur vissa bastyper med bestämda typologiska kombinationer". Denna kategori, förutom att vara den mest omfattande, är den mest intressanta när det gäller att pröva den bevarande restaureringsmetoden i verkligheten.

Den forskning som Ufficio Tecnico i Bologna har bedrivit har utgjort en analys av den process enligt vilken detta "edilizia minore" har vuxit fram, dvs en analys av den byggnadstyp som karakteriserar de avgränsade homogena områden som omfattas av planen.

Man undersökte den ikonografiska dokumentation och det historiska skriftliga material som fanns tillgängligt, och den existerande byggnadsmassan samtidigt. Genom att sammanställa de två undersökningarnas resultat kunde man få kunskap om hur husen faktiskt var utformade och uppbyggda, och hur detta successivt hade skett, i vilka intervall bebyggelsen hade vuxit fram och förtätats.

När man studerade arkivmaterialet fann man att bostadsfunktionen var den viktigaste inom den här bebyggelsen, (kategori C). I arkivböckerna presenterades husen med planer på bottenvåningarna och någon gång på första våningen, vilka beskriver hur man bor i husen. Till planritningarna fanns oftast också en axionometri över hela husets och tomtens uppbyggnad och disposition, med arkitektoniska och konstruktiva detaljer både av huset och av yttre element som portaler, murar, staket, markens utnyttjande, grönska osv. Denna dokumentation, som konsekvent redovisade verkligheten med likartade ikonografiska element, meddelade en analytisk kunskap om lägenheternas form och byggnadsvolymens organisation. Att ur denna process ta fram de rent organisatoriska och strukturella delarna ger möjlighet att objektivt förstå betydelsen av bostaden som ett kontinuerligt, upprepat element i stadens arkitektur. Den utgångspunkt man har vid restaurering är att man griper in i ett fysiskt och funktionellt sammanhang, och inte i enskilda bostäder - och att ingreppen regleras av politisk/sociala och kulturella motiveringar i enlighet med det funktionella byggnadstypologibegreppet.

Typologisk ikonografisk översikt från 1600-talet som visar modellen för det enkla bostadshuset och möjliga former för sammansättning och utveckling.

Den bebyggelse som omfattas av den första fasten av bevarande restaurering, kategori C, utgörs av modulenheter som motsvarar den ursprungliga enfamiljsbyggnaden i mellan två och fyra våningar, och med en smal fasad mot gatan.

Den ursprungliga typen består av två brandgavlar eller blinda sidor mot granntomterna, en mycket smal fasad mot gatan och med en utveckling inåt kvarteret som i vissa fall kan ta hela tomtens djup i anspråk.

I denna celltyp, kallad C_{b1}, finns enbart två dagsljusbelysta rum på varje våning. Ljuset kommer in i rummet mot gatan via ett eller två fönster och motsvarande mot gården. Den vertikala kommunikationen, trapphuset, är i allmänhet placerat mellan de två rummen centriskt mellan fasaderna och vinkelrätt mot portgången mellan gata/arkad och gård. I den mest typiska planorganisationen är trappan 2.28 meter bred, eller 6 bolognesiska fot, "piedi".

Ursprungligen användes hela huset av en enda familj som hade sin arbetslokal, hantverkslokal, butik eller lager i bottenvåningen och som bodde i resten av huset.

Den ursprungliga enheten har ofta förändrats med tiden. Man har delat in den tidigare bostaden för en familj, som omfattade hela huset ovanför bottenvåningen, i flera mindre lägenheter för flera familjer. De ursprungliga enkelrummen har ibland också delats av med mellanväggar till minilägenheter. Bottenvåningens lokaler däremot används fortfarande oftast som butiker, hantverkslokaler eller förråd. Husen har sällan källare - oftast är de byggda direkt på marken.

Hus som tillhör typ C_{b1} enligt den tidigare beskrivna typologin kan ha en, två eller tre bostadsvåningar. För de hus som har tre bostadsplan kan man dela upp bostadsytan enligt följande:

- a) fyra minilägenheter om 30-45 m² för studenter eller äldre personer eller unga par, två på plan 1 och två på plan 2; en genomgående lägenhet på 60-69 m² på plan 3
- b) två minilägenheter om 30-45 m² för studentet eller dylikt på plan 1; en tvåplanslägenhet (duplexlägenhet) om 120-180 m² på plan 2 och 3
- c) sex minilägenheter om 30-45 m².

För den typ av hus som utgörs av en sammanfattning av ett första block mot gatan av typ C_{b1} och med en förmedlande byggnadslänk (chiostrina) längs med tomtgränsen till ett andra byggnadsblock längre in på tomterna, allt i tre plan, kan man fördela ytan sålunda:

tre minilägenheter på 30-45 m², en i varje våningsplan i det första blocket och tre enrumslägenheter på 60-80 m², en i varje våningsplan; som omfattar den inre delen av det första blocket, det sammanbindande blocket och det inre, andra byggnadsblocket, en i varje plan.

I bottenvåningen på hus som tillhör typologin C_{b1} och som karakteriseras av en genomgående portgång längs tomtgränsen och av att trapphuset ligger vinkelrätt mot portgången förutsätts de lokaler som vetter ut mot arkaden användas för hantverk, handel eller annan yrkesverksamhet. De lokaler på bottenvåningen som vetter in mot kvarteret är avsedda för allmän service, möteslokaler, tvättstugor, lekutrymmen för barn etc.

Typ C_{b1} kan stå som enkelt grundexempel på vilka associativa möjligheter de olika grundtyperna innehåller.

Standardiserade block för service, kök och hygien, kan vid restaureringen anslutas till i första hand rummens innersta del mot trapphuset. På så sätt kan sovrum och matrum eller vardagsrum vetta mot fasaden och erhålla dagsljus. I vissa fall är det möjligt att återskapa duplex- eller triplexbostäder (lägenheter i två respektive tre plan), framför allt i hus som inte är så djupa.

Vid restaureringen sker följande:

- De bärande vertikala strukturerna förstärks, grunden isoleras och vattentätas.
- Trapphusen förstärks eller byggs om enligt ursprungliga mått.
- Taket repareras och åtgärdas med användning av det ursprungliga materialet, taktegelpannorna.
- VVS-teknisk utrustning installeras, vatten- och avloppsledningar, ventilationsrör för icke friskluftsventilerade utrymmen (stängda interna lokaler); uppvärmningssystemet förstärks.
- Kök och hygienrum installeras.
- Olika typer av utrymmen får differentierade golvbeläggningar: portgång, trapphus, passager, bostäder.
- Kompletterande arbeten utförs, målning, invändiga och utvändiga dörrar, fönster, taksprång, markbehandling samt planteringar.

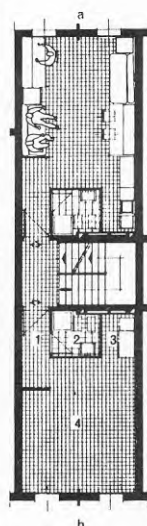
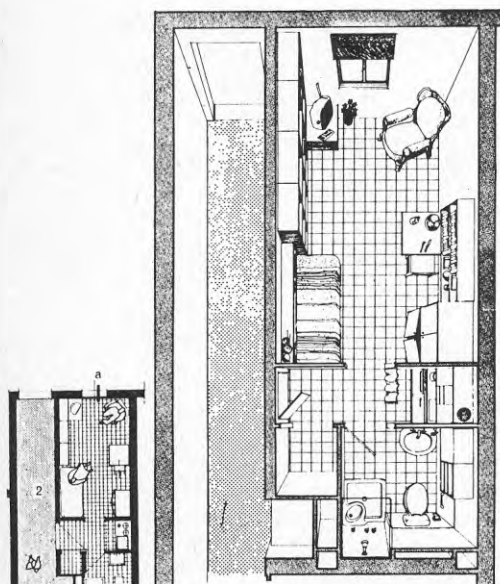
Bostaden skall inte enbart bedömas i sin egen inre funktion utan också i sitt sammanhang med övriga kollektiva boendekomplement. De gamla bostäderna utgjorde bara en del av det urbana utrymme som ställdes människor till förfogande - övrigt var livsrum som utgjordes av gårdar, gator, kyrkor, stadshus, marknader osv. Även nu utgör den privata bostaden bara en del av det totala rum människor brukar, och måste inom ramen för stadens åtagande kompletteras med daghem (som i Italien är uppdelat mellan asilo nido för de mindre barnen, upp till 3 år, och scuola materna för barn mellan 3 och 6 år), gemensamma lokaler att mötas och arbeta i, tvättstugor, lekutrymmen, grönområden och lekplatser utomhus, kök och matsalar, i synnerhet för studenter och äldre. Inom de avgränsade homogena områden som planen omfattar måste alltså också tillskapas, om de fattas, utrymmen för de gemensamma sociala behoven, som skola (för de första sex åren), ett socialt centrum (centro civico) och ett utrustat stadsdelsgrönområde.

Modell för hur de typologiskt korrekt återskapade bostäderna utformas och kan bebos, både vid ombyggnad och nybyggnad.

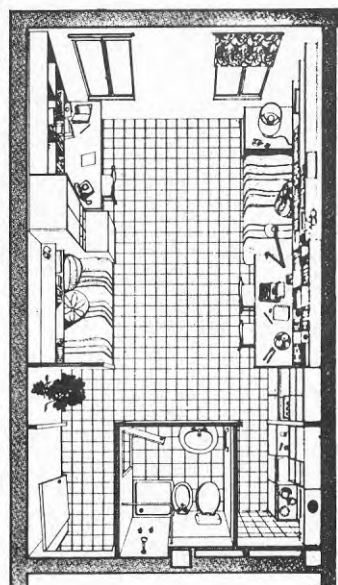
Dessa exemplifieringar har legat till grund för de diskussioner som förts med de boende inom saneringskommittéerna i stadsdelen innan man beslutat om den slutliga utformningen.

Minimibostad på 21 m² i bottenvåningen.

Bostad för en person, tex en pensionär.

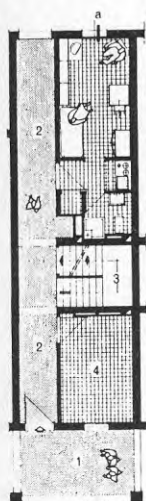

1. Entré
2. Hygienrum
3. Kök
4. Vardagsrum, sovrum

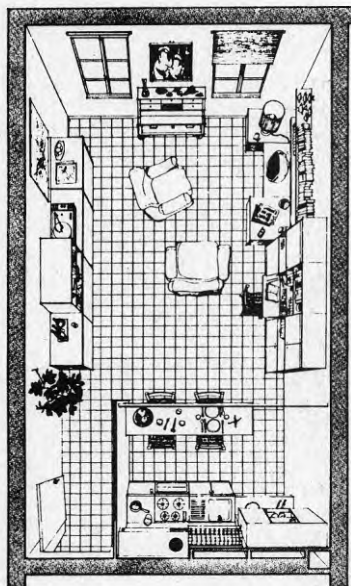
Bostad för två personer, studenter eller pensionärer.

Minimibostad på 30-33 m² i övre våningen.

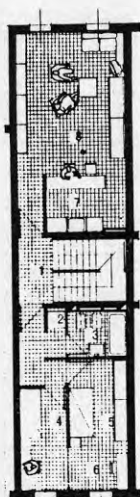
1. Portik
2. Passage
3. Trappa
4. Lokal, förråd

Bostaden i två plan ger stor frihet att bruka den efter familjens behov. Deltagandet i planeringen av de direkt berörda gjorde det möjligt att kontinuerligt kontrollera och korrigera de idealt formulerade projekten. Framför allt gällde detta de bostadsfunktionella rationaliseringar som var en följd av de typologiska begränsningarna.

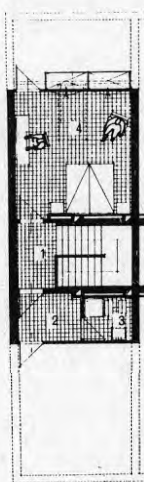

Genomgående bostad i två plan på 96 m².
Del av det nedre planet med vardagsrum och kök.

Nedre planet

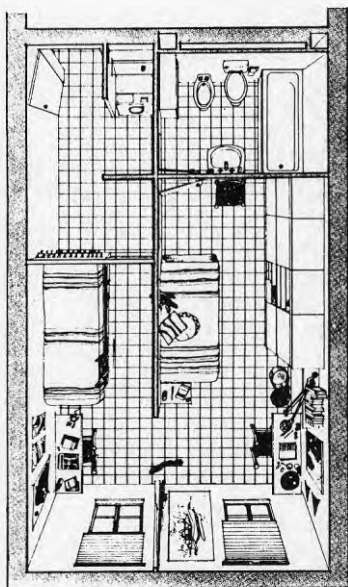

Övre planet

1. Entré
2. Tvättmaskin
3. Badrum
4. Sovplats
5. Sovplats
6. Lek- och läsplats
7. Kök
8. Vardagsrum

1. Hall
2. Förrum till bad
3. Badrum
4. Sovrum

Del av det nedre planet med sovplatser och badrum.

Bostad för fyra-fem personer i två plan.

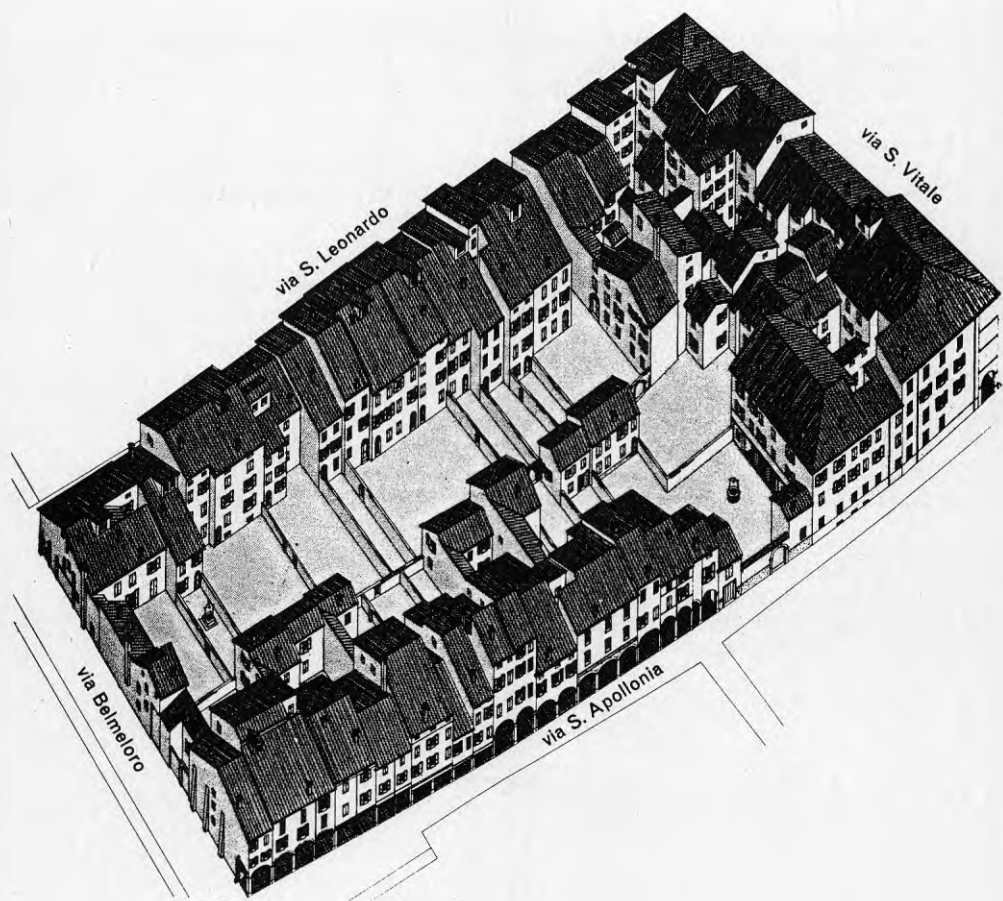
De ansvariga för saneringsprocessen anser inte att dessa funktioner i första hand skall tillgodoses i nya, separata byggnader med stor koncentration av barn och stora möjligheter till anonymitet. Deras förslag innebär därför att man finner och återanvänder lokaler inom den befintliga byggnadsstrukturen som till exempel de stora klosterkomplexen, som kan användas för dessa nödvändiga bostadskomplement.

När man påbörjade studierna inför ombyggnad och återanvändning av den befintliga byggnadsstrukturen i Bologna kallade man dessa stora tomma klosteranläggningar och andra religiösa byggnadskomplex helt allmänt för "contentitori", dvs behållare eller kanske innehållare. I dag, mer än femton år senare, kan man säga att termen är adekvat i sin tekniska betydelse lika väl som i sin semantiska.

Dessa anläggningar tjänar de boende och är öppna för olika aktiviteter - från skola och hälsovård till nöje, från kultur till enklaste fritidsverksamhet - med andra ord de innehåller de samhälleliga, kulturella och sociala funktioner som invånarna har behov av.

Det första saneringsområdet, comparto San Leonardo, består av fyra kvarter med relativt homogen bostadsbebyggelse. Det ligger i de nordöstra delarna av Bolognas historiska stadskärna utanför de tidigare stadsmurarna från tusentalet, mellan gatorna via San Vitale och via Belmeloro. Undercomparto c av San Leonardo, i vilket man började saneringsarbetena är 110 x 60 meter. Delen närmast San Vitale berördes inte av ombyggnadsplanerna eftersom den var i gott skick. En del av kvarteret längs via San Leonardo bombades under andra världskriget och har legat obebyggd sedan dess. Den för ombyggnad ämnade bebyggelsen tillhörde helt typologikategorin C - hantverkar- och bostadshus. Tomterna och därmed husen var ungefär 6-7 meter breda (den smalaste är 4.80) och byggnaderna var två eller tre våningar höga. De hade arkader mot gatsidan, antingen med murade valvbågar eller raka, burna av träbalkar. Passagerna till gårdarna var ca 1.20 meter breda. Invid dessa låg trappan till de övre planen. På bottenvåningen låg ofta verkstäder eller butiker med ingång direkt från arkaderna. De övre planen delades i två hälfter genom trappan med ett rum åt gatan och ett åt gården. Husen var byggda i sten och putsade, bjälklagen bestod av träbalkar och yttertaken av munk- och nunnetegel. Ungefär hälften av fastigheterna ägdes av kommunen.

Saneringsprocessen började med uppförandet av den första gruppen s k "hotellhus" med evakueringslägenheter. Med "hotellhus" (italienska casa parcheggio) eller rotationslägenheter (casa rotazione) menas de första ingrepp som kommunen gör i ett saneringscomparto, nämligen att bygga evakueringsbostäder för att kunna starta hela processen. Målsättningen var att familjer vid restaureringen av den egna bostaden inte skulle behöva flytta från sitt comparto - och efter restaureringen kunde de boende välja mellan att stanna kvar i sin evakue-

ringsbostad varigenom deras tidigare, nu restaurerade bostad blev evakueringsbostad åt någon annan, eller att flytta tillbaka till sin ursprungliga bostad. Den teoretiska inställningen har hela tiden varit att ett comparto efter saneringen skulle bebos av samma människor som före restaureringen. Efter processen hörde vi att i vissa delar en större andel undantag (dvs evakuering under restaureringsperioden till andra comparti, med åtföljande återflyttning) hade tillåtits bekräfta regeln, speciellt beträffande comparto San Leonardo längs via Apollonia.

Entreprenadförfarandet påbörjades i oktober 1973 och anbuden lämnades in till kommunen i slutet av 1974. Samtidigt fortsatte projekteringen för den andra etappen, för bevarande restaurering av åtta hus i kvarteret San Leonardo som kommunen redan ägde, och därefter i etapp tre ytterligare "hotellhus" med evakueringslägenheter, som skulle byggas på markytor som blivit fria i samband med tidigare rivningar.

På motsvarande sätt färdigställdes inom comparto nr 5, Solferino och nr 2, S:ta Caterina under 1975 ett antal lägenheter som fungerade som start för motsvarande processer med evakuering av de boende inom respektive comparto.

På så sätt började stadsdelarna att finna sig direkt engagerade i en ny fas av planen. I stadsdelen Irnerio (som inbegriper comparto San Leonardo) arbetade både stadsdelsrådet och det urbanistiska utskottet med att genomföra en undersökning av de familjer som bodde på via Sant' Apollonia nr 11-13-15-17-19-21-23 beträffande evakuering och återflyttning, de olika storlekar på lägenheter som krävdes för att tillgodose de boendes önskemål och behov, både beträffande bostäder och övriga lokaler som hantversklokaler och butiker.

PEEP centro storico - förverkligande

I enlighet med PEEP centro storico 1973-1980 har följande ombyggnads- och restaureringsarbeten utförts inom Bolognas historiska stadskärna:

Med finansiering enligt lagen 865/1971 har färdigställt:

- 221 lägenheter
- 18 affärer
- 1.168 rumsenheter
- 151 sängplatser i studentbostäder med en total yta av 23.064 m².

Med finansiering enligt lagen 513/1977 har färdigställt:

- 190 lägenheter
- 523 rumsenheter med en total yta av 13.968 m².

Med finansiering enligt lagen 457/1978 (10-årig plan för bostadsbyggandet) är utdelat i entreprenad i början av 1980:

- 97 lägenheter
- 316 rumsenheter med en total yta av 7.524 m².

Med finansiering enligt lagen 50/1976 för universitetsbyggandet inklusive bostadsbyggandet är 1980 färdigställda och under genomförande:

- 240 sängplatser.

De offentliga ingreppen av kommunen och på kommunägda byggnader i det historiska centrum har enbart berört bostäder. Det verkliga, praktiska restaureringsarbetet började först 1974; denna försening orsakades av att finansieringen enligt lagen 865/1971 inte var speciellt förmånlig. Om man jämför de redan färdigställda lägenheterna med vad som planerades 1973:

- 508 lägenheter
- 391 sängplatser för studenter (3.400 m²)
- lokaler för kommersiella aktiviteter och ändamål (affärslokaler) utgörs av 44.556 m².

Med konventioner, d v s överenskommelser mellan kommunen och ägare av privata lägenheter har färdigställt:

- 250 lägenheter
- 50 affärslokaler

Den totala ytan för detta ingrepp är 27.750 m².

Restaurering av contenitori för service, stadsdelscentra e t c, med en total yta av 7.200 m²:

Centro civico quartiere Malpighi, via Pietralata

" " " Galvani, via St. Stefano

" " " Irnerio, via San Vitale

Palazzo Ghisilardi, via Manzoni till museum för medeltids- och renässanskonst

Cineteca Comunale, via Pietralata nr 55.

Restaurering för studentbostäder och undervisningslokaler:

Före detta Collegio "S. Luigi", stadsdelen Galvani. Lettere fakultet.

Före detta "Elisabetta Siziani", via Saragozza nr 8, stadsdelen Malpighi. Ingegneria fakultet.

Restaureringsarbeten som har utförts direkt av kommunen eller efter konvention med privata ägare för ovanmämnda ändamål omfattar totalt närmare 120.000 m². Det är dock viktigt att understryka att i dessa arealer ej medtagits de privata restaureringsingrepp som utförts utan konvention med kommunen, men som har godkänts och kontrollerats av kommunen under samma period.

Från och med år 1980 har begreppet PEEP centro storico avlösts av Piano per il recupero urbano. Denna plan omfattar restaureringsarbeten efter samma ideologiska principer som PEEP centro storico men berör degraderade byggnader inte bara i den historiska stadskärnan utan också utanför murarna i bostadsområden som byggts under 1900-talet.

Contentitori i PEEP-planen

I PEEP-planen för restaurering av Bolognas historiska stadskärna ingår, förutom bostäder, som objekt för restaurering, omstrukturering och återanvändning framförallt av de klosterkomplex som redan är i kommunens och provinsens ägo. Ett stort antal är också i statens ägo, och många fungerar fortfarande som religiösa byggnader av olika slag. Dessa byggnadskomplex har i sin nya funktion avsetts att fylla brister i sociala strukturer inom respektive stadsdelar. Beroende på storlek och arkitektoniska komponenter avses de enligt planen fylla olika nya funktioner som skolor, stadsdelslokaler, hälsocentraler och lokaler för kulturell verksamhet. Men att börja göra upp planer för att ge nytt liv åt ett existerande byggnadskomplex innebär mycket mer än att projektera en nybyggnad, eftersom man, med utgångspunkt i den existerande arkitekturen, måste göra hela kunskapsresan bakåt i tiden till dess ursprung för att återfinna alla de element av byggnaden som är användbara ur olika aspekter - den historiska, den statiska, den funktionella - och detta bland den mängd skenbart oordnade och osorterade "informationer" som en "genomläsning" av ett byggnadskomplex som en contentitore kan ge. Ett sådant komplex har vuxit fram under en lång tidsperiod, och har överlagrats av olika arkitektoniska och statiska element. Det utgör ofta resultatet av sammanvävningen mellan många olika faktorer som ekonomiska, politiska, religionspolitiska och andra, och visar inte annat än i speciella fall ett omedelbart funktionellt och strukturellt igenkännande - just för att det inte är en produkt eller bild av ett enda historiskt ögonblick. Vid den tidpunkt då man skall gå in och restaurera ett sådant contentitore och ge det en ny funktion, finns oftast ingenting annat än dagens syn på byggnaden som en konsekvens av den senaste tidens bruk och användning. Efterforskningar i syfte att leta efter den ursprungliga strukturen ger ingenting annat än begreppsförvirring som resultat eftersom man vill upptäcka en ideal verksamhet och ett ursprungligt projekt. Byggnaden har självklart haft en början, men på vägen mot denna senaste användning har den kontinuerligt förändrats och berikats av en mängd ofta avgörande detaljer. Undersökningen av konsolideringsprocessen*/ fram till den senaste användningen av byggnaden och dess förändringar över tiden, visar en bild av komplexet, som ofta är en sammansmältning av offentligt rituell, skolmässig och bostadsmässig arkitektur. Det är just denna undersökning av de olika förändringsfaserna, i vilka man

*/ Konsolideringsprocessen; den process i tiden som givit en ursprunglig byggnad, genom olika skeenden och tendenser, den nuvarande byggnadens utseende och form.

steg för steg går bakåt i tiden för att skaffa kunskap om de olika användningarna i olika historiska perioder, som ger material och redskap för att kunna nå det resultat av omprojekteringen som är förenligt med programmet för återanvändning av den historiska staden. Denna undersökning skall omfatta följande fyra moment eller analytiska processer*/.

Historisk beskrivning av byggnaden, vilket innebär en undersökning kring bakgrund och motiv för dess uppförande, dess byggnadshistoria, samt framtagande av allt tillgängligt arkivmaterial som illustrerar projekteringsens förlopp jämte förändringar under tiden.

Historisk-strukturell analys av byggnadens urbanistiska karaktär, d v s stadsstrukturen hos byggnadens närmaste omgivning, samt undersökning av förändringar inom detta området efter det att byggnaden uppförts. Uppträkt av tidigare, nu övergivna eller dolda, passager eller genomgångar kan leda till att man på nytt öppnar sådana gamla passager genom komplexet - eller tvärtom, för att återge byggnaden förlorad enhetlighet och kompakthet kan man tvingas återinföra vissa ursprungliga element som tagits bort av skäl som inte längre är giltiga.

Identifiering av strukturen hos de arkitektoniska beståndsdelarna genom en noggrann grafisk återgivning av det existerande komplexet för att klargöra både den fysiska existensen och sambandet med överlagringen av dimensionella byggnadselement. En undersökning av de avlagringar de olika epokerna har lämnat skall också göras med uppmärksamhet på förändringen i måttenhet från den bolognesiska foten till meter, för att återfinna de parametrar som använts för den arkitektoniska kompositionen.

Typologisk analys av det bärande systemet sker efter det att hela byggnaden framställts grafiskt med fasader och sektioner. En total uppfattning av byggnadens statiska tillstånd sker genom överlagring av ritningar som genast visar eventuella statiska oregelbundenheter som kan förklara de förändringar som skett med byggnaden, och de statiska felaktigheter som kan ha motiverat dem. Vid den vetenskapliga bevarande restaureringen skall varje fara elimineras, och varje byggnadsdel i prekärt tillstånd skall förstärkas med hjälp av användande av sådana lösningar som lämpar sig bäst för den ursprungliga strukturen och i sammanhanget.

Dessa analyser leder fram till en bättre kunskap om byggnaden, och då är det dags att syntetisera, att gå vidare till en projektering varigenom byggnaden så

*/ Enligt monografiskt nummer av tidskriften Parametro nr 29, september 1974: "Bologna/centro storico: gli antichi contenitori oggi. "Metodologia di intervento progettuale" av R. Scannavini, C. de Angelis och P. Nannelli.

mycket som möjligt skall närma sig de definierade behov den nya funktionen medför. Genom sammanställning och syntes av denna kunskap och genom projekteringen växer återanvändningen av komplexet contenitore fram, metodmässigt och innehållsmässigt definierat av begreppet aktiv bevarande restaurering, och genomförandemässigt kontinuerligt konfronterad med synpunkter från stadsdelsrådet och deltagande av stadsdelens invånare. Både inom Planen för den historiska stadskärnan från 1969 och det därpå följande första treårsprogrammet för restaurering med "edilizia economica e popolare" finns angivet den framtida användning varje restaurerad contenitore skall ha i enlighet med behoven hos den stadsdel i vilken den ingår; och under restaureringen kontrolleras att de hypoteser man hade under planeringsskedet beträffande användningsmöjligheter skall överensstämma.

Anpassningen av denna stora monumentalarkitektoniska skatt, dessa contenitori, till en användning för social service, inom hela fältet från sociala till kulturella ändamål, representerar det grundläggande syftet med en bostadspolitik som har varit ett verkligt alternativ till den i övrigt ohejdade utvecklingen av staden; men också som en kil i flanken av den kapitalistiskspekulativa ogenerade urbana utvecklingen. Anpassningen till en ny funktion av utbyte mellan allmänheten och dess representanter; anpassning till en mötespunkt eftersom dessa funktioner redan har existerat i en annan tid.

Dessa anpassningar inom ramen för en återanvändningsplan möter två element som beskrivits tidigare och som utgörs av de inbyggda respektive utåtvända "kvaliteter" hos varje sådant komplex. Den inbyggda har att göra med de arkitektoniska objekten i sig, deras rumsliga och volymmässiga mått, med flexibiliteten mellan de inre volymerna. Den utåtvända omfattar förhållandet mellan det miljömässiga och arkitektoniska föremålet och stadsdelen runtomkring - och med hela staden. Den utåtvända har nära samband med den dubbla roll inom det stadshistoriska sammanhanget som contenitori fyller, både som starka centra för stadsdelens urbana expansion, och som kontrapunkt i själva stadsnätet i form av dominerande och symboliska element. Den inbyggda emanerar direkt från en analys av byggnadens inre organism enligt ett arkitektoniskt betraktelsesätt, som fastställer de lagar som styrt dess utformning och uppbyggnad.

Den sammanvävda relationen mellan dessa två aspekter har varit möjlig att återtaga. Den har inte försvunnit samman med den religiösa funktionen; den utgör i stället den viktiga grundvalen för den urbana sammansmältningen mellan de stora komplexen och bostadsområdena, och härifrån kommer den ömsesidiga påverkan mellan sociala servicer, stadsdelsservicer, stadens service, skolan och universitetet, som gör det möjligt att tala om den urbana strukturen som ett resultat av ansträngningen att förena det offentliga och det privata.

Typologi

Man kan definiera och behandla begreppet typologi på två nivåer, som inbördes är relaterade till varandra och har gemensamma beröringspunkter: stadens typologi och byggnadens typologi.

I samband med den bevarande restaureringen av den historiska stadskärnan har typologistudierna lett till en definition av arkitektoniska typer genom analys av element såsom struktur, storlek och indelning, d v s rumsorganisation och användning. Syftet med dessa analyser var att definiera tillstånd och förändringsmarginaler hos de enskilda typologiska kategorierna.

Byggnadstypologin har vuxit fram ur en rad funktioner hos det mänskliga boendet, d v s ståndsmässigt och ekonomiskt homogena grupper med tiden likartade sätt att bo och leva konkretiseras i likartade byggnader. Med tanke på deras rumsliga organisation, fysiska struktur och materiella uppbyggnad kan de indelas i kategorier såsom kyrka, kloster, palats, sjukhus, bostadshus e t c. Ur urban morfologisk synpunkt spelar typologin en egen roll vid skapande av "formen" och representerar en över tiden upprepade och i delar utvecklad uppsättning av kombinerbara element, som utgör igenkännbara tecken på fysisk och rumslig homogenitet.

Den historiska stadskärnan, summan av en mångfald olika delar med varierande formmässiga och sociologiska karaktärer, den är ett verk som vuxit fram genom många olika konkretiseringar och möjligheten att avläsa den som kontinuitet kommer just ur dess formala och sociala karaktär.

Ett projekt för s k aktivt bevarande får därför inte arbeta med ingrepp som innebär utglesning (som inte är detsamma som eliminering av punktvisa additiva element) eller förändringar av typologier och strukturer, varken på den arkitektoniska eller den urbanistiska nivån.

Den historiska staden utgör ett lämpligt objekt för uppmärksamma och allvarliga studier, oersättliga vikt- nesmål om de kreativa processer som under tidernas gång format det vi nu står inför att använda och att iakttaga och uppfatta. Den typologiska karaktären hos ett byggnadsverk är direkt avhängig dess strukturala uppbyggnad, av dess byggnadsteknik, av måttförhållanden, av de byggnadsmaterial man använt i enlighet med den lokala byggnadstraditionen. Att ersätta en traditionell homogen murstruktur med en modern uppbruten struktur och därmed medföljande typologiska förändringar är oacceptabelt, även om man gör stora ansträngningar att likna den ursprungliga utformningen. Efter

att först ha identifierat den urbana strukturen i homogena områden som kan beskrivas som summor eller serier av upprepade likartade byggnadstyper, reser sig frågan hur man definierar de typologiska element som karaktäriserar dessa byggnader, element som utgör domineranter i artikuleringen av rum, i fördelning av volym och i byggnadstekniska lösningar. Man kan diskutera typologins möjliga systematisering och betydelseinnehåll och den tänkbara överlagring av historiska motiveringar på det socioekonomiska planet, som tillhör den aktuella civilisationsnivån, samt områdets ställning inom staden och dess förhållande till stadens utvecklingsätt. *)

Det återstår att utveckla avgränsningen av "typen" gentemot andra möjliga eller tänkbara rumsmässiga och byggnadstekniska lösningar.

Vad som starkast kännetecknar boendet kan definieras som en ständig anpassning till kringliggande faktorer; en anpassning som gradvis närmar sig ett optimalt tillstånd genom en successiv anpassning och sammansmältning av det redan existerande eller genom förbättringar, i vilka både socioekonomiska faktorer och andra mer komplicerade och svårdefinierade, såsom t ex psykosymboliska, adderas.

Förutom att utgöra skydd, tillflykt, förvaringsställe och plats för konsumtion och/eller produktion, får bostaden dessutom ofta en betydelse av statussymbol. Då återstår att se om konsolideringen av en byggnadstyp kan ingå i ett tekniskt-operativt handlingsutrymme eller om den från gång till gång utgör resultatet av att vissa komponenter väger över andra i en strävan mot ett tillstånd av jämvikt mellan de enskilda och kollektiva behov som skall tillfredsställas inom boendet och det sociala livet. De två ståndpunkterna kan båda inskrivas i en gemensam nämnare för uppnående av allt högre grader av nyttjande av staden i vilken de socioekonomiska förhållandena tillåter vidare och mer varierad tekniska egenskaper och i vilken de sociopolitiska förhållandena tillåter olika boendeförhållanden inom respektive klassindelningar.

*) För en definition av vad typ och typologi är refereras till en skrift av G Caniggia "Dizionario enciclopedico di architettura e urbanistica", Roma 1968, och speciellt till en artikel av P Maretto "Storia edilizia come storia civile" i Comunità nr 111/1963 sid 62, där han särskilt betonar typens inneboende kvalitet. "Säkert är att ett avslutat byggnadsverk i sitt framträdande formellt utgör en syntes, men denna syntes skall inte betraktas som absolut, utan kritiskt betraktad utgör den tvärtom en pågående process - och det står klart att en beskrivning av en byggnad i termer av typologiska kategorier snarare tillhör den etiska än den estetiska sfären; eftersom den förra är den övergripande måttstocken för all mänsklig verksamhet."

Med begreppet bostad kan man omfatta allt - från den nivån där de viktigaste egenskaperna kan definieras i termer som tak över huvudet, klimatskydd - till bostad taget i sin vidaste bemärkelse, definierad som en komplex organism, artikulerad i sin rumsutformning och -organisation. Att bygga bostadshuset och att bo vävs samman till olika grader av brukbarhet och betydelse.

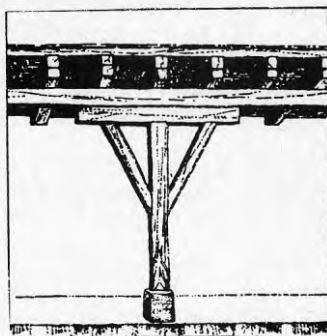
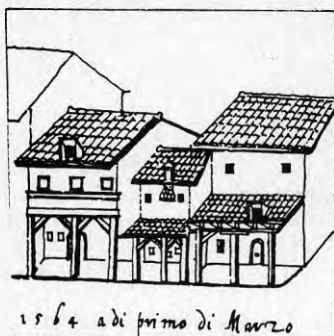
Att närma sig funktionsgraden hos de bostäder som är mest förekommande inom stadsstrukturen, som kallas "mindre byggnader", innebär att man tar i beaktande hur människor, organiserade familjevis, brukar och påverkar de typologiska modeller som bostadshusen utgör. De enskilda element som konsoliderar sig genom upprepade former utgör det fysiska uttrycket för att bostadens brukbarhetsnivå är kopplad till den ekonomiska grupperingen.

Den sociala typologin hos den hantverkar- och småhandlاربostad som tillhör en viss historisk expansion av staden Bologna och den fastlagda rumsorganisatoriska principen har sitt ursprung i de stora strukturella förändringarna under 1500-talet, då de ruttnande vertikala bärande träkonstruktionerna så småningom ersattes med murelement.*)

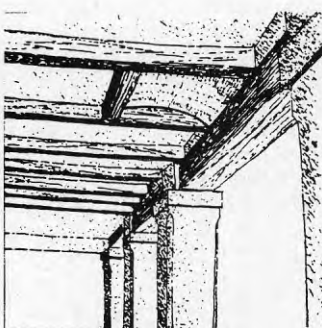
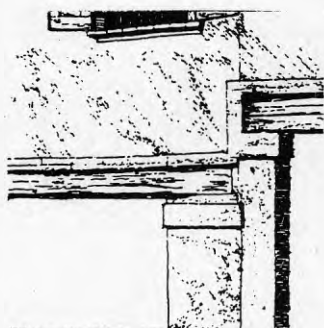
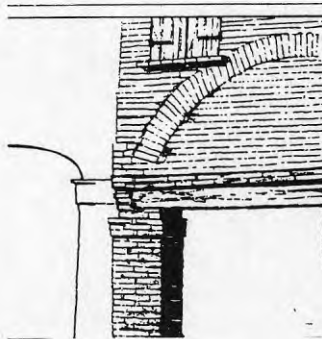
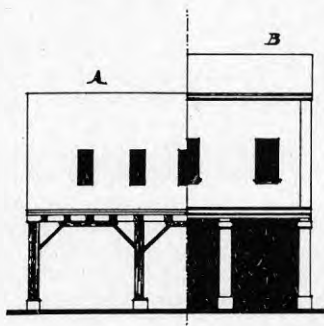
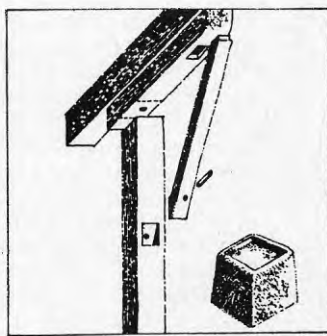
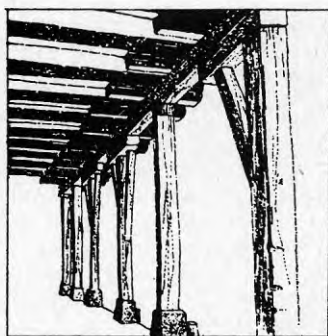
Det alltmer befästa byggnadsmönstret skall då betraktas som det senaste resultatet av en utvecklingsprocess som i Bologna kan påvisas ha pågått sedan 1200-talets andra hälft. Som alltid utgörs en betydelsefull aspekt av förhållandet mellan den bebyggda och den obebyggda ytan, och det är lika avgörande som möjligheten och sättet att bygga. Genom studier av den dokumentation***) som finns beträffande tomtindelningen i staden på 1200-talet kan man se den styrande effekt som klostren hade haft i den stegvisa urbaniseringsprocessen inom de områden, "i borghi", som låg utanför den dåvarande stadsmuren. Om viljan eller behovet att förvandla det breda odlade området utanför stadsmurarna till bebyggd mark var en följd av en noggrann plan, var det så att den byggnadstyp som valdes motsvarade en lika noggrann ekonomisk värdering. De långtids-arrenden som delades ut till mottagare, som alla tillhörde ett och samma ekono-

*) Man skall här notera att senaten i Bologna, efter att utan resultat ha försökt uppmuntra eller förmå ägarna till dessa "mindre hus", "mindre arkitektur" (architettura minore) att byta ut de utslitna och/eller ruttna träpelare som bar upp arkaderna, mot murade tegelpelare; 1567 gav ut en kungörelse som innebar att alla måste göra detta utbyte vid vite av tio guld-"scudi". Denna hotelse gav liten effekt; fortfarande under 1700-talet bars många arkader upp av träpelare.

**) Maria Fantì: "Atti e memorie della deputazione di storia patria per le provincie di Romagna" - kapitlet som handlar om "Le lottazioni monastiche e lo sviluppo urbano di Bologna nel Duecento - spunti per una ricerca", Bologna 1977.

Den medeltida strukturen hos träportiker.

Övergången från träpelare till stenpelare i arkaderna skedde under slutet av 1800-talet.

miska och sociala skikt, gjorde att de större områdena delades upp i en serie likformiga smala och långsträckta tomter.

För de byggnader som uppfördes fanns från början en rad servicer: på ena sidan gator och på andra sidan, d v s på den innersta delen av tomten, en öppen avloppskanal, som alltid gick längs de inre kortsidorna av två rader tomter. Från dessa utgångspunkter organiserades byggnadstypen; på tomtens mått och begränsningar, på fasadens längd mot gatan och på läget för kloaken längst inne på tomten.

Efter gamla dokument, efter rester inom befintlig bebyggelse och framför allt efter den existerande rytmen hos typen har det varit möjligt att rekonstruera de olika faserna i formering, uppväxt och förändring hos byggnaderna. Förhållandet mellan bebyggd och obebyggd tomtyta kunde variera mellan två tredjedelar, hälften, och en tredjedel, allt efter tomtens djup. Förutom volymförhållandet mellan det bebyggda och det obebyggda kan man i begynnelsen finna en bestämd underindelning som svarar mot den strukturala spännvidden. Den ordning som låg till grund för ett så reglerat bebyggande av tomten kan man genom studier av epokens kartografi konstatera ha haft starkt samband med typen. Det seriella betyder framför allt att husen byggdes med gemensamma avgränsningsväggar på själva gränslinjen mellan tomterna - och därmed blir belägenheten av den exakta gränslinjen oklar. En studie av de kvarvarande bärande äldre delarna inom de befintliga väggarna visar att till rytmen hos de horisontella strukturerna svarar också stödjande element, ursprungligen i form av en serie träportaler, stöttade av snedsträvor. Trästommen kompletterades i gränslinjen mot granntomten av en utfyllnad i form av sten och tegel blandat med kalk och jord, normalt varvat och förstärkt av tegelskift. I övrigt bestod byggnaden huvudsakligen av trä, d v s fasader, innerväggar, trapphus, yttre portik och tak. Husets sinnbildliga kvaliteter och mångfärgade dekorationer var putsade; man använde sig av en blandning av kalk och grov gips. Även de inre väggarna var, för att spara material utförda med en blandad teknik: vassmattor och flätverk av rotting och puts av jord och kalk. Taktäckningen utgjordes av tegelpannor och s k embrici (d v s trappstegsformade tegelpannor med flat botten och med upphöjda kanter, inte olik s k munk- och nunnetegel) som i Podalen definivt ersatte halm som taktäckningsmaterial under tidig medeltid. I gatunivån fanns ett rum för varulager och ett kök med öppen spis, samt ett stort rum som ibland kunde vara uppdelat i två mindre. På övre våningen låg ett ouppvämt rum med sovplats och med förvaringsutrymmen för mat och handelsvaror, i den tidigare perioden med ett vindsfönster med rak kupa, uppbyggt mellan takbjälkarna. Denna våning nåddes genom en trappa med ett enkelt trapplopp och med en lutning på över 45°.

Portiken hörde inte byggnadstekniskt till bostaden; den skyddade förbipasserande från regn och oväder - men den användes också ofta som en utvidgning av bostaden. Man arbetade och levde här i nära kontakt med grannarna -

det var en mycket socialiserande byggnadsstruktur. Beträffande portikens funktion som skydd skall man erinra sig att i Bologna snöar det sällan men regnar mycket, framför allt på våren och på senhösten, och sommaren kan vara mycket varm. Detta behov av ett visst skydd förekommer mer eller mindre i alla städer i Po-deltat. Det fysiska behovet av arkader har förstärkt dess användning och höjt den till en social mötesplats.

På husets baksida, på gården och i trädgården fanns kompletterande strukturer, framför allt för vattenförsörjningen. Brunnen var ofta byggd exakt på gränsen mellan två tomter på den stenlagda delen av tomten närmast huset, och användes av båda hushållen. Längre in på tomten fanns grönsaksodlingen och en avfallsgrop och längst in på tomten vid muren mot kloaken, och lämpligt avlägset från bostadshuset, låg toaletten med ett enkelt tak över och med avlopp rakt ner i kloaken.

En noggrann undersökning av de enskilda elementen ger möjlighet att detaljerat beskriva både de byggnadstekniker som använts och den utveckling dessa genomgått. Genom att studera t ex portiken kan man särskilja olika konstruktiva delar: de vertikala bärande stöden-pelarna, de horisontella bjälkarna, takets struktur - och beträffande dessa kan man tala om material, teknologi, konstruktion och bearbetningstekniker.

Pelarna var byggda av bearbetat, speciellt lagrat, tjätrat stående virke och var isolerade från markens fuktighet genom en tärningsformad sockelsten av selenite*) vars ovansida ofta hade en försänkning på ca 1 cm. Denna sockelsten fungerade också som fördelare av trycket. Det stående virket, pelaren, bar inte bjälklaget direkt utan mellan dessa satt en bit stödbjälke som var förbunden med träpelaren med ett lutande tråelement - också detta för att fördela lasten. I allmänhet gjorde man grunda inskränningar för att inte försvaga virket. Det horisontella bärande elementet genomgår med tiden en utveckling; från att ha varit ett enkelt stöd för de små bjälkar som bär portikens tak blir den ett rätvinkligt virke förstärkt med konsoler när portiken infogas som en integrerad del i byggnaden. Portiken utgör då en struktur som samverkar med hela husets stomme, och är inte längre en fristående, utsmyckande del. Som följd av att kvaliteten på det virke som gick att få tag på

*) Det bör noteras att den bergart, som var och är den närmast tillgängliga sten, som på italienska heter selenite, är ett kalciumfosfat av en viss hårdhet som återfinns i stor omfattning i de tosko-emilianska apenninerna; den har ingenting att göra med det kemiska grundämnet selen, förutom namnet, som i båda fallen syftar på månen, eftersom man trodde att stenens kvalitet var beroende av månen (som för övrigt mycket annat).

för byggnadsändamål blev sämre och att det förekom ras som följde av för stora belastningar och för små mått fastställde senaten i Bologna 1567 den föreskrift som vi citerat tidigare. I den här beskrivna bebyggelsetypen, den s k mindre arkitekturen, är det en besvärlig och arbetsam procedur att ersätta träpelare med murade tegelpelare. Hela förloppen tar lång tid. Det är inte förrän framemot andra delen av 1800-talet som i princip alla träpelare är utbytta.

Portiken genomgår en ytterligare förändring när man tvingades börja revetera bjälklaget underifrån med puts som följde av att plankorna på undersidan av portikens innertak med tiden hade blivit dåliga. Detta var dock ingen bra lösning med hänsyn till den fuktighet som kom utifrån och det tvättvatten som kontinuerligt tillfördes genom de ovanliggande golven. En byggnadsteknisk lösning som man kan se ganska ofta i fasad och som tillkom när man beslöt att höja fasadmuren är en infogad valvbåge av tegel som för över murens last ner på de nya murpelarna i stället för att belasta bjälken, som därmed bara fick portikens tak att bära.

Brandfaran var tidens största bekymmer för byggarna och medförde en annan konstruktiv förändring: under portikens tak eller i bostäderna kan man ofta se en isolerande struktur under den öppna spisen. Det bärande virket under spisen är avväxlat så att inget bärande virke ligger rakt under spisen som i stället bärs upp av ett i konstruktionen infogat tunn-valv. Det är av intresse att notera dessa lösningar, som kan sägas vara resultat av en folklig "fattig teknik" kombinerad med en hög grad av bearbetning, d v s ett balanserat förhållande mellan erfarenhet och ekonomiska resurser.

Via Santa Caterina nr 13
Carlo de Angelis, chefsarkitekt vid Ufficio Tecnico,
Comune di Bologna.

Här på via Santa Caterina har vi bl a byggt om två hus som var mycket förstörda. Husen hade vissa delar som var på- eller tillbyggda sent. Vi tog fram de ursprungliga delarna av husen, restaurerade dem och kompletterade dem till fungerande bostadshus med de bekvämligheter som är nödvändiga för ett dagligt liv, som t ex ventilerade toaletter och köksinredning. Samtidigt har vi behållit alla de ursprungliga egenskaper som området har, och i viss mån förstärkt dem, genom att återställa gården i sin ursprungliga form och storlek. På gårdssidan behåller vi de altaner med pelare i gjutjärn, som egentligen tillhör den paleoindustriella perioden i slutet av 1800-talet men som vi har behållit trots att den faller utanför ramen av husets organiska och historiska utveckling. I den inre delen av trädgården fanns några mindre byggnader som vette mot baksidan av en kasernbyggnad som skall stå kvar, även om den för närvarande är i dåligt skick. Det är en av de stora religiösa byggnadskomplexen som exproprierades, antingen under Napoleon eller vid tiden för Italiens enande, för att rymma militära anläggningar och som fortfarande används som kaserner för militärer eller carabinieri.

Mot den här muren har vi uppfört en ny byggnad för att rymma en hantverksmässig verksamhet som fortfarande i stor utsträckning karakteriserar området S:ta Caterina. I det här fallet har vi flyttat lokalerna för en träsnidare från nr 39 till det här huset, nr 13. Det finns inga skolor för träsnidare; man lär sig yrket från far till son, och det vore synd att låta hantverket gå förlorat.

När vi restaurerar försöker vi alltid behålla och eventuellt förstärka husens typologiska karaktär. Vi gör stora ansträngningar för att inom ramen för den ursprungliga typologin förbättra husens bostadsstandard - detta betraktar vi som det korrekta sättet att restaurera en gammal stad.

Vi vill också använda traditionella material och tekniker, inte av romantiska eller smakbetonade, utseendemässiga skäl utan för att de har prövats i århundraden och de har hållit. När man ser att kalkputs håller färgen bättre än cementputs, att färgpigment framställda av olika bränningsgrader av tegel, alltså naturliga jordfärger, håller bättre än plastfärger, så fortsätter man gärna att använda dessa tekniker och dessa material. Marknadskrafterna trycker dock på för att införa produkter som inte är provade under längre tid och inte kan passa till äldre material - och då gäller det att stå emot. Fönsterluckorna, deras form, sättet att mörklägga rummen, är inte enbart en utseendefråga,

utan vi behåller dem därför att de är prövade under lång tid och de passar vår stad och klimatet här och ljusförändringarna under olika årstider osv. Då ser man att byggnadstyp, tradition och teknik hänger nära samman.

Det här huset har på bottenvåningen en etta på c:a 30 m² för en pensionär, invid ingången och nära trädgården. Han har hemhjälp eftersom han har svårt att förflytta sig. På våning en och två trappor har vi lite större ettor om c:a 40 m², däröver har vi tvåor och treor på 80-90 m². Vi har också gjort lägenheter i två plan. I det här huset har vi några sådana överst där vi kan få större ytor för större familjer.

Den anpassningsförmåga som man strävar efter att åstadkomma i nybyggda hus, att lägenheterna skall kunna följa familjeutvecklingen och successivt erbjuda olika storlekar allteftersom familjen växer eller krymper, eller åtminstone erbjuda en viss variation, den finns redan från början i de här husen.

Finansieringen av PEEP centro storico under de första fyra åren.

Roberto Scannavini, arkitekt vid Ufficio Tecnico, Comune di Bologna.

Inom restaureringsprogrammet för den historiska stadskärnan spelar finansieringen en avgörande roll, även om saneringspolitikens syften och förutsättningar inte är av ekonomisk art, utan framför allt sociala och kulturella. De ekonomiska aspekterna är av både allmän och specifik karaktär. De senare beror på, på vilket sätt själva ombyggnadsverksamheten finansieras. Det allmänna i gengäld handlar om hela den nationella ekonomin beträffande byggnader och service, med speciell uppmärksamhet på underutnyttjandet av befintliga byggnader medan man samtidigt bygger nytt på mark som man alltså tar från jordbruket.

Vi arbetar efter uppfattningen att nya bostäder kan återvinnas i den befintliga bebyggelsen. Detta är väsentligt, och vi kan säga att i Italien under de senaste 5-6 åren har denna inställning lett till en viss principiell utveckling mot slutet av 70-talet.

Diskussionen har rört sig både kring den mer allmänna frågan om finansiering i stort och den mer speciella om det enskilda utförandet. Det existerar här, och jag antar att det förekommer även utomlands, en stor diskussion om s k "hård restaurering" kontra "mjuk restaurering". Till de två begreppen, som stundtals konfronteras mycket hårt mot varandra, hör helt olika ekonomiska villkor.

Planen för den historiska stadskärnan i Bologna har framför allt ett socialt mål: att återtaga de mest nedgångna områdena i den historiska stadskärnan byggnadsmässigt och socialt, d v s att rusta upp de degraderade bostäderna för de människor som bor i dem. Därför kan vi karakterisera denna första fas av ingripanden som "hård restaurering" eftersom vi har valt, socialt och politiskt, att ingripa där situationen var i det närmaste desperat. Husen var i vissa fall helt genomruttna, och människor fortsatte att bo i dem i alla fall. Det hade kanske varit lättare och smärtlättare att riva dem, men vi valde att rädda det som gick att rädda, även om vi visste att det i flera fall nästan var för sent.

De ekonomiska erfarenheterna av denna process sträcker sig bakåt i tiden till 1974. Det året finansierade vi i kommunen de första ombyggnaderna med statliga medel.

Under den perioden har villkoren förändrats kraftigt, både juridiskt och ekonomiskt. Juridiskt sett förankrades den plan för restaurering av stadskärnan som kommunen utarbetade 1972-73 på en lag från år 1971, lagen

nr 865 av den 22 oktober, som med något tvetydiga tolkningar kunde sägas medge att man använde s k edilizia economica e popolare, d v s sociala bostadsbyggnadspengar, till ombyggnad av redan byggda hus, i synnerhet inom den historiska stadskärnan. Detta hade aldrig hänt förut i Italien med statliga subventioner. Edilizia economica e popolare hade alltid använts enbart för nybygge och i städernas periferi. Detta väckte en stor politisk-kulturell debatt. Bolognas linje mötte stort motstånd men har dock visat sig vara framkomlig med tanke på den allmänna italienska situationen. Idag finns det inte längre någon tvekan om detta.

Vi fick de första statliga anslagen i enlighet med lagen 865 "om bostaden"; vi fick ytterligare pengar genom andra lagar, som har stöd i denna lag, 1975 och 1976, vi fick en "stor mängd" pengar genom den senaste lagen, nr 513 från 1977, och vi utgår ifrån att vi får ytterligare pengar genom en helt ny lag, nr 457 från 1978, som förutom att vara en lag som reglerar de ekonomiska ingreppen inom byggandet för de kommande 10 åren också innehåller en urbanistisk del av grundläggande karaktär som slutligen legitimerar valet av återanvändning och skydd av historiska stadskärnor med juridiska och metodologiska motiveringar. Denna nationella lag stammar direkt från erfarenheterna i Bologna och i de städer som följt Bolognas exempel, framför allt här i Emilien.

Hela denna serie av lagar har för Bologna gett en viss mängd pengar för ombyggnad: enligt nr 865 fick vi under 1974 c:a 2 miljarder lire (c:a 10 miljoner kronor); enligt de senaste lagarna från 1975 och 1976 fick vi finansiering från staten med c:a 5 miljarder lire, c:a 25 miljoner kronor. Med den senaste lagen, nr 513 från 1977, har kommunen Bologna fått sammanlagt mer än 5 miljarder lire. Kommunen har använt dessa pengar för att restaurera hus som kommunen äger i den historiska stadskärnan enligt den metod som vi här kallat bevarande sanering (restauro conservativo).

Med finansiering enligt de tre förstnämnda lagarna har kommunen färdigställt och delat ut 221 lägenheter, c:a 1.350 rumsenheter, som tillsammans med några småbutiker och hantverkslokaler upptar en yta av totalt 23.500 m². Med finansiering enligt den senaste lagen skall vi nu bygga om 175 lägenheter, c:a 750 rumsenheter eller c:a 15.000 m².

Vi befinner oss i via S:ta Caterina nr 13. Restaureringen av det här huset har kostat 230.000 lire/m² (ca 1.100 kr/m²). Det har varit en så kallad hård restaurering och därför har det kostat lika mycket som nybyggnad. Vi kan säga att den första fasen av hårdare och mera genomgripande ombyggnader kommer att kosta lika mycket som nybyggnad. Självklart kommer kostnaderna att minska när vi har avslutat arbetena på de mest nergångna husen och går över till hus som kräver mindre omfattande ombyggnader.

Som jag nämnde tidigare fick vi från september 1978 en ny lag, nr 457, som jag vill beteckna som avgörande för vår sak, eftersom den förutom att ge finansiering åt kommunen i likhet med de tidigare lagarna, också ger möjligheten till finansiering med förmånliga villkor till privata ägare som vill restaurera under kommunens översyn.

En speciell uppmärksamhet måste riktas på hela frågan om convenzioni som kommunen i Bologna har uppfunnit och utvecklat, eftersom den hjälp som kommunen kunde erbjuda de privata fastighetsägarna, evakueringsbostäder och restaureringsprojektering, inte var tillräckligt för att sporra dem att börja restaurera sina bostäder på allvar. Den nya lagen som medger att de privata fastighetsägarna kan få låna pengar för ombyggnad till förmånliga villkor, gör att man kan förvänta en framtida utveckling av restaureringar inte bara från det allmänna utan också från den privata sektorn.

Tilldelningskriterier

Kriterier för tilldelning av de ombyggda bostäderna inom de "comparti" som omfattas av PEEP-planen, både i kommunens ägo och i privat ägo men reglerade genom "convenzioni" med kommunen:

- För fördelning av bostäder i offentlig ägo och i privat ägo, men reglerade av convenzioni, eller för lokaler avsedda för kommersiella, hantverksmässiga eller produktiva aktiviteter är en grupp tillsatt i vilken ingår två representanter för var och en av de fyra stadsdelsråden i den historiska stadskärnan, och två tjänstemän från stadsbyggnadskontoret. Beslut om fördelning skall fattas av gruppen efter hörande av synpunkter från motsvarande stadsdelsråd.

För offentligt ägda lägenheter byggda med statliga medel kommer kriterier för fastställande av hyra att bestämmas i enlighet med gällande principer för reglering av den sociala hyran för offentligt ägda bostäder. För privatägda bostäder som regleras genom "convenzioni" kommer kriterierna för fastställande av hyror att bestämmas genom överenskommelser under insyn av kommunalrådet.

- För att garantera kontinuiteten i fullföljandet av planen blir de lägenheter som de lokaler som anges ovan utdelade enligt följande kriterier:
 - a) till de ursprungliga hyresgästerna i de offentligt ägda fastigheterna eller i de privatägda fastigheter som regleras genom "convenzioni" inom de fem comparti av PEEP/centro storico eller i intilliggande områden som skall evakueras för att byggas om.
 - b) till de ursprungliga hyresgästerna i kommunens fastigheter eller i privatägda fastigheter reglerade av "convenzioni" som ligger i de åtta övriga comparti av den historiska stadskärnan (definierade i PRG, den allmänna regleringsplanen av år 1969) eller i intilliggande områden som prioriteras inom förverkligandet av det treåriga förnyelseprogrammet (PPA).
- I de kommunalt restaurerade fastigheterna har de hyresgäster som är bosatta i fastigheter i kommunal ägo som skall restaureras och som är föremål för evakuering rätt till slutgiltig anvisning av lägenhet eller lokal för kommersiell, hantverklig eller produktiv verksamhet. De hyresgäster som är bosatta i fastigheter i privat ägo som är reglerade av "convenzioni" kan bli föremål för tillfällig anvisning under den tid fastigheten är under restaurering.

- För att komma ifråga för slutlig anvisning av restaurerad lägenhet måste hyresgästen uppfylla vissa villkor för tilldelning av bostäder inom det offentliga bostadsbyggandet, och företräde har:
 - 1) den som är bosatt i kommunal fastighet, som skall byggas om, sedan minst 1 år från den dag evakueringen påbörjades;
 - 2) den som har ett gällande hyreskontrakt eller kan visa reguljära hyresinbetalningskvitton;
 - 3) den som inte har misskött sina hyresinbetalningar och blivit straffad för detta;
 - 4) den som har en sammanlagd årlig inkomst som inte överstiger den högsta tillåtna inkomsten för att vara berättigad till "canone sociale";
 - 5) den som inte står som ägare till eller har ett hyreskontrakt för en lägenhet, som är lämplig för sin familjs behov.
- Det är absolut förbjudet för hyresgäster som uppfyller dessa krav att hyra ut i andra hand eller på annat sätt, långsiktigt eller temporärt, upplåta lägenheten till någon annan.
- En hyresgäst som är berättigad till bostad enligt ovanstående, kan tilldelas en evakueringslägenhet tillfälligt under en period som inte får överstiga tre år, medan den slutgiltiga bostaden moderniseras.

Samtal med Marisa Masini och Nadia Danielli

Marisa och Remo Masini samt deras fyra barn bor på via Miramonte 22 i saneringsområdet Solferino inom stadsdelen Galvani. Huset de bor i ägs av kommunen och de har erbjudits tillfällig eller permanent evakueringslägenhet i stadsdelen Irnerio inom saneringsområdet San Leonardo med adress via Sant' Apollonia 15. Bara ett dygn innan de nyrenoverade lägenheterna i via Sant' Apollonia skulle överlämnas till kommunen av entreprenören för ombyggnadsarbetena ockuperades husen av mindre bemedlade människor utan bostad. Kommunen tillkallade inte polis för att slänga ut ockupanterna eftersom man inte ville dra uppmärksamhet till en stadsdel där man gjort stora ansträngningar för att sanera bostäderna och behålla den sociala strukturen oförändrad. Så småningom hävdes ockupationen genom att ockupanterna erbjöds och accepterade andra bostäder inom kommunen.

Nadia Danielli är anställd av kommunen som socialassistent i stadsdelen Galvani och arbetar bl a med att ordna evakueringarna och fördela de sanerade lägenheterna i Solferino.

Marisa Masini:

Igår var vi och tittade på den lägenhet som tilldelats oss i via Sant' Apollonia. Jag såg på den utifrån och en dam som tittade ut från en lägenhet sa till mig: "vad gör ni, söker ni någon? Vi har ockuperat de här husen, det är olagligt men vi har ingen annanstans att gå". Jag vet att hon är från Bari. Hon hade ett litet barn och hon sa att hon hade en make och en bror. Hon visade mig sin lägenhet i nr 19 medan jag hade tilldelats en lägenhet i nr 15. Det är en lägenhet med tre rum, men mycket små. De är ungefär tre meter gånger tre. Det där skåpet, det ryms inte på ena väggen. Sedan finns det en toalett och ett rum till med köksutrustning i. På stormötet sade de att det skulle vara bara vi som skulle bo där, i nr 15. De sa att det skulle finnas en stor terrass, men när jag var där såg jag att terrassen är stor som det här bordet. Från gården till nr 19 kan man gå till gården nr 15, gården är helt öppen. Det finns två rum ovanpå under taket med två små fönster på taket som är så här stora. Vi är sex och hon är liten (Marisa pekar på den yngsta dottern). De sa att det skulle vara tre rum, kök och en liten salong tillsammans, men om de är så små så lönar det sig inte. Jag var inte inne i nr 15, jag såg det bara utifrån.

La signora Rosa (som är ansvarig för fördelningen av de sanerade lägenheterna i PEEP centro storico), sade till mig att det största problemet när vi skall flytta är att vi kommer att vara tvungna att ta in alla möbler genom fönstret, eftersom trappan är för smal. Vi talade aldrig om det finns källarlokal; här har jag en frysbox här nere och jag satte den här nere därför att den är väldigt tung - och vem drar upp den genom fönstret? Jag hoppas att det finns källare där. De som bor här i nr 14 på via Miramonte har också fått bostad på via Apollonia nr 25, 19 och 17, alla i samma område. Området är väldigt fint, men vi har universitetet där bredvid ... jag vet inte ... (Marisa hänvisar till de studentoroligheter som senast under mars 1977 skakade Bologna). Och hur skall vi göra med människorna som ockuperar? De har "rengjort" gatan här, de damer som fanns där tidigare finns inte längre. Men där ... ockupanter ... och då har man att göra med hallickar och de där damerna som ingenting har att förlo-
ra.

Jag kan bo kvar till 1980 och tacka nej till lägenheten på via Sant' Apollonia. Tills de skall börja arbeta här så får jag stanna här. Här i nr 22 är det bara jag som skulle bort. Under oss bor de kvar. Min make säger: "Du fattar ingenting, du tittade bara utanpå, man måste titta inuti." Men jag tycker att man kan föreställa sig redan om man ser lägenheten utifrån - är den liten utifrån så kan den inte vara stor inuti. De tre rum som jag såg hos den där damen som har ockuperat, de är jättesmå. Här har jag bara det här rummet som ni ser (det är ca 5 x 8 m) och det där lilla köket och en toalett. Tidigare bodde vi tillsammans med min mor på via Miramonte nr 15, men det var länge sedan eftersom jag har bott här i nr 22 i tio år. När vi kom till Bologna 1960 bodde vi på via Solferino nr 20. Sedan såldes det huset och då samlade vi ihop oss på nr 15 tillsammans med min mor och min syster. Jag hade två barn då, men lägenheten var stor. Jag kommer från Molinella, en by 40 km från Bologna där provinsen gränsar till Ferrara-provinsen. Min make är från Argenta i Ferrara-provinsen.

Min mamma betalade på den tiden, för c:a 10 år sedan, 15.000 lire i hyra för den lägenhet där vi bodde. Här där vi bor nu så betalar vi 29.000 och någonting, enbart hyra och ingenting annat. Uppvärmningen ingår inte, den kostar 9.000 för lägenheten här på vintern, sedan betalar vi 15.000 här nere för källaren och 4.000 för det andra stället där jag har möbler. Källaren är lika stor som den här bostaden, c:a 40 m². Där i Sant' Apollonia vet jag inte hur mycket vi skulle komma att betala per månad.

Om jag skulle köpa nya möbler och de sedan inte ryms, då väntar jag i stället gärna till 1980, och sedan får vi se. Vi är båda 41 år och barnen är: den största, Remo, 19 år, Angelo 15 år, Ivan 12 år och Anna Rosa 7 år. De två minsta går i skolan. Vi har inte deltagit i något möte här i stadsdelen därför att det alltid har

varit svårt att lämna barnen. På det här sista stormötet lyckades vi parkera barnen lite här och lite där och då kunde vi gå. Sedan skulle vi ha varit på mötet i onsdags eftersom de skulle ge oss lägenheten - de sade att det var mycket viktigt. Jag ville skicka min man men han går inte ensam. Jag har inte tid, eller jag litat inte på de stora barnen - att lämna ansvaret för de små på dem. Han (och pekar på Angelo) och den stora är som hund och katt - jag litat inte på dem på kvällen. Angelo ensam kanske ...

Hon Danielli, Nadia, var där. "Ja, jag är den som har tagit Rosas plats här i stadsdelen" sa hon. Sedan fanns det två herrar, en var blond, lite grå så där - men jag hade aldrig sett dem förut. De ville att vi skulle signera kontrakten för att de skulle få möjlighet att kasta ut dem som har ockuperat. I morgonbitti skall jag skriva på kontraktet, om de vill så gör jag det. Men sedan, om lägenheten är för liten, tar jag allt tillbaka och väntar till 1980 därför att jag känner en äldre man här i Mirasole - tre stycken lägenheter har han tackat nej till. De är tio i hans familj enligt uppgifterna, han vill ha en stor lägenhet. Han heter Siviglia. Ni har besökt dem. Om vi flyttar till en ny lägenhet så måste vi köpa allt nytt, vi har ingenting, det ser ni själva. Mina barn börjar bli lite större och det är nu som de skulle njuta av att ha det lite rymligare - inte vara packade på varandra som sardiner som här. Skall jag acceptera en lägenhet som inte är tillräckligt stor, en håla? "Gnurenta ..." (som på bolognesisk dialekt betyder: Dum ... är jag inte). Han, Siviglia tackade nej när han gick och såg lägenheterna. Han sa "nej, det här tycker jag inte om" och lade nycklarna på bordet. Nu till sist måste de utrymma huset för att arbetena skulle sätta igång, och så fick han den här lägenheten som ni också har sett, som är mycket fin.

Gruppen i Consiglio di Quartiere (stadsdelsrådet) har enligt mig varit lite ojusta mot oss. De kallade oss och dem på via Miromante nr 14 till ett möte och förklarade att vi enligt planerna skulle flytta senare, 1980, men att de nu hade fått ett litet överskott av lägenheter och då valde de oss. Men de gav oss inget alternativ. Jag skulle gärna flytta till exempelvis via San Carlo, men nej, inget val! Vi ger dig en ny bostad och du flyttar dit. Hos oss i 22:an och dem i nr 14 handlar det om nio familjer, men det är bara jag som har många barn, de borde ha tagit lite hänsyn till mig. I nr 14 finns det bara två familjer som har två barn. Alla de andra är par eller mamma och dotter eller så. Bara tre familjer med barn, och alla är ganska unga, den äldsta är la Bartolini som är i 30-35-årsåldern. Vi blev alla ledsna för att vi inte fick något alternativ. De andra har också klagat. Vi fick lägenheter där i Sant' Apollonia i nr 15, 17, 19 och 25 - fyra familjer i Sant' Apollonia och de andra i San Carlo och i San Leonardo, och bara en har fått en lägenhet här i Solferino. I nr 5 håller de på att avsluta restaureringen nu. Där fanns det en jättestor lägenhet

och två små. En familj i nr 14 fick en av de lägenheterna. Jag fick se en av dem för ett tag sedan eftersom jag känner två systrar som bor där och den ena av systrarna bjöd mig ofta hem till sig. "Kom och se, jag har en fin lägenhet och en vacker gård. Tryck på kommunen - den lägenheten skulle passa bra för din familj eftersom ni är så många." "Nej, vet du", sa jag, "jag vill inte besvära dem."

Det ringer på dörren. "Oj då, vem är det som är här på morgonen?" Det är Nadia. "Väntade ni på mig?" Jag väntade på ditt telefonsamtal, men ingenting hände. Jag ringde samtidigt till Rosa som var sjuk. Finns det nyheter?"

Nadia säger till oss: Det här är den härligaste och hyggligaste familjen på den här gatan. Ser ni, jag kommer alltid hit och frågar och litar mycket på dem. De har också fått den bästa bostaden i hela via Sant' Apollonia.

Marisa: Men, det var just det. Jag gick dit igår och kastade ett öga på den. Utifrån tycker jag lägenheten verkar jätteliten.

Nadia: Hur så - tre rum och ett vardagsrum - jätteliten? Jag vet inte hur många m² ni har fått, jag vet att ni har fått tre rum plus vardagsrum. Ingen har sett lägenheterna ännu.

Marisa: Jag har sett dem i nr 19 och jag tycker att rummen är jättesmå.

Nadia: De ockuperades så fort lägenheterna var klara. På stormötet i förrgår ställdes en del frågor, en del var mycket privata frågor men Marisas man Remo han sa: "Men vad sitter vi och diskuterar, om vi accepterar den här lägenheten eller inte? Var skall man skriva på, låt oss ta nycklarna innan de ändrar sig. De ger oss en ny bostad och så sitter vi och diskuterar om vi skall acceptera, eller inte acceptera." Jag blev lite förvånad över typen av frågor som kom upp på stormötet. Jag hade gått från familj till familj och så hade vi kallat till ett möte eftersom situationen var speciellt känslig. Alla de där lägenheterna som vi har tilldelats hade ockuperats. Och de här familjerna blev lite överraskade därför att deras tur skulle, enligt planen, ha kommit 1980 och de visste inte att 20 lägenheter fler hade blivit klara i förhållande till vad som planerats.

Alla frågade: "Och när blir det flyttning? Vilket datum?" Och på så sätt delegerades till oss, det här med att utrymma de där lägenheterna. Jag säger inte att det är de nya hyresgästerna som måste sköta det, men ingen i stormötet tog upp problemet för att försöka finna en gemensam lösning. Ingen sade: "Hur skall vi ställa oss gentemot de här människorna som har ockuperat?" Ingen frågade heller: "Vem är det som har ockuperat lägenheterna, vad är det för människor?" Vi var jätterädda att säga att husen var ockuperade. Och jag själv, när

jag gick till familj efter familj, sa inte att de här husen var ockuperade eftersom vi ville ta upp det tillsammans på stormötet - om inte annat så för att se vilken typ av reaktion man skulle få. Och där, på stormötet, så sade ingen: "Men hur ställer vi oss i förhållande till de här ockupanterna?" Det enda vi fick höra var: "När kommer det att bli flyttning?" "Men frun, har ni förstått att era hus är ockuperade?" Då frågade de: "Men när flyttar de här personerna som ockuperar?" "De kommer inte att flytta av sig själva, det kommer att behövas polisingripande." "Och hur många rum är det, hur stora?" En massa små detaljer frågade de om, men ingen ville diskutera de väsentliga frågorna.

Marisa: Remo förstod den saken i går kväll, långt efter mötet. Han hade inte förstått tidigare. När Bartolini sa: "Vi har inte några alternativ", och fru Rosa sa: "Det största problemet är att bostäderna är ockuperade och vi tilldelas bostäder som är ockuperade." Men de driver med oss, tilldelar oss bostäder som är ockuperade.

Nadia: Men ingen tog upp detta på mötet. Och jag blev förvånad och arg, framför allt på kvinnorna som envissades med att fråga om små detaljer och planlösningar inom lägenheterna. Den där attityden hos hemmafrun som bara ser det som finns inom köksväggarna. De tänkte bara i termer av möblering, gardiner, deras lilla heminredning och sånt. Ingen frågade hur mycket hyran skulle bli, vilken social service som skulle finnas. De såg bostaden bara som en sluten ask och inte som en del av ett stadskomplex, som en ask för att stoppa sina små möbler i, snyggt och prydligt. Det här har retat mig till vansinne. Ingen har frågat vad som kommer att hända med de bostäder som de lämnar, skall ni bygga om dem? Flyttar alla vi tillsammans? Vilka kommer att bli våra grannar? Ingen har frågat vad skall ni göra med min bostad? Vem är det som blir kvar? Med vilka kommer vi att flytta? Allt behandlades bara på ett individuellt plan, och det kändes ledsamt, förvånande.

Marisa: Du vet, jag mådde så dåligt igår när jag från gården till nr 19 såg den där damen som satt på terrassen till nr 15. Fru Rosa hade sagt till mig att det finns en fin stor terrass - men den är liten! Hon var där uppe, hon höll på att sminka sig - en blondin, med en min ...! Jag tittade, som man brukar titta. "Vad tittar ni på? - Det tjänar ingenting till att titta eftersom alla de här husen redan är ockuperade - !"

Nadia: Jo, det är klart, hon trodde att du letade efter en lägenhet att ockupera ...

Marisa: Och då, där på den där gården, så fanns det en liten toalett och ett tvättfat i en mindre skrub - och då tittade jag på den dörren. "Det tjänar ingenting till att titta på den dörren, det är ett hål, en mugg och ett tvättställ! Inte ens ett hål är ledigt för er här!" Och allt sade hon med en så sur min att jag sprang ut helt förskräckt.

Nadia: Jag har inte sett de husen, jag såg dem i via San Leonardo, men inte dem i via Sant' Apollonia.

Marisa: Jo, utifrån ser det väldigt litet ut. De rum som den där mer resonabla damen i nr 19 visade mig, de rummen är mycket små. Hon sa: "Jag har normala möbler och här går de inte in, men det struntar jag i och säljer allt och köper nya som passar här." Så det kommer inte att bli lätt.

Nadia: Alltså, det gick till så här: de första ockuperade på natten den 30 september och den 1 oktober skulle entreprenören lämna över lägenheterna till kommunen. Det fanns fortfarande korrugerad plåt runt arbetsplatsen och ingångarna var inte helt färdiga. På något sätt känns det lättare eftersom det är entreprenören som skall kalla in polisen om man blir tvungen att använda tvångsevakuering. Det blir säker mycket mindre problem för oss. Sedan tio dagar håller vi på att diskutera tillämpningen av kriterierna för tilldelning och företrädesrätt i Quartiere. Jag själv var på väg mellan de olika familjerna, men just den dagen som lägenheterna ockuperades hade vi ännu inte kunnat tilldela bostäderna. Jag misstänker att det finns en organisation bakom. Innan, de ockuperade bodde de säkert inte på gatan, utan de kommer säkert från en annan bostad. Det är folk som hört från någon annan som bor här och som visste precis, och det ligger en handel bakom. Den som ger den här sortens information tar betalt ordentligt. Man vet också vilka det är, men man har självklart inga bevis. Jag fick höra så att säga i ett öra hur det gick till, men om man frågar: Kan du stå för det, så gör de inte det - självklart. De är immigrerade och efter ett litet tag kommer deras familjer, andra släktingar, vänner, från Salerno, från Campanien.

Det är klart att de gör det här därför att de vet att det skapar en mycket hög social spänning. Alla människor som jag har pratat med bland dem som har blivit tilldelade lägenheter i Sant' Apollonia - det enda som de frågade mig jämt var om de flyttar dit hororna också. Finns det sydlänningar också? Där bor sydlänningar och familjer som är immigrerade och mannen är arbetare på Salvi, men de säger bara sydlänningar och sammanfattar och förenklar. Då växer en smygande rasism och man förenklar och identifierar sydlänningen med horan, hallicken, brottslingen. Folket i Bologna, som bland annat har tillgång till uppgifter från IACP och också om de av kommunen ombyggda bostäderna, ser varifrån de olika familjerna kommer som har tilldelats kommunala bostäder. De ser att ungefär hälften av dem är immigranter och då säger bolognesaren att "Sydlänningarna kommer hit och tar ifrån oss de fina bostäderna". Och på något konstigt sätt har de rätt i det därför att lagen om tilldelning av IACP-bostäder är gjord på ett sådant sätt att sydländska familjer har fördelar i antal poäng, till exempel gentemot pensionerade ensamstående bolognesare. "Marockaner tar våra hus och vi skall bo i hållor", så resonerar de. För att inte tala om de prostituerade. "Ni tilldelar bostäder till horor" - det är grund till vissa spänningar.

Marisa: Förresten har vi sett ett exempel. Jag säger det mot mitt intresse eftersom jag är barnvakt för hennes son och hon betalar mig. Hon i nr 14, som bor under Giuliana Conti.

Nadia: Vem - den blonda?

Marisa: Ja, det är jag som är barnvakt åt hennes son. Hon går här i via Mirasole därför att bostaden är hennes. Men den dag som huset hon bor i kommer att byggas om, vad händer då?

Nadia: I via Mirasole bor hon i den där lilla bostaden. Kommunen har givit henne en lägenhet precis likadan som den Conti har och den ligger under deras lägenhet. De är tre stycken, även om de inte är gifta, och de har det här barnet. Hon hade flyttat tillfälligt och hon ville komma tillbaka efter restaureringen till sitt gamla kvarter. Och alla attackerar oss i kommunen för att hon har fått en jättefin lägenhet och fortsätter att prostituera sig. Andra prostituerade har vi lyckats hålla undan, de har flyttat till andra stadsdelar, men problemen är inte lösta genom att flytta dem. Från stadsdelen San Donato, dit en del har flyttat, får vi höra en massa klagomål och de vill att vi skall ta tillbaka dem. I San Donato vill de inte att det skall bli en bordell-stadsdel. Hon är den enda som har velat komma tillbaka och från hennes synpunkt har hon rätt att göra det.

De bodde i nr 16 på via Mirasole, som innan restaureringen var ett hus som det här. Nu är det ombyggt, men tidigare fanns det 11 lägenheter och de beboddes enbart av prostituerade och homosexuella som prostituerade sig. De har fått tillfälliga parkeringslägenheter under ombyggnadstiden. De flesta ville komma tillbaka efter ombyggnaden men till exempel de homosexuella, manliga prostituerade, som fann det vara närmare med en bostad i Fiera-området där de jobbar på kvällen, de bad att få vara kvar där i San Donato. De andra, de flesta kvinnliga prostituerade, hade bibehållit sin kundkrets här i Solferino-området. På kvällen kommer de hit för att jobba ändå, även om vi flyttar deras bostad till San Donato. Redan klockan sju på kvällen är de här, jag vet att de bor i San Donato, jag ser dem. Hon, blondinen under Conti, bad att få komma tillbaka. Ingen ville att vi skulle låta henne få komma tillbaka i det här området. Många hade redan tänkt ut ett slags "rengöring"; det är svåra termer att använda, men hur som helst, hon frågade om hon kunde få komma tillbaka och vi var tvungna att ge henne bostaden här. Hon bodde före restaureringen i en av våra bostäder och vi kan inte varje gång gå och se efter hur de försörjer sig. Vi kan inte ha en moralistisk inställning, vi kan inte säga: "Nej, du får inte därför att du är en hora." Hon hade sitt hyreskontrakt, hon har alltid betalat sin hyra. Då kan vi inte säga: "Du jobbar som hora och då får du ingen bostad", nej det skulle vara absurt. Och då säger folk: "Kommunen ger bostäder till horor." Det är ett problem. Det jag vill säga är att vi inte kan ändra någonting. När blondinen där uppe under Conti tillfälligt var

flyttad till via Ganduzio, var hon alltid här igen på kvällen under två års tid. Enligt min uppfattning är det en illusion att tänka sig att den arkitektoniska omstruktureringen automatiskt skulle föra med sig en social sanering. Det är en illusion - det är ingen idé att vi spekulerar kring den mer.

Marisa: Men menar du då att de där damerna ska komma tillbaka efter restaureringen och arbeta hemma?

Nadia: Nej, vi kommer inte att tillåta att hon gör det som hon gjorde där förut, dvs att arbeta hemma, att hennes bostad blir en bordell. Därför har hon varit tvungen att hyra ett annat ställe som inte är kommunens. Hon bor hemma hos sig med sin make, sonens pappa, och sin son fram till en viss tid på dagen. Efter kl 6 eller senare på kvällen går hon till ett annat ställe. Det är som en som går och kör spårvagn på natten, för oss i kommunen är det likadant. Eftersom hon tilldelades lägenheten att användas som bostad så kan hon inte göra om den till bordell, på samma sätt som man inte kan starta en hantverks-verkstad eller ateljé - det är samma sak. Så vi kontrollerar ständigt att hon inte har människor fram på kvällen hemma hos sig. Enligt min mening skulle hon inte tillåtits hålla på så för då skulle Conti ta alla hennes tillhörigheter och kasta ut dem genom fönstret - det finns alltså en kontroll av den typen.

Marisa: Ja, men nu åter till mitt fall - om jag skulle börja att kasta ut alla som går runt i trapporna? I den här ingången är det bara vi som kan göra något, under oss, jo, det är likadant där. (Marisa menar att hon är omringad av prostituerade i sitt hus.)

Nadia: Du har ju sett att vi har tilldelat resterande bostäder bara till er. Vi har inte tagit itu med resten ännu. Vi får se senare hur vi skall bete oss.

Marisa: Det värsta är att här skulle det bli en bordell om vi flyttade nu. De har redan kommit överens - du skall dit - du skall dit - alla vet redan. Det var ett väldigt tjattrande - jag flyttar dit - jag har två rum - jag har tre.

Nadia: Jag menar inte att ni inte skall säga något, nej. Det stora problemet är i grunden att när kommunen köper en av de här fastigheterna så följer hyresgästerna med.

Marisa: Det här huset, via Miramonte 22, köptes för inte så länge sedan ... det är ett år nu i juni ...

Nadia: Först och främst skall man hitta en ägare som är villig att sälja, och då frågar man sig, vilken ägare är beredd att sälja? Jo, i vanliga fall den som har sådana svårigheter med sina hyresgäster att han har riktiga problem med dem. De har kanske inte betalt hyran på två eller tre år och han orkar inte söka upp dem längre. Ägarna till de mest degraderade husen är villiga att sälja till kommunen. Och vem är det som i allmänhet bor i de mest degraderade fastigheterna? Det är den här

typen av människor - det är en cirkel. Och kommunen köper en sådan fastighet utan att ha en klar idé om hur den ser ut inuti. Kommunen köper väggarna så att säga, skalet. Och sedan när man går igenom hyreskontrakten och talar med den förre husägaren för att få information om de människor som bor där, så stöter man på sådana här historier. Den här fastigheten är en liten del av den Convenzione som kommunen har signerat med storägare och byggherre Manaresi. Han har många fastigheter i Bolognas historiska centrum, bla vid via Rivareno, via Polese och många andra - och de bästa har han behållit för sig. Han har alltså gjort så att han har sålt de sämsta till kommunen, de mest problemfyllda. Och de som kostar mindre att bygga om behåller han för sig själv. I den Convenzione som han har gjort med kommunen så finns en del hus som han har sålt direkt, en del andra som han har gjort Convenzione av, dvs att han fortsätter att äga och hyra ut fastigheten, men kommunen bestämmer vilka hyresgäster som skall bo där. Hyrans storlek är så kallad "konventionsbelagd" (enligt överenskommelse = alltså inte canone sociale och inte equo canone utan en överenskommelse). Denna convenzione med Manaresi är från 1975.

Marisa: Ja, det är så att han kom varje månad för att hämta hyrespengarna och när vi inte hade sett honom på ett tag, då ringde vi. Jo, han kom själv och hämtade hyran. Du vet att betala någon revisor eller så det är dyrt.

Nadia: Det är så att när de stora ägarna håller på att sälja till kommunen, då bryr de sig inte ens om att hämta hyran. Då vill de bara bli av med kåken och allt vad det innebär. Och förresten, det gör inte vi heller i kommunen när vi vet att vi håller på att omstrukturerera ett hus, vi gör inte om hyreskontrakten för några tusen lire.

Marisa: Vi ringde en gång till Manaresi och då sa han "ni betalade för tre månader redan från början så vi är kvitt. Men från och med nu så är jag inte längre er hyresvärd." Och i juni 1977 gick vi upp och skrev nya kontrakt med kommunen.

Tankar kring PEEP centro storico
 Alberto Tarozzi, sociolog och stadsvetare, ansvarig
 för commissione urbanistica i stadsdelsrådet Irnerio.

Jag skall berätta för er om planen PEEP centro storico utifrån vad jag har sett och upplevt - jag ger er min personliga tolkning. Den går inte alltid kronologiskt från 1972 tills nu, den löper inte linjärt eftersom den inom sig rymmer motsättningar. Den visar en annan bild av kommunen Bolognas urbanistiska politik än den bild man har gett utåt av en obruten logisk händelsekedja. Jag skulle vilja påstå att i historien kring arkitekt Cervellatis förslag (jag säger Cervellati även om vi vet att planen inte enbart är hans utan utgör en kombination av maktfaktorer på kommunal, regional och statlig nivå) kan man märka en övergång från en avancerad reformism, som klart uttalat stödde de mest utsatta sociala grupperna i samhället, till "urvalet av ett centralt intresseblock" som närmare kan beskrivas som ett stöd till den allians som uppstått under senare tid mellan vad som kallas arbetarklassens aristrokrati och delar av mellanskiktet. Detta kan betecknas som en slutpunkt. I startpunkten fanns däremot en mer ambivalent inställning och syftet med planen var helt annorlunda.

1972 handlade den första hypotesen inför PEEP centro storico om ett ställningstagande dels för arbetarna och dels för dem man brukar kalla "icke garanterade", tillfälliga arbetare (dvs som inte har någon anställningstrygghet), pensionärer och också underproletariatet i den mån det fortfarande existerade i Bolognas historiska stadskärna.

Cervellatis första utkast till planen innehöll möjligheten till expropriering om problemen med genomförande av planen inte kunde lösas annars. Ni känner kanske redan till den juridiska tolkning av lagen 167 om edilizia economica e popolare i enlighet med vilken man kunde anse att begreppet social service också kunde innefatta redan byggda bostäder - och att man alltså öppnade möjligheterna att expropriera dessa i de fall det fanns behov därav. I sammanfattning lyder tolkningen, gjord för Bologna kommun av juristen Alberto Predieri, så här:

"För de mest utsatta människorna i samhället är bostaden att betrakta som en social rättighet, ett socialt behov; och i enlighet med lagen 835 som medger expropriering av mark inom staden för sociala behov förbehåller vi oss rätten att i sista hand expropriera hus och lägenheter."

Hur hade man tänkt sig att få igenom ett sådant ställningstagande, som är en politisk fråga, och vinna en sådan kamp, som är en politisk kamp?

Enligt en undersökning av en statistiker, Claroni, fanns det i den historiska stadskärnan en viss koncentration av små husägare, och därför kan den politiska tankegången ha varit följande: Vi angriper enbart de stora husägarna (och däri har vi stöd av låginkomsttagare och pensionerade arbetare), vi får inget motstånd från de små husägarna, som äger en, två eller högst tre lägenheter, och därför kan vi vinna slaget.

Men resultatet av denna undersökning, även om den var vetenskapligt korrekt, motsvarade inte verkligheten. Den hade utgått från en föreställning om att om man bara har en rättvis och korrekt idé så är det möjligt att överföra den till politisk och ekonomisk verklighet med stöd av skickligheten hos de enskilda, kulturellt förankrade administratörerna.

Faktum är att när projektet presenterats för invånarna i Bolognas historiska stadskärna organiserade sig de stora fastighetsägarna och förberedde sig för strid. De lät klart och tydligt veta, genom sina tidningar, att om det blev fråga om exproprieringar skulle de överklaga till högsta instans. Detta är ett förfarande som tar lång tid, och man fick i så fall räkna med en fördröjning av hela saneringsprocessen på två eller tre år, kanske längre. De små fastighetsägarna, framför allt de som tillhörde krist-demokratiska kretsar, blev - trots att de inte direkt hotades genom planen - utnyttjade på ett annat sätt. Rädslan för att bli av med sin lilla egendom smittade även dem som inte skulle ha drabbats av expropriering.

Å andra sidan var kanske arbetarklassens andel av befolkningen i innerstaden högt beräknad. Under tiden 1961-1971 hade den minskat starkt i hela kommunen Bologna, och framför allt i stadskärnan; mindre än 20% av hushållsföreståndarna tillhörde arbetarklassen vid den tiden.*)

Orsaken till minskningen kan ha varit dels att människor har flyttat, dels att det skett en generationsväxling så att arbetarbarn vuxit upp och i sin tur blivit tjänstemän eller motsvarande. Eller också bodde den tidigare arbetaren kvar som pensionär, och då i en ändrad social roll med kanske ändrad politisk tillhörighet. De som alltså politiskt skulle ha stött det första projektet, som innefattade exproprieringar, de var till stor del utflyttade från den historiska stadskärnan.

Den sociala sammansättningen i Bolognas stadskärna kännetecknas av stora avstånd mellan de olika sociala grupper som lever där. Man rör sig från rena lyxområden som täcker hälften av ytan i den historiska stadskärnan, där hög- och medelborgerliga familjer bor, till

*) Se tabell 1 och 2 sid 71: Il volto sociale dell'edilizia popolare. Edizione sapere 1975. Milano-Roma. Författare: Marzia Marchi, Sebastiano Porcu, Stelio Savelli, Guido Tantini, Alberto Tarozzi.

områden där det bor i huvudsak tre olika kategorier av människor: äldre personer med låg inkomst, i huvudsak gamla bolognesiska arbetare som har kunnat utnyttja den sk blocco dei fitti (hyresstoppet från efterkrigstiden) och som alltså har kunnat bo mer eller mindre gratis. Nästa kategori består av dåligt integrerade befolkningsgrupper från södra Italien, som från 50-talet successivt har flyttat in i de urbana utrymmen som blivit lediga därför att ingen annan har velat bo där, i de mest nergångna bostäderna i den historiska stadskärnan. Det är en grupp som är tvungen att leva av "svart" arbete, tillfällighetsarbeten, många gånger på gränsen till det lagliga. Och sedan finns den tredje kategorin som består av studenter vid universitetet som ursprungligen inte kommer från Bologna, och som är hårdast utsatta för utsugning när det gäller hyror.

Dessa tre icke borgerliga befolkningsgrupper lever bredvid varandra i de mest nergångna delarna av stadskärnan. Men man kan notera att de tre grupperna har olika kulturella anspråk som gör att motsättningarna mellan dem än ligger latent, än kommer fram i handling och blir synliga.

Vid den sociologiska undersökning, som vi gjorde i comparto San Leonardo - Sant'Apollonia, fann vi att de två gatorna utgjorde helt skilda världar, var helt olika socialt, politiskt och kulturellt. I via San Leonardo bodde gamla pensionerade bolognesiska arbetare som av tradition politiskt låg nära PCI, medan i via Sant'Apollonia bodde många av samhället åsidosatta, många prostituerade, immigranter från Syditalien, kort sagt ett underproletariat som levde ur hand i mun, från dag till dag, halvt lagligt halvt olagligt. Så redan inom detta mikrosamhälle uppstod svårigheter när man betraktade hela kvarteret som en enhet som arbetarklass, som proletariat, och började blanda invånare från de båda gatorna med varandra. "Vi vill inte bo i de där husen, vi vill inte bli grannar med de där i Sant' Apollonia." Sådant och liknande fick vi ofta höra. Så redan inom detta skikt, som förutsattes politiskt stödjda den första versionen av PEEP centro storico, fanns det stora motsättningar.

Dessutom, det som man 1972 betecknade som åsidosatta eller marginella i samhället var helt andra mot dem man kallar så idag, och bland vilka man nu finner en politisk vilja, ett bestämt ställningstagande mot samhällsintegrering; nej då var det helt enkelt människor som var ointresserade av allt som skedde en meter från dem själva - och framför allt av en viss politisk kamp.

Så därför mötte Cervellati, när han presenterade sin plan, trots sin intelligens och sin förmåga att tala, denna vägg - och trots sitt urbanistiska kunnande kunde han inte övertygande svara på påståendet: "... ni tar ifrån oss husen, ni höjer värdet på hela området genom att höja värdet på de restaurerade husen, och då höjer ni också värdet på de hus som tillhör de stora fastighetsägarna!" Och till detta svarade Cervellati

vänsterinriktat: "Jag vet, det är sant att detta problem bara kan lösas genom en allmän expropriering."

Situationen i Bologna debatterades inte bara där utan också i Rom, dvs på central nivå inom ledningen av PCI - och man valde till slut att inte skapa en brytning med det lägre borgerskapet och med de små fastighetsägarna.

Man skall här ha två saker klara för sig: för det första finns det ingen teknisk eller juridisk täckning för begreppet PEEP centro storico - och för det andra är det bara på papperet det finns någonting som kallas quadro di convenzione, en övergripande plan eller mall för överenskommelser. I verkligheten gjordes överenskommelserna mellan kommunen och de stora fastighetsägarna olika från gång till gång. Man måste understryka den starkt ideologiska delen av innehållet i dessa överenskommelser. Dvs, även om kommunen i sitt första förslag om allmän expropriering hade varit naiv så förstod man i gengäld att den andra varianten med överenskommelser (convenzione) skulle vara mycket tilltalande även för de mindre fastighetsägarna, trots att dessa i praktiken inte skulle bli föremål för den typen av överenskommelser.

I den första varianten kom man i ett motsatsförhållande till de mindre ägarna som man inte hade för avsikt att komma åt - i den andra varianten allierade man sig på papperet med de små fastighetsägarna som man ändå aldrig skulle komma att samverka med. Det är ett faktum att alla överenskommelser som hittills träffats har varit mellan kommunen och stora fastighetsägare.

Överenskommelserna innebar en hjälp från kommunen till dem som ville bygga om sina hus och som samtidigt förband sig att använda huset på ett visst, överenskommet sätt - tex genom att låta de tidigare hyresgästerna flytta tillbaka och att i övrigt ta emot människor med låga inkomster. En överenskommelse som jag känner till är med herr Manaresi, en stor fastighetsägare*), och såvitt jag vet var överenskommelsen inte speciellt negativ för honom. Kommunen hade köpt mark av Manaresi i stadsdelen Marconi för att bygga edilizia economica e popolare. Överenskommelsesumman var inte speciellt hög, och kommunen fick dessutom Manaresi att gå med på att dela ut lägenheter i en fastighet strax intill som han förbundit sig att restaurera, till hyresgäster som kom-

*) En liten fastighetsägare kallas här en person som äger den lägenhet han/hon bor i själv eller en till, i få fall även en tredje lägenhet som man vanligen ärvt. Dessa små ägare har i allmänhet aldrig haft ekonomiska möjligheter att underhålla, än mindre restaurera. Med stora fastighetsägare menas personer som inte bara äger lägenheter utan ett eller flera hus och eventuellt också mark utanför stads-kärnan - människor som handlar med hus och lägenheter och gör vinster på detta.

munen lämnat anvisning på och till en kontrollerad hyra (jag vet inte om det rörde sig om canone sociale eller ej). Sådillvida var överenskommelsen ganska korrekt. Sedan är det en annan fråga vilka intressen i övrigt det finns mellan kommunen och de stora fastighetsägarna som äger mark utanför stadskärnan - och bara kommunen kan ge dem tillstånd för att få bygga på denna mark.

De övriga överenskommelser jag känner till har träffats mellan kommunen och två fastighetsägare som också är byggföretag, Marchesini och Frabboni; de största i Bologna. I dessa fall betalade kommunen inte någonting, det rörde sig om en rent politisk överenskommelse. Och detta ger anledning till en elakhet som jag anser vara till delar sann: Man vet att kommunen, Ufficio Tecnico, har makt att främja eller stoppa ett projekt i enlighet med legge 10.*) Och det kan hända att för en fastighetsägare som visar sin intresserad av att behålla det sociala nätet, dvs ta emot de av kommunen anvisade hyresgästerna, går det lättare att få igenom sina projekt. - Med andra ord: man rör sig här på gränsen till det lagliga. Men det är klart - när dessa byggare visar sig lyhörda och har ett politiskt förhållande till kommunen får man försöka hysa förståelse för detta.

Dessa två fall är intressanta därigenom att kommunen inte har betalat någonting, utan uppgörelsen har kommit till stånd genom stadsdelsrådet och dess urbanistiska utskott på en politisk nivå.

Dessutom har de stora fastighetsägarna genom vår nuvarande lagstiftning möjligheten att få ut sina förlorade vinster på ombyggnaden genom att sälja lediga lägenheter i den historiska stadskärnan mycket dyrt - man talar om summor på 2 miljoner lire/m², dvs 10.000 kr/m², 1978 är summan femdubblad.

*)

Legge 10, "Normer för bebyggande av mark", som också kallas lagen Bucalossi, har en lång historia bakom sig. Den är hopvävd med den italienska politiken från början av 50-talet, genom minister Sullos (d.c) förslag 1962, genom den första centrum-vänsterregeringens olika förslag, lagen 167 av den 18 april 1962 och lagen om bostaden nr 865 av den 22 oktober 1971 - dessa är de viktigaste etapperna av utvecklingen av legge 10. Under alla dessa år har det dock visat sig svårt att på nationell nivå få till stånd fysiska och praktiska förändringar i enlighet med dessa lagar. Legge 10 har, förutom att den startat en "process av reformer", startat en bred debatt i landet om de problem som tillämpningen av lagen bjuder. I vissa fall har lagen tillämpats i rakt motsatt anda mot avsikten, beroende på att det är kommunen som genom borgmästaren ger dessa byggnadstillstånd. Ett värdefullt inslag i denna debatt lämnades av Eduardo Sebrano, Gianni Beltrame och Armando Barp i en intervju i tidskriften "Spazio e soceta" på våren 1977.

De tidigare erfarenheterna är inte möjliga att upprepa längre på grund av att legge 10 trädde i kraft 28 januari 1977. Den ger i praktiken möjlighet att välja mellan en avgiftsfri koncession då ägaren behåller de tidigare hyresgästerna i sitt hus respektive tar emot de hyresgäster kommunen anvisar och till lägre hyror än på den öppna marknaden - eller att betala alla avgifter och kostnader som är förknippade med planering, urbanisering och genomförande av projektet.

Kommunstyrelsen, borgmästaren eller hans förvaltningsorgan har enligt legge 10 rätt att ge i koncession eller inte möjligheten att bygga. Tidigare var det den enskilde ägarens sak att söka och erhålla tillstånd, och Ufficio Tecnico skulle enbart granska projektet. Nu har kommunen denna rätt baserad på sitt uttalade behov av att få byggt, genom att ge denna koncession till markägaren eller ej. Denna koncession är förpliktande, dvs den belastar ägaren ekonomiskt om inte ägaren kan förbinda sig med kommunen genom en konvention som tex att ägaren förbinder sig att efter en restaurering ta emot de hyresgäster, som kommunen anvisar honom, i behov av bostäder till en lägre hyra än den marknadsmässiga. I sådana fall kan byggnadstillståndet vara avgiftsfritt för ägaren.

Det återstår att se om det inte i praktiken visar sig vara förmånligt för ägaren att välja koncession med avgift. Detta varierar naturligtvis från fall till fall, beroende på storleken av avgiften. Det kan också visa sig vara fördelaktigare att välja koncession med avgift i den historiska stadskärnan, och utan avgift i periferin.

Här i quartiere Irnerio har vi ett speciellt problem, det stora antalet studenter som självklart vill bo så nära universitetet som möjligt. Problemen för studenterna är påtagliga och dramatiska eftersom de vanliga överenskommelserna gäller stabila förhållanden mellan kommunen och fastighetsägaren och de boende på 15 eller 20 år. För studenterna faller detta eftersom de är så rörliga. Därför skall convenzione inte fastställas med den enskilda studenten utan med Opera Universitaria, det statliga organ som förmedlar bostäder för de behövande studenter vars föräldrar inte bor i universitetsstaden.

Men i så fall, om ägaren till ett hus som skall restaureras har studenter till hyresgäster som inte återfinns på Opera Universitarias lista över behövande studenter blir de helt enkelt vräkta, även om de har gjort en konvention. Så därför finns det risk för att den politiska basen för dessa konventioner, som också är ett styrkeförhållande, faller - det blir svårt att engagera studenterna för ett system med konventioner som till sist resulterar i vräkning. Denna motsättning finns kvar. Just nu vill kommunen föra konvention för ett studentbostadshus i den historiska stadskärnan och vi trodde i commissione urbanistica i quartiere Irnerio att konventionen skulle omfatta hela huset. I kvartersrådet tillstyrkte vi det. Men sedan fann vi att konven-

tionen förmodligen skulle vara av samma typ som för privatägda lägenheter - och då såg vi problemen: t ex att fastställa hyran blir komplicerat. Hur kan man fastställa en canone sociale för lägenheter avsedda för studenter som inte har någon inkomst, kanske på föräldrarnas inkomst? Och för studenter som har egen inkomst? Ufficio Tecnico har skickat oss ett förslag till convenzione likadant som vid överenskommelser med privata husägare, och nu får vi se.

Det sociala bostadsbyggandet

Intervju med Lea Boschetti, collaboratrice del consorzio regionale IACP per l'Emilia e Romagna.*)

Från början av 70-talet, efter ett starkt socialt engagemang kring bostadsfrågan, den så kallade "kampen om bostaden", har man successivt kunnat se verkningarna av en omfattande reform beträffande bostäder som berörde både den offentliga och den privata sektorn. 1971 stiftades lagen 865 och med den koncentrerades allt offentligt bostadsbyggande till IACP. Det stora antalet större eller mindre institutioner som dessförinnan haft hand om delar av bostadsbyggandet och som emellanåt visat en korporativ inställning, avskaffades därmed. Samtidigt hade man ambitionen att det offentliga bostadsbyggandet skulle öka sin andel av det totala bostadsbyggandet från tidigare 4% till 20%. Man kan säga att det målet förverkligades om man till det offentliga bostadsbyggandet också räknar statligt producerade lägenheter i bostadsföreningar - men om man enbart ser till andelen hyreslägenheter har vi inte lyckats.

Med lag nr 865 fastläggs att de offentligt producerade lägenheterna skall vara kollektivt ägda eftersom de har byggts med ekonomiskt bidrag från samhället, och de skall förbli offentligt ägda för att kunna användas i nödsituationer som t ex för närvarande, då många blir vräkta av privata fastighetsägare. I Italien finns nu c:a en miljon hyreslägenheter ägda av staten och administrerade dels av olika regionala IACP och dels av kommunerna. Men en miljon lägenheter räcker inte bl a på grund av att en planerad reform beträffande administrationen aldrig kom till stånd, och möjligheten att en del av dessa lägenheter skulle bli tillgängliga när de nuvarande hyresgästerna hade överskrivit den inkomstgräns som berättigat dem till en lägenhet därmed försvann. Inför den nuvarande bostadssituationen har därför lagstiftarna valt att lägga frågan på is med en förhoppning att lagen om equo canone (som endast är avsedd att gälla den fria marknaden, d v s hyresförhållanden mellan hyresgäster och privata fastighetsägare) ändå skall ha en viss medverkan på den offentliga bostadsmarknaden.

I Italien finns en inställning hos många av dem som bor i offentliga lägenheter att de skall kunna bo nästan gratis. De vill enskilt njuta frukterna av en bostadsproduktion som alla arbetare solidariskt har bidragit ekonomiskt till och inte bara de som har blivit utvalda och fått lägenheter. De känner sig "säkert i

*) IACP (Istituto Autonomo Case Popolare) det självständiga institutet för socialt bostadsbyggande, är den regionala enhet som svarar för det statligt subventionerade bostadsbyggandet och dess förvaltning.

hamn" och vill inte bidra till de insatser som behövs för att det offentliga bostadsbyggandet skall behållas levande och aktivt. Och därför är situationen helt kaotisk eftersom varje lägenhet går med en förlust som är svår att täcka och försvårar framtida handlande. Hyresgästerna i det allmännyttiga bostadsbeståndet, som betalar en lägre hyra än motsvarande i en privatägd fastighet, vill inte få den höjd och därmed ökas förlusterna. Och detta beror på att vi i Italien inte ännu har klarat övergången från en fas av understödstagaranda */ till en situation i vilken individen börjar känna sig ansvarig som deltagare i samhället, med rättigheter men också skyldigheter gentemot det samhälle han är medlem av.

I lagen nr 865 (22 oktober 1971), paragraf 8 står: "Republikens regering skall före den 31 december 1977 utfärda normer med status som lag beträffande omorganisering av de förvaltningar och de offentliga institutioner som är verksamma inom bostadssektorn; utfärda normer för utarbetande av kriterier för utdelning av lägenheter inom det subventionerade bostadsbyggandet (edilizia economica e popolare), utfärda normer för hyressättning och procentsatser vid inlösen **/) med iakttagande av följande principer och kriterier", och vidare i stycke h inom samma paragraf "att sammanställa kriterier för fastställande av vilken andel av det allmännas kostnader för uppförande, drift och underhåll av byggnaden som skall tas ut av hyresgästen i form av hyra". Dessa hyror gäller alltså de bostäder som byggs av staten med subventioner, och som förvaltas av IACP - så kallade edilizia economica e popolare. Beträffande hyrorna i dessa hus sägs i paragraf 19:

"Hyran för en bostadslägenhet utgörs av

- a) en del för amortering av produktionskostnaden per rumsenhet, som fastställs vart tredje år genom ett dekret från Ministero dei Lavori Pubblici (ministeriet för allmänna arbeten) i samråd med berörda regioner;
- b) en del för administration som årligen fastställs av styrelsen för IACP på grundval av föregående verksamhetsperiods ekonomiska utfall;
- c) en del för underhåll, som beslutas i december varje år, baserat på föregående års underhållsprogram, och

*/ En understödstagaranda som har sina rötter i ett medeltida förhållningssätt mellan härskare och undersåte och som har levt kvar genom tiderna, stött av den karitativa katolska attityd som de rika har visat gentemot de behövande, men som framförallt har visat sig i form av den attityd som den fascistiska staten utövade i mer än 20 år, som den kristligt demokratiska regeringen har ärvt.

**/ inlösen = när man betalar en viss summa för att få tillträde till lägenheten och därefter en viss summa varje månad tills lägenheten är betald.

som godkänns av IACP:s administrativa råd efter att hyresgästernas organisation har hörts;

- d) en del för fastighetsskötsel, städning och uppvärmning, hiss och annan eventuell service; dessutom för förbrukning av vatten och elektricitet inom de gemensamma delarna av huset samt för avloppsanslutning och sophämtning. Denna del fastställs av IACP i förhållande till erbjuden servicenivå och till kostnaderna härför i förhållande till de totala kostnaderna härför inom respektive förvaltningsområde. Dessa fördelas årligen av IACP på de olika förvaltningsobjekten.

Hyran sätts efter de fördelade kostnaderna under a), b), c) efter bostadens ålder och standard, samt dessutom med hänsyn till hyresgästernas ekonomiska "bärförmåga" och på hushållets storlek i enlighet med regionala anvisningar.

Kort kan man sammanfatta detta så att hyran sätts i förhållande till det enskilda hushållets ekonomiska situation. Den kamp som olika hyresgästorganisationer förde i början och mitten av 70-talet baserade sig på en utbredd uppfattning att hyran i det statligt byggda och subventionerade sociala bostadsbeståndet skall utgöra maximalt 10% av inkomsten och de lagar som trädde i kraft under samma tidsperiod speglade delvis samma uppfattning. Arbetarorganisationerna delar inte längre den uppfattningen och därför är de landvinningar som gjordes 1977 nu i allvarlig fara. Enligt lagen gällde de i tre år, d v s fram t o m 1980 då bestämmelserna inte förnyades. Från den tiden pågår förhandlingar medan de då fastställda hyrorna kvarstår. De krav som låg till grund för att fastställa hyran till 10% av en arbetares inkomst, och som bars fram av hyresgästorganisationerna - de har nu fallit och arbetarorganisationerna försvarar dem inte längre. IACP i provinsen Bologna försvarar dock fortfarande denna inställning, framförallt därför att man på nationell nivå inte ännu har kommit fram till ett nytt lagförslag.

Regionerna kan inte ändra någonting så länge inte staten ger dem direktiv. Och vad som skett nu är att enligt DPS 30/12 1972, nr 1035, § 22 skall bestämmelserna gälla i tre år. Och eftersom överenskommelsen*/ undertecknades en gång 1977 och förföll 1980 utan att ha blivit undertecknad igen, så händer nu ingenting.

Beträffande hyrorna i de av kommunen restaurerade lägenheterna i den historiska stadskärnan så har de höjts. De ligger inte längre på den minimala nivå som de låg

*/ Lea Boschetti syftar på en överenskommelse från 22/12 1977 mellan regionen Emilia-Romagna, den regionala avdelningen av IACP, den regionala avdelningen av SUNIA, den nationella italienska hyresgästorganisationen och den regionala federationen av de tre nationella fackföreningarna CGIL - CISL - UIL.

på före 1977, men de har stannat på 60% av den summa, det belopp som de skulle ha uppnått, eftersom man aldrig fullföljde den andra fasen av överenskommelsen. Därför är hyrorna inte så skrattretande låga som före 1977, men de är fortfarande mycket låga, de ligger på c:a 20.000 lire/månad för en medelstor lägenhet, en bra tvåa eller en liten trea. Man måste betänka att en motsvarande hyreslägenhet idag (under förutsättning att man får tag på en eftersom det i praktiken är i det närmaste omöjligt numera) inte skulle kosta mindre än 400 - 450.000 lire i hyra/månad på den fria marknaden och reglerat av *equo canone*. Samtidigt skall man ha i minnet att från 1977 till idag 1982 har levnads-kostnaderna i Italien ökat med 200-300%, och att hyresgäster som bor i hus administrerade av IACP med olika påtryckningsmedel insisterar på att inte betala hyror som är anpassade till dagens nivå. Allting annat är de beredda att betala; el, gas, transporter; men för bostaden - nej! Nu för tiden kan en vanlig kvar-talsräkning för vattenförbrukning i en normalstor lägenhet gått upp till c:a 50.000 lire, d v s vattnet kostnar nästan lika mycket i månaden som hyran. Därför vill jag än en gång ta upp och understryka det vi talade om tidigare, nämligen att de hyresgäster som driver dessa krav på en extremt låg hyra främst är sådana hyresgäster som vill fortsätta att vara understödda, och som bidrar till att hålla detta understödsgandeförhållande mellan staten och dem själva levande.

Decentralisering

Varje italiensk stad skall enligt lagen av den 8 april 1976, nr 278 delas in i "quartieri", stadsdelar. Dessa stadsdelar utgör organiska delar av kommunen och representerar invånarnas behov, deras samhörighet med den del av staden där de bor; och deras deltagande i stadsdelens ideala, politiska, sociala och administrativa liv. Denna lag är till stora delar baserad på de långvariga och positiva erfarenheterna från Bologna.

1964 delades kommunen Bologna in i femton stadsdelar (quartieri) varav den historiska stadskärnan utgjorde en och fjorton låg i ytterområdena. Snart delades även stadskärnan upp i fyra stadsdelar, Irnerio, Galvani, Marconi och Malpighi, varför antalet stadsdelar totalt blev arton.

Varje stadsdel fick ett politiskt sammansatt råd (consiglio di quartiere) som leddes av en representant för borgmästaren (aggiunto del sindaco). Rådet som bestod av tjugo medlemmar utsågs av kommunfullmäktige, och dess sammansättning speglade till en början hela kommunens politiska förhållande. Efter 1967 ändrades denna ordning så att röstfördelningen i stället kom att motsvara den aktuella politiska figurationen i varje stadsdel enligt kommunalvalen som sker vart femte år. Varje stadsdel har att bilda arbetsgrupper, så kallade commissioni, för de frågor som är aktuella. De flesta stadsdelarna har sådana commissioni för byggande (urbanistica), skola, handel, sport, kultur, fritid, trafik och social service. Vem som helst har rätt att delta i arbetet inom dessa kommittéer, dock bör man bo eller arbeta inom stadsdelen eller på annat sätt ha anknytning till den. De flesta kommittéer har ungefär tjugo medlemmar.

Antalet deltagare i varje kommitté är maximerat till 40, men oftast består de av 15-20 personer. Man anmäler att man önskar delta, men om man uteblivit fyra gånger utan giltig orsak utesluts man. Mötena annonseras i dagspressen med angivande av dagordning och alla är välkomna att närvara och lyssna. Kvartersrådets möten är också offentliga och alla kvartersinvånare har rätt att närvara och att yttra sig. När särskilt viktiga frågor diskuteras utlyser man allmänna möten där alla kan delta och yttra sig. Resultaten av dessa möten tillmäts stor betydelse inom den kommunala beslutsgången.

De fyra kvartersråden i den historiska stadskärnan har med sina respektive commissione urbanistica, commissione casa eller commissione PEEP (namnen varierade mellan stadsdelarna) deltagit mycket aktivt i hela saneringsprocessen - från planering till genomförande.

Stadsdelsråden konsulterades alltid innan kommunfullmäktige fattade beslut i vissa frågor, sådana som den kommunala budgeten, den kommunala långtidsplaneringen, den fysiska planeringen, detaljplaneringen, expropriation av tomter och fastigheter, etablering av handel och industri, service, kultur och sport samt nya lagar och reglementen.

Kontakten mellan de olika kvartersråden fungerar så att ordförandena träffas regelbundet för att samordna sitt arbete. Man träffas också för att diskutera problem som är gemensamma för flera kvarter. Som en viktig princip för förhållandet mellan kvartersråden inbördes och mellan kvartersråden och kommunen framhåller man att inga frågor skall avgöras innan man har nått enighet i alla instanser. Ett exempel är den trafikplan som antogs 1978 av kommunen. Den föregicks av 684 kvartersrådsmöten under tre år innan man hade nått enighet på alla punkter. Efter så grundlig diskussion kan man räkna med att planen är ordentligt förankrad hos invånarna och att motivationen att följa dessa riktlinjer är hög.

I Bologna beslöt man de 1 februari 1985 efter långvariga diskussioner mellan quartiere, kommunalrådet och Ufficio Studi per il Decentramento att minska antalet quartiere från 18 till 9 och att delvis förändra deras gränser. Från den dagen är stadsdelarna följande: Borgo Panigale, Navile, Porto, Reno, San Donato, Santo Stefano, San Vitale, Saragazza och Savena. De nya quartiere omfattar följande delar av de 18 tidigare quartiere:

Borgo Panigale	(oförändrat)
Reno	(Barca och Santa Viola)
Saragozza	(Costa Saragozza och <u>Malpighi</u>)
Porto	(Saffi och <u>Marconi</u>)
Navile	(Lame, Bolognina och Corticella)
San Donato	(oförändrat)
San Vitale	(San Vitale och <u>Irnerio</u>)
Savena	(Mazzini och San Ruffillo)
Santo Stefano	(Murri, <u>Galvani</u> och Colli)

De fyra understrukna stadsdelarna utgör tillsammans den historiska stadskärnan som nu genom omorganisationen delas upp och förbinds med närmast liggande stadsdelar i periferin.

Varje "quartiere" består av ett stadsdelsråd med en ordförande. Stadsdelsråden tillsätts efter röstning enligt laget nr 278 i speciella kommunalval och deras arbete skall bestå i att utveckla politiska, förslagsmässiga och konsultativa förhållanden mellan invånarna och kommunalrådet. Stadsdelsrådet består av 24 ledamöter som väljs samtidigt som ledamöter i kommunalrådet väljs och för samma period.

Stadsdelsrådet har befogenhet att starta arbetsgrupper, både permanenta och tillfälliga, eller kommittéer, speciella organ för vissa frågor.

Varje stadsdelsråd kan välja kring vilka frågor de vill ha en arbetsgrupp. Några är dock obligatoriska, exempelvis planläggning, ekonomi och förvaltningskontroll.

Följande ämnesområden eller frågor är delegerade från kommunalrådet till stadsdelsrådet.

- aktiviteter kring de äldre, som till exempel förvaltning av fonder för tillförande av medel i equo canone-frågor, dvs ett slags bostadsbidrag för äldre med vissa ekonomiska svårigheter; förvaltning av kommunala matsalar; hjälp till handikappade; organisation av hemhjälp för gamla och handikappade; aktiviteter för att förbättra de sociala förhållandena för äldre och handikappade
- skola, dvs asili nidi (daghem för barn mellan 1 och 3 år), scuole materne (förskola för barn mellan 3 och 6 år), låg- och mellanstadieskolor
- studievägledning
- stadsdelsbibliotek och kulturella centra
- fritidsaktiviteter för ungdomar
- idrottsaktiviteter på lokal nivå
- lokalisering av kommersiella centra, kiosker och parkeringar

Enligt den italienska grundlagen kan varje italiensk medborgare eller organisation kalla till ett möte av vilket slag som helst: politiskt, socialt, idrottsmässigt, allmänt. Både den kommunala förvaltningen och stadsdelsrådet kan underlätta sådana möten genom att upplåta lokaler.

En målsättning för kommunen är att varje kvarter skall ha ett centrum för sin politiska, sociala och kulturella verksamhet - ett så kallat centro civico. Sådana finns nu i princip i hela Bologna. I stadens historiska stadskärna har man byggt om gamla kloster eller prästseminarier från medeltiden till detta nya ändamål. I ytterområdena har man byggt nya anläggningar, oftast i mycket intressant arkitektonisk utformning.

Dessa centra innehåller lokaler för kvartersråden och deras utskott, samlingslokaler, bibliotek, hälsovårdsinstitutioner, lokaler för pensionärsverksamhet, mödravård, musiksalar, gymnastiksalar, utställningslokaler mm. Oftast inrymmer de också lokaler för daghem, både asilo nido och scuola materna.

Målsättningen är att det alltid skall hända något i dessa anläggningar. Varje kväll anordnas debatter, musik- och teaterföreställningar, filmvisningar - alla med gratis inträde. Det är kvartersrådet som ansvarar för verksamheterna i centret. Man hoppas att centro civico skall bli den naturliga träffpunkten för omgivningen och ett forum för alla medborgaraktiviteter och för det demokratiska livet.

Samtal med Teresa och Marco Galliani-Ganzerla, Via Fossolo 24, 7 tr. Medlemmar i stadsdelsrådet i Malpighi, commissione urbanistica.

Den högsta graden av deltagande i planeringen för saneringen av comparto S:ta Caterina hade vi när convenzione mellan kommunen och de små privata husägarna skulle börja tillämpas. Framförallt dessa små ägare engagerade sig och deltog mycket aktivt. Planen för saneringen av den historiska stadskärnan har utvecklats uppifrån, det måste man ha klart för sig. Behovet av förändring fanns hos de boende vars hus nu restaureras, men de organiserade sig inte eller tog några egna initiativ. Den bevarande restaureringen har bara till en del fångat människornas intresse: mest när den har kombinerats med större och mer allmänna frågor rörande boendet, som hyror, Equo Canone, etc. Där har man berört förhållanden som verkligen engagerar många.

Det var främst de små fastighetsägarna som deltog i diskussionerna, de som ägde en, två eller högst tre små lägenheter i den historiska stadskärnan. Å ena sidan var de fullt medvetna om att det ekonomiska värdet av deras lägenhet i det nuvarande skicket var mycket lågt - och å andra sidan reagerade de mot möjligheten av en expropriering och motsatte sig den. Framförallt ville de få veta mer om dessa convenzione. I Bologna talar människor mycket med varandra, på torget, på gatan, på barerna och kafferna - men det de pratar om är inte alltid faktiska sanningen utan många gånger är det tolkningar.

Hela projektet startade från ritborden på Ufficio Tecnico. Jag minns när Cervellati, Scannavini och andra från Ufficio Tecnico kom till stadsdelen med projektor och diabilder och visade vad de hade tänkt och planerat - och de möttes av fem, sex gamla gubbar som tittade på ritningarna och bilderna och sedan på varandra.

I bakgrunden fanns förmodligen analyser som vi idag måste betrakta lite kritiskt. Då, när det började, representerade det ett alternativ till det "normala" förhållningssättet beträffande de historiska stadskärnorna i italienska städer som innebar spekulaton: att riva ner det gamla och bygga det nya så högt som möjligt för högsta möjliga vinst. Därför utgjorde det ur kulturell synpunkt en viktig och betydelsefull vändning.

Beträffande deltagande i planeringsprocessen så har den en betydelse i samma ögonblick som man deltar i den för att samtidigt förvalta, för att ta ansvar och kunna styra sin egen utveckling - att inte enbart begränsa sig till ett moment inom det som av många tolkas som begreppet deltagande, utan i stället att följa ett skeende, att kontinuerligt delta och aktivt närvara.

En reflexion som man gör, inte bara beträffande PEEP

Centro Storico, utan också när det gäller hela servicepolitiken i Bologna sådan den utvecklats sig, är den att det verkar som om man trodde att man kunde låta Bologna lysa som ett utmanande undantag, som om Bologna låg på en planet helt frikopplad från resten av Italien och verkligheten där, som om vi här skulle vara befriade från de missförhållanden som existerar här lika väl som i resten av Italien. Men vad är då anmärkningsvärt? Jo, till exempel att Bologna har det högsta antalet daghem i Europa! Men under en tid hade man gratis måltider på daghemmen - det finns i många fall en tendens till gratis service av olika slag även för dem som i verkligheten mycket väl kunde ha betalat för den, osv. Allt detta gavs till invånarna uppifrån som någonting man var skyldig dem - men inte förklarat, inte debatterat, inte framkämpat av invånarna själva och därför icke tillräckligt begärt. Genom kampen skulle man ha fått ett deltagande som hade utvecklats, som hade skapat sina egna former, och detta är enligt min uppfattning problemet: allt detta som kommit invånarna till del är bra, det är viktigt, men det är nerhissat i verkligheten uppifrån och ner. Man har inte låtit detta växa fram i en ständigt utvecklande, omprövande, självkritisk process hos invånarna själva. Allt har byggts upp under en relativt kort tidsperiod för att ge ett intryck av effektivitet, men lite för snabbt för att den nödvändiga mottagligheten hos de boende skulle hinna utvecklas.

Här i Bologna har vi skapat en hel del "social service", speciellt i den historiska stadskärnan och de närmaste ytterområdena. Där har man inrättat så många daghem och förskolor under den första delen av 70-talet att man nu tvingas stänga vissa eftersom det inte finns barn till dem. Och denna brist på barn är en yttring av en sedan 60-talet allmän tendens till föråldring inom den historiska stadskärnan - de unga barnfamiljerna drivs längre och längre ut mot de mer avlägsna förorterna. Delvis är detta orsakat av att de produktiva verksamheterna har flyttats ut. Och vad händer då med en hel politisk satsning, vars avsikt var att gå i bräsch och vara förebildlig även på en nationell nivå? Inställningen då var att visa sig duktig, man ville ligga före, att visserligen skuldsätta sig men för ett gott ändamål, "låt oss investera i den sociala servicen". Med detta vill man bevisa att bl a de förluster som kommunen drabbades av till följd av dessa investeringar var obetydliga i jämförelse med de normala förluster som alla andra kommuner i Italien hade, som inte satsade på att bygga ut den sociala servicen, och att man i gengäld avsevärt ökade effektiviteten och produktiviteten hos de invånare som nyttjade den sociala servicen. Idag är detta föråldrade, passerade argument. Men man bör inte tolka kommunens agerande som propaganda. Den utgjorde en framgångsrik motpol till en i övrigt helt annorlunda italiensk verklighet, och den drevs fram, utexperimenterades och förverkligades på ett positivt sätt. Men samtidigt kunde man inte i Bologna gå för långt isolerat; man måste ha vissa återförsäkringar nationellt, annars blev det som att bygga ett enda vackert slott mitt i ett ruinområde. Så arbetet omfattade inte bara att lösa de prak-

tiska och ekonomiska svårigheterna och att lokalt utveckla deltagandeprocessen så att man hade något att förmedla, utan att göra det på ett sådant sätt att metoderna och resultaten skulle kunna överföras från en lokal till en nationell nivå.

Frågan om deltagande eller partecipazione här i Bologna var mycket aktuell redan innan servicepolitiken togs upp. Från mitten av 70-talet sänder kommunerna in kommunalskatten till den centrala regeringen, som därefter delar ut till kommunerna "efter behov". De pengar kommunen får behålla är bötespengar och sophämningspengar. Kommunen gör upp sin budget tillsammans med de olika stadsdelarna; problemet är att staten alltid betalar tillbaka skattemedlen med stort dröjsmål och därför måste kommunerna betala räntor som ackumuleras, och till slut tvingas de ta upp lån bara för att betala räntor. Å andra sidan uppstår absurda situationer när staten har pengar som inte används. Tills nyligen hade staten till exempel pengar för att bygga nya skolor men det fanns inga projekt för nya skolor att stoppa pengarna i.

Nu finns det dock en lag som gör det möjligt att decentralisera dessa fonder till regionerna, och t ex här i Emilia-Romagna är man mycket uppmärksam och utnyttjar dessa möjligheter.

Nu finns nya möjligheter genom den nya lag som ger regioner, kommuner och stadsdelar autonoma möjligheter att uttrycka sina önskemål, eftersom de utgör integrerade delar av staten. Därmed betraktar man inte problemen och deras lösningar som enbart tekniska frågor utan som frågor i vilka medborgarnas deltagande är avgörande, dvs det viktiga är sättet på vilka de löses. Detta blir också en självuppgyllande faktor när medborgarna har fått en helhetssyn och agerar eller engagerar sig inte enbart i de detaljfrågor de från gång till annan blir inblandade i, utan, kortfattat uttryckt, är på väg att skapa något man kan kalla ett kollektivt samvete. Man är på väg, men vägen är svår. I den speciella frågan om medborgarnas deltagande i planeringen av restaureringen av den historiska stadskärnan finns det väl integrerat aspekter som handlar om svårsmätbara kvaliteter och som kommer utanför det inskränkta privata användandet av staden. I stället handlar det om det kulturella kollektiva arvet i sin sociala aspekt, alltså det kontinuerliga ömsesidiga förhållandet mellan dem som beslutar och dem som blir beslutade om.

Vi arbetar inom Commissione urbanistica i stadsdelen Malpighi och vi känner starkt för denna dynamiska växelverkan. Förhållandet mellan teoretiska deklarationer och uttalanden, och det praktiska genomförandet tar som alltid lång tid, så det är möjligt att den historiska stadskärnan hinner bli färdigrestaurerad innan frågan om partecipazione helt har genomträngit det samhälle den existerar i.

Vårt comparto här i S:t Caterina är ett praktiskt exempel på deltagande från de boendes sida i planeringarna för restaureringen och det är betydelsefullt att den

misstänksamhet som i början rådde på olika plan har försvunnit. Nu har man här undertecknat flera convenzioni och inom ett och ett halvt år kommer hela gatan att vara ombyggd. Detta har inte skett auktoritärt, det är viktigt att påpeka, utan det är hyresgäster, husägare, affärsinnehavare som tillsammans har beslutat. Gamla husägare som har en pension på 100.000 lire i månaden och som äger ett hus därför att de har ärvt det, men ett hus där vattnet rinner in genom taket och husägaren har inga som helst ekonomiska möjligheter att laga och rusta upp det. Sedan finns det den andra typen av husägare, de stora, som kan äga ett tjugotal lägenheter här i S:ta Caterina och kanske flera hundra lägenheter i andra delar av Bolognas historiska stadskärna.

Samtal med Giuliana och Umberto Conti som bor på via Miramonte 2 i Solferino, quartiere Galvini

Umberto:

Både min fru och jag har bott i den här stadsdelen i hela vårt liv. När vi var yngre fanns det gamla hus som var mycket obekväma att bo i. Toaletterna t ex, låg utanför lägenheterna och var gemensamma för flera familjer.

När stadsdelsorganisationen började fungera drev de boende idén att de här husen skulle saneras för att invånarna i Bologna skulle få anständigare och rättvisare boendeförhållanden. Idén togs upp av en majoritet i kommunstyrelsen som startade projektet och Ufficio Tecnico fick i uppdrag att utarbeta ett förslag.

Vi har kämpat mycket, vi har haft otaliga möten och det har ofta varit motsättningar - framför allt med vissa husägare som ville spekulera i sina fastigheter här i den historiska stadskärnan; fastigheter som har blivit mycket dyrbara och attraktiva.

Vi betalar nu en "social hyra" (canone sociale) som helt enkelt är en hyra satt i förhållande till hyresgästens inkomst; det innebär t ex att många pensionärer här i den historiska stadskärnan bor nästan gratis.

Vi var evakuerade ("parkerade") i en annan stadsdel under ombyggnadstiden, och nu har vi flyttat tillbaka. Vi fick välja mellan att bo tillfälligt här i närheten och att flytta till San Leonardo, och vi valde att bo här medan vårt hus byggdes om.

Vi skall snart ha ett extra stort möte här i Solferino både för att ge möjligheter till de nu återflyttade att framföra klagomål eller missnöje med ombyggnaden och för att lyssna till önskemål hos dem vars hus ännu inte har sanerats; vart de vill bli evakuerade och hur de vill att deras hus skall byggas om. Detta är viktigt; att föra ut beslutsfunktionen i bostadsområdet - att betrakta stadsdelen som den minsta enheten för att besluta och förvalta demokratiskt. Att decentralisera den kommunala maktutövningen genom att stimulera beslutsamheten hos stadsdelsråden är berikande.

Giuliana:

Vi kvinnor här i Solferino upplevde direkt inpå huden de negativa aspekterna av livet i staden.

För några år sedan hade vi inga möjligheter. Våra barn fick leka på gatorna för det fanns inga grönområden åt dem att vara i; det fanns inga alternativ. Jag arbetar på CGIL:s personalkontor och anser mig vara privilegie-

rad i jämförelse med andra kvinnor här i Solferino. Vår kamp för daghem har gett resultat. Nu har vi daghem här i Galvani och nu har vi snarare brist på barn. Stadsdelen håller på att föråldras. Bortsett från den satsning som kommunen gör så finns det en ständig tendens till kontorisering här i stadskärnan, och samtidigt en minskning av antalet unga familjer. De privata husägarna hyr gärna ut till kontor och till studenter som kommer från andra städer - de anses betala bättre.

När det gäller daghem har vi kommit därhän att vi öppnar våra daghem för barn som bor i andra stadsdelar, framför allt i periferin. Det har hänt att man har erbjudit unga familjer, som flyttade ut på grund av bristen på service här inne i slutet av sextiotalet och början av sjuttiotalet, att flytta tillbaka till den historiska stadskärnan. Möjligheten att flytta tillbaka har betytt mycket för många familjer, och deras önskan att komma tillbaka svarar mot det stöd och den vilja Ufficio Tecnico har lagt ner i kommunen på kampen mot den spekulationsvilja som hela tiden ligger latent i centrala bostadsområden.

Här i den historiska stadskärnan finns husägare eller lägenhetsägare som är beredda att hyra ut till studenter; en sängplats kostar 100.000 lire/månad i rum där det kan finnas tre eller fyra sängar. Det har varit hårda konfrontationer mellan kommunen och dessa små fastighetsägare. I motsats till de flesta industristäder har man här haft viljan att försvara det sociala nät som finns i staden mot det finansiella och industriella ägandet.

Här i stadsdelen Galvani har kommunen genom sina socialassistenter ett system av socialvård för de äldre som blir ensamma. Man går hem till dem. Detta problem känner vi starkt för eftersom de gamla hos oss aldrig tidigare har varit ensamma, och att flytta till ett ålderdomshem är som att flytta till dödens väntrum.

Bologna i ett italienskt perspektiv
 Intervju med Luciano Pontuale, arkitekt Ministero dei
 Lavori Pubblici i Rom.

Bologna är den första staden i Italien som på allvar bekymrade sig för sin historiska stadskärna och den första som tillämpade de existerande lagarna för att kunna ingripa med restaureringsåtgärder. Tills för några år sedan hade ingen stad, inget kommunalråd, ingen stadsplanerare varit modiga nog att börja ta de urbanistiska italienska lagarna på allvar och se om det fanns några möjligheter att tillämpa dem för en sådan restaureringsoperation. I Italien kom 1962 en lag, nr 167, om finansiering av edilizia economica e popolare, d v s statligt subventionerat och socialt inriktat bostadsbyggande. De allra flesta italienska kommunerna använde lagen för att ta i anspråk och bebygga arealer utanför den redan existerande bebyggelsen i respektive städer, i periferin, på jordbruksmark.

Bologna är den första stad som tillämpar lagen på stora områden i den historiska stadskärnan. Man har där ifrågasatt den gamla betydelsen av begreppet "kulturell" som man allmänt har använt för historiska stadskärnor; man har där velat behålla de sociala grupper som redan bodde i stadskärnan. Att tolka begreppet kulturellt sålunda, i den nya meningen - det är lätt nu men för några år sedan var det inte så enkelt. Vad hade de sociala grupperna av låginkomsttagare och mindre bemedlade med "kulturen" att göra? Då sade man i Bologna: "vi kan börja använda de redskap som medger detta - det sociala bostadsbyggandet. Den typen av bostadsbyggande kunde genomföras med hjälp av finansiering via statliga lagar. Låt oss fastställa de områden inom den historiska stadskärnan som redan har den typen av boende."

Idag framförs en hel del kritik av typen: "Jag tycker inte om vinden nu, den var annorlunda tidigare. Kritiken förekommer på två nivåer; rent arkitektoniskt kan man diskutera om man alltid har gjort rätt, men politiskt anser jag att Bologna har visat rätt väg. Genom Predieris otraditionella tolkning av lagen nr 865 har man tagit det avgörande steget. Men därutöver har den publicitet som hans tolkning har givits varit mycket viktig, och andra kommuner har insett att det gick att göra någonting i samma riktning. Som kritik säger man att Bologna har gjort en stor plan men genomfört litet av den. Jag skulle vänta några år till med en sådan kritik; vi lever i en marknadsekonomi, en kapitalistisk ekonomi, och inom den har Bologna valt att ingripa. Planen definierar också normer för vilka saneringsingrepp privata fastighetsägare får göra inom den historiska stadskärnan. Bologna har förfinat betydelsen av sanering och restaurering, har skapat normer

och regler därför, har som grund för hela processen infört begreppet typologi! Det skedde för bara tio år sedan. Kritikerna, som nästan alla råkar vara historiker, skall inte glömma bort att de är just historiker, d v s de skall se och tolka händelserna på avstånd och med respekt för det förflutna.

Bologna har kritiserats från vänster, från grupper vänster om PCI, för att den operation som genomförts i Bologna enligt dem var en reformistisk operation, som inte hade någonting med förändring med revolution att göra. Och Bologna har kritiserats från höger därför att den, kort uttryckt, underminerade högerens traditionella sätt att betrakta staden endast som en plats där man producerar genom spekulativa markanvändningar. Kritik från båda håll alltså, men också kritik inifrån själva det kommunistiska partiet, inom kommunfullmäktige i Bologna* /.

Kritiken då gick ut på att man hade lagt för stor vikt vid den historiska stadskärnan - man hade lagt ner stor omsorg på en mindre del och glömt att det fanns en stor del av staden som höll på att förändras, i vilken industrier förflyttades ännu längre bort i ytterområdena, och att den process av utflyttning av arbetarklassen som redan ägt rum nu fortsatte, från de mer näraliggande ytterområdena till bostadsområden i stadens yttersta periferi.

Men i Italien är det så att så fort man gör någonting kommer tusen kritiker och de säger att man skulle gjort på ett annat sätt - men vad det gäller är att göra det och inte bara kritisera. Ingen har någon trollstav. Bologna har skapat ett korrekt sätt att gripa in i historiska stadskärnor - detta är sanningen till slut. Den typologiska analysen tjänar framför allt till att möjliggöra en förening mellan den arkitektoniska-historiska organismen och sådana framtida användningar som svarar mot dess typologiska struktur. Detta förhindrar byggnadsspekulation, d v s jag tar ett hus, behåller till det yttre fasader och volymer medan jag inne i huset för in en användning som maximerar min vinst, varför jag anpassar den inre planlösningen till den nya användningen och i ett palats t ex inreder kontorslokaler, även om jag därmed tvingas bryta sönder den ursprungliga historiska byggnadsstrukturen. Medan en restaurering av samma byggnad för en användning som harmonierar med det ursprungliga användningssättet eller ett likvärdigt är korrektare och mer ansvarsfullt.

*/ vår anmärkning: Idag, 1987, har P.L. Cervellati inte längre kvar sin befattning inom kommunalrådet som bostadsborgarråd. I förhållande till den allmänna inställningen hos PCI och dess ledare i Rom, som ser partiet som ett potentiellt regeringsparti, var Cervellati för avancerad i sitt synsätt.

Man säger att man inte kan exportera den bolognesiska erfarenheten kring typologin, varken till Rom eller till Stockholm. Detta är inte sant. Varje byggnad i vilken del av världen som helst har sin typologiska byggnadsstruktur. Den kan vara mer eller mindre väl bibehållen och därför mer eller mindre lätt att studera. Men det är absurt att påstå att ett alfabet, en grammatik, en syntax som tillåter kommunikationer mellan italienare inte skall kunna användas som metod för att medge kommunikation mellan fransmän. Det existerar alltså i hela världen; all förmedling, all kommunikation baserar sig på vissa generella regler.

Alla ropar på skandal för att man har byggt fem hus i Bolognas historiska stadskärna^{*} i gammal stil, man försöker förlöjliga det, man talar om Disneyland, man överdriver. Jag kan acceptera att man kan diskutera det större eller mindre värdet av dessa byggnader - men fem hus är trots allt en detalj och av mindre betydelse. - Självklart kan man diskutera dem och anse att det var ett felaktigt beslut. Kanske skulle man ha låtit dem vara som grönområden. Men det värsta är att de som är mest aggressiva mot hela den restaureringsprocess som pågår i Bologna sammanfattar allt i dessa fem hus. De ser inte en massa andra korrekta detaljer och förhållningssätt som man har använt sig av i Bologna, som t ex att man använder tegel i stället för betong, att man gör puts på det ursprungliga sättet för att låta husen andas i stället för att använda sig av industriellt framställd puts, att man använder färger som är gjorda med jordpigment och inte med akryl o s v.

Man får inte glömma bort att som grund för denna process i den historiska stadskärnan ligger en regleringsplan (PRG) från 1969 som är den mest korrekta och insiktsfulla som finns i Italien. Under de tio år som gått hade det kunnat utarbetas någonting bättre någon annanstans, men så har inte skett. En annan kritik är att restaureringen är för besvärlig och invecklad för privata fastighetsägare som skulle vilja bygga om sina hus; det finns för mycket normer och bestämmelser från kommunens sida och då är risken att de antingen låter bli att bygga om alls eller också struntar de i regler och bestämmelser och bygger om som de själva vill. Jag anser att denna tendens bekämpar man inte genom släpphänta låt-gå-normer.

För övrigt har man allmänt accepterat att hela den historiska stadskärnan skall behandlas som ett enskilt monument under restaurering, och då frågar man sig varför de enskilda delarna i det stora monumentet inte skall behandlas på samma varsamma sätt och enligt bestämda regler.

^{*}/ vår anmärkning: De fem "parkeringshus" som kommunen byggde, på obebyggd mark eller snarare på mark som blivit tom genom bombningar under andra världskriget, och som hade stått obebyggd i 30 år, för att starta processen av bevarande sanering med hjälp av tillfällig evakuering av de boende inom samma kvarter.

En kritik har gått ut på att medan kommunen tar hand om några områden i den historiska stadskärnan och restaurerar med hjälp av "convenzione" med de privata ägarna så kan privata fastighetsägare, med hjälp av vissa bestämmelser i den allmänna regleringsplanen, göra motsvarande restaurering av sina hus strax utanför murarna, utan "convenzione" och utan överenskomelse med kommunen. Följden blir att lägesvärdet (la rendita di posizione) ökar för dessa privata som restaurerar med egna medel och samtidigt håller sig inom de ramar som fastställs genom regleringsplanen (PRG).

Denna kritik påminner om vad som skedde i Paris under Hausmann's tid: samma liberala operation upprepas, dvs staten bygger gatunätet och service, och de privata fastighetsägarna bygger inom denna struktur och drar nytta av vad staten med offentliga medel byggt - och detta verkar inte rätt. Detta var en riktig kritik för några år sedan, men numera är den inte det eftersom kommunen enligt lagen Bucalossi sätter ett pris på tillståndet för restaurering i förhållande till equo canone och med tanke på att varje privat ägare måste ansöka om detta tillstånd för restaurering så är det möjligt för kommunen att reglera och ställa ekonomiska krav. Men nu, med den nationella lagen om tioårsplaner för byggande har man tagit ett steg tillbaka anser jag; denna lag tillåter bl a underhållsarbeten, även av speciell karaktär, och med denna definition: "manutenzione straordinaria", kan man idag som privat fastighetsägare i praktiken tillåta sig att genomföra vilka åtgärder man vill; omvandla en byggnads inre struktur helt om man så önskar, utan att ansöka om speciellt tillstånd från kommunen.

Min uppfattning om restaureringsplaner i andra italienska städer är den här:

I Modena har Carlo de Angelis arbetat och där ger grundarbetet inför restaureringen uttryck för en likartad inställning som i Bologna och är baserat på noggranna typologistudier. I Modena finns för övrigt den romerska stadsindelningen fortfarande fullt tydlig.

I Ferrara är det annorlunda; alla de emilianska städerna är mycket självständiga i förhållande till varandra - och deras invånare vill att deras autonomier skall respekteras. Den gamla konflikten mellan Estensi* och påven fortsätter med respektive kommuner och anhängare och sympatisörer från båda håll. Bologna har gjort en typ av plan för restaurering av den historiska stadskärnan; alltså gör Ferrara en annorlunda plan. Det finns konflikter, fast ingen antagonism, mellan de båda administrationerna - men de är egentligen inte jämförbara. I Ufficio Tecnico i Bologna arbetar en stab av arkitekter, kartritare, ingenjörer, som inte kan jämföras med de två-tre personer som arbetar i motsvarande position i Ferrara.

*/ Släkten Este var mäktig i Ferrara under fjorton- och femtonhundratalet, delvis in i sextonhundratalet. Deras inställning till det sociala och kulturella livet har satt långvariga spår.

Ferrara har gjort en plan som jag inte riktigt förstår. De har börjat med en typologisk analys av byggnaderna utan att gå så långt i detalj som Bologna. Som metodologisk inriktning har Ferrara prioriterat restaurering och återställande av service, medan Bologna har satt bostadshusen främst. Därefter har man gjort en plan för genomförande av restaureringen av olika zoner i den historiska stadskärnan och också genomfört några restaureringar som jag är litet tveksam till. Om jag får uttrycka mig kritiskt så vill jag säga att Ferraras plan för sin historiska stadskärna utvecklar inte Bolognas metodologiskt.

Ferrara har inte tvingats till vissa rivningar som Bologna har; Ferrara har inte byggt några nya hus "i stil" - kanske efter erfarenheterna från Bologna. Jag ser inte i Ferraras plan de upplyftande kännetecken som karakteriserar en metodologisk inriktning; det är en bra plan, som aktar sig för att omfatta för mycket. Det finns en grundlig och välgjord studie av den antika och äldre delen av staden genom en historisk och kronologisk analys. Ferrara har beslutat sig korrekt var de skall ingripa med *edilizia economica e popolare*, och framförallt, man har börjat med servicen. Och inför denna plan har ingen haft något att invända. Men det som förvånar mig mest, det är att eftersom Bologna har byggt fem, sex hus "i stil" så kastar sig de stora arkitekturprofessorerna, restaureringshistorikerna, urbanisterna över staden medan samma personer inte säger ett ord om t ex planen för Pesaro som är en skandal, där man utan några som helst studier av eller respekt för typologier river fasader hur som helst, och bygger om och förändrar totalt, i enlighet med tycke och smak hos sin planerare, professor Aimonino som är rektor för arkitekturskolan i Venedig (Istituto Universitario di Architettura di Venezia) och en person som man inte kan kritisera. Denne man, som för övrigt när han skriver är mycket respektabel, onekligen en intelligent person, har för Pesaro gjort en förfärlig plan. Och jag upprepar; alla de som sliter sitt hår för fem hus i Bologna har inte sagt ett ord om Pesaro. Känner de inte till den? Omöjligt! Eh! ... la Cultura! Aimonino är framförallt arkitekt och följer den moderna arkitekturens idé, "... den måste få en chans att representeras bredvid den gamla arkitekturen" - och eftersom de moderna arkitekterna är skickligare än de gamla så river de ner och bygger sina nya hus osv - jag kan mycket väl förstå hur de tänker.

Några ord om situationen i Venezia: Venezia gjorde först inte någon plan för ingrepp i den historiska stadskärnan, och detta helt enkelt därför att man, i likhet med de flesta italienska administrationer hade fullt upp att göra med att ta hand om dagens problem och hade svårt att planera på längre sikt - och inte på grund av att man var okänsliga för problemen i sin gamla stad som håller på att sjunka i vattnet. Så fortsatte man fram till några år in på 70-talet, då de "speciella lagarna för Venezia" fastställdes, som innebar att om kommunen inte utförde vissa projekt för restau-

rering så ställde inte staten upp med bidrag för finansiering. Och då kom dessa "piani particolareggiati" (speciella områdesplaner/detaljplaner) som var skrattringande eftersom de inte byggde på någon seriös studie av staden; de var ingenting. Och den nya kommunala administrationen, som är vaken i jämförelse med den föregående, ville ha ett s k "progetto di coordinamento" (samordningsprojekt) innan man tog fram "piani particolareggiati" som skulle specificera de aspekter som inte var klargjorda i "piano urbanistico generale". De försökte göra bättre "piani particolareggiati", och det blev hårta sammanstötningar i Venezia. UNESCO tillsammans med L. Benevolo och P.L. Cervellati (och här började krisen för Cervellati) började kritisera Venedigs kommunala administration, en administration som politiskt utgör ett samarbete mellan socialister och kommunister som i Bologna. Kort uttryckt, Cervellati anklagade Venezia för att ha gjort fel, för att de inte hade gjort någon typologisk analys som grund för "piani particolareggiati" för den historiska stadskärnan. Det räcker inte med att göra projekt, ni måste börja studera er stad, sade han.

Nu har de börjat med sådana analyser, men vad som har hänt är att, eftersom både Cervellati och det urbanistiska borgarrådet i Venezia (assessore urbanistico) är kommunister, har den traditionella lojaliteten mellan partimedlemmar, som speciellt inom PCI har haft en gammal tradition, försvunnit. Cervellati agerade som vad vi kallar en "lös hund" */ , på egen hand. Han har inte hållit sig inom direktiven; han hade mod att kritisera en kommun administrerad av kommunister. Därmed hamnade Cervellati "politiskt" i en kris, och så får vi höra arkitekt Campos, som också är kommunist, börja kritisera Bologna och Cervellati offentligt på symposiet kring restaurering av historiska stadskärnor i Ferrara i oktober 1978. Om detta är den politiska orsaken till Cervellatis omplacering så hedrar de honom ytterligare.

Kommunen i Venezia håller nu på att utarbeta sådana planer, och enligt vad jag har förstått är det ganska korrekta och tillförlitliga planer; de har börjat arbeta seriöst. Hur ser situationen ut i andra städer med historiska stadskärnor i Italien?

Genova gör negativa förberedelser för någon sorts plan som inte finns ännu. Torino försöker göra som Bologna, fast det händer inte så mycket. Milano har inte längre någon historisk stadskärna. Under ledning av Leonardo Benevolo håller Verona på att genomföra en restaurering som är ganska bra, men som bara omfattar vis-

*/ "cane sciolto" (hund utan koppling) är en benämning som i Italien vuxit fram inom vänstern för att ideologiskt beteckna vänsteranhängare som tar avstånd från direktiv från partiets centralkommitté.

sa byggnader, la Veronetta, la corte del Duca - det handlar inte om hela den historiska staden. Brescia håller sedan lång tid tillbaka på att genomföra studier, och de kommer att hålla på ännu en tid; ett seriöst arbete om hela den historiska stadskärnan - utifrån teori och restaureringspraktik från Bologna och under ledning av Benevolo. Reggio Emilia har en ganska bra plan för sin historiska stadskärna; den de hade förut var mycket sämre. Urbino har en gammal plan, som är dålig, men där verkar nu finnas ett visst intresse för Bologna.

Firenze har ingenting, på grund av konflikter mellan socialister och kommunister inom den kommunala administrationen. Rom håller på med Tor di Nona, men det är en liten fläck - Rom måste räkna med att börja om från början, starta med att genomföra detaljerade studier. Napoli, låt oss inte tala om det! Resten av södra Italien likaså. Bari gjordes av Quaroni, det är en seriös studie, värd en viss uppmärksamhet, men de ekonomiska möjligheterna till restaureringsingrepp saknas och därför är utsikterna inte så lysande.

I Italien diskuterade man i flera år under sextiotalet och kom fram till att historiska stadskärnor skulle omfattas av både detaljplaner (piani particolareggiati) och allmänna regleringsplaner (piani regolatori generali) för hela staden. - På så sätt godkände man alla existerande allmänna planer med motiveringen att de för de historiska stadskärnorna ändå skulle kompletteras med detaljplaner. Man befriade sina samveten från att börja ta itu med den historiska delen av staden, som sedan fick vänta, och vänta i årtal. Krisen kom; man sade hela tiden att för nybyggnad fanns det finansieringsmöjligheter men inte för ombyggnad. Och så skulle man skapa juridiska verktyg för att åstadkomma finansieringsmöjligheter för ombyggnad av existerande bebyggelse. Så kom de första lagarna om finansiering av restaureringsåtgärder: nr 167 (1962), nr 865 (1971) och därefter lagen Bucalossi (legge 10, 1977) som förstärkte viljan att ingripa inom den befintliga bebyggelsen. Därefter kom planen för återanvändning av befintlig bebyggelse, den senaste tioårsplanen*/ som endast medger ingrepp på den befintliga bebyggelsen (och alltså inte enbart historiska stadskärnor). Men eftersom politikerna hade varit vana vid att höra att detaljplaner aldrig gjordes så dröjde det och dröjde - ingen kommun satte igång. Venedig var det mest slående exemplet. Och för att sätta igång och restaurera gjordes inga speciella planer - det skedde ändå. Och så kom det nya bestämmelser enligt vilka man idag har total möjlighet att ingripa i alla byggnader i historiska stadskärnor enligt begreppet underhåll (manutenzione straordinaria), som är det farligaste som finns eftersom det verkligen tillåter allt. Vi har tekniker och arkitekter som inte begriper hur man gör en restaurering, som i bästa fall har utvecklat en "fasadens kul-

*/ lagen nr 457 (5 augusti 1978) Piano decennale per l'edilizia residenziale

tur", dvs de tycker att det räcker att behålla fasaden på en byggnad och så kan man göra vad som helst inuti. Det finns inga professionella tekniker, arkitekter eller ingenjörer som är kunniga nog att göra seriösa arbeten; de kommunala administrationerna är inte längre tvungna att utarbeta speciella restaureringsplaner (de har inte gjort det tidigare heller, men ännu mindre nu); med equo canone har situationen i praktiken förvärrats eftersom det har blivit möjligt att vräka en viss typ av befolkning - å ena sidan acceptabelt, om du vill, med tanke på den struktur vi lever i, som säger att husägaren skall ha en rättvis vinst från sitt ägande, men på det viset kommer vi att bevittna en förändring, en polarisering av sociala klasser. Detta är vår verklighet. Vi har teoretiserat, nästa ensamma i Europa, över att restaurering av en byggnad inte kan kallas så, om det inte samtidigt sker en "restaurering" av befolkningen; dvs sambandet mellan de tekniska ingreppen på en byggnad och den sociala politiken. Detta är en knut som inte går att lösa utan bidrag från staten. Staten måste gripa in för att möjliggöra bevarande av befolkningen i de områden där de bor, eftersom de privata fastighetsägarna säger att det inte lönar sig för dem - och det gör det inte heller. "La convenzione" är nog bra, men om jag som privat fastighetsägare skall restaurera mitt hus och söker ekonomiskt stöd från kommunen - och så får jag en del av de pengar jag behöver och täcker med bankgarantier - men sedan tvingar kommunen mig att ta ut mycket låga hyror - då restaurerar jag inte. Staten borde gå emellan där och garantera mellanskillnaden mellan hyror enligt equo canone och eventuellt canone sociale i de 25 år det gäller enligt "convenzione". Ja, men staten har inte fonder för att täcka sådana ingrepp i historiska stadskärnor. Staten har tusen andra problem. Vi lever i ett land som i vissa avseenden är jämförbart med tredje världen. Så problemen har vi behandlat teoretiskt, vi dissikerar dem på universiteten, vi säger: så här skall man göra - men sedan? Bologna har ansträngt sig för att förverkliga detta och har fått mycket kritik.

I Italien får politiker framgångar, till och med de bästa, när de behåller allting ganska hopblandat, när man kan säga ja och nej samtidigt, så att man alltid gläder någon. När Bologna i denna fråga om restaurering av den historiska stadskärnan tog klart ställning så tänkte man i toppen: om detta skall vara kommunistpartiets strategi för historiska stadskärnor, då kan det hända att vi fjärrmar oss från småbourgeoisien. Idag är PCI inte längre ett parti som representerar en viss klass, utan det har blivit interklassistiskt - och då borgerskapet ... nej, ... det kan vi inte, och då tog de avstånd. Och då är den en politisk mekanism. Tekniskt sett väntar jag fortfarande på att någon skall komma och säga: Här, här har jag en regleringsplan som är bra, bättre och mer välgjord än Bolognas, som nu börjar att bli gammal.

Begreppet historisk stadskärna, att det skall betraktas som en enda helhet, ett enda monument, den synpunkten växte fram under efterkrigstiden. I början av seklet fanns det under en period en uppfattning om att man inte skulle betrakta t ex en kyrka som en viktig byggnad enbart i sig, utan man måste ge lika värde till den omgivande miljön. Detta togs åter upp och behandlades teoretiskt ganska ingående i mellankrigstiden av Giovannoni, som i sin bok "Città vecchie, edilizia nuova" har ett kapitel om sanering av historiska stadskärnor i vilket han förklarar att det är viktigt att betrakta inte endast själva monumentet utan också den omgivande miljön. Giovannoni sade: "... om man förklarar den omgivande miljön så förlorar man själva monumentet eftersom det då inte längre finns något samband, inget förhållande mellan de två elementen; den ena är lika viktig som den andra."

I Italien har vi haft Benedetto Croce's filosofi och estetik, och förhållanden i de Croceanska kategorierna, mellan vackert och fult, mellan prosa och poesi - och kring dessa tankegångar har det vuxit fram en hel skola av kritiker. Roberto Pane till exempel, en av de mest berömda, som teoretiserade betydelsen av monumentet som poesi, som är viktig, och miljön runt omkring som prosa, som är lika viktig eftersom de två begreppen är förbundna med varandra. Framförallt B. Croce's estetik har varit av stor betydelse för att historisera allt det förflutna eftersom varje händelse, varje ting är viktig - inte för att den är vacker eller ej; den är viktig för att den är historisk, därför att den är element som tillåter oss, idag, att vara den vi är i förhållande till det som var en gång. Därför fortsätter denna erfarenhet, detta bevarande av vårt förflutna. Och därför var tanken att kyrkan, arkitekturen med stort A alltså var poesi, (detta var tankar som fördes fram 1945-46) och den omgivande strukturen av hus och byggnader var prosa, den var inte förnedrande. De var prosa, dvs viktiga men på ett annat plan, de hade inga arkitektoniska ordningar men de var viktiga ändå, de tillhörde litteraturen. Och tanken var att bevara allt det förflutna, det som tillhör historien, och inte bara det vackra och särpräglade eller fula - allt skulle vara lika viktigt. 1962 i Venezia med "Carta di Venezia" del Restauro, och 1964 i Gubbio fastställer man detta i praktiken. Carta di Venezia gjordes av Gazzola och Roberto Pane. Där kommer uppfattningen att en historisk stadskärna är ett enda monument till uttryck.

Sedan utvecklades tanken under en följd av år, hela tiden med betoning på idén om ett enda monument. Regleringsplaner som innebar stora genombrott för trafik genom historiska stadskärnor av typer som tidigare hade godkänts underkändes nu, man sade: "Nej, ni måste studera det bättre", och på detta följde en livlig polemik mellan några universitetsskolor, speciellt i slutet av sextiotalet. Några ville konservera hela staden som ett enda monument, medan andra (mera arkitekter än stadsplanerare) ansåg att den moderna arkitekturen har rätt att bygga dagens arkitektur bredvid den gamla

(Bruno Zevi var en av dem, och Aimonino också t ex). Det finns ett förhållande mellan dessa två idéer, det är ett dialektaliskt förhållande - i kulturella termer borde båda respekteras, men ... Urbanister som strax efter kriget började bygga om och utarbeta regleringsplaner var de enda som började markera historiska stadskärnor med en enda färg, en enda beteckning - vi restaurerar, vi bevarar, men det behövs en speciell plan för detta. Urbanister har formulerat problemet och lagarna har kommit. Den första kom strax efter det som hände i Agrigento. Där rasade ett helt nybyggt kvarter och det blev en katastrof, en massaker - det hade byggts svart på helt otillräckliga grunder där den historiska delen hade legat innan den rasade efter en jordbävning. Därefter kom en ministerieundersökning 1967 där man beslöt att i avvaktan på ingrepp i de historiska stadskärnorna skall man enbart restaurera och förstärka. Andra lagar kommer till senare, men för bevarande av den historiska stadskärnan gäller dessa grundläggande etapper. Redan Giovannoni talade om att vidga begreppet monument till att omfatta hela den historiska staden - och tankegången utvecklades av Croce's anhängare efter andra världskriget och framförallt i samband med de långvariga diskussionerna över problemen kring nybyggnaden av Ponte Vecchio i Firenze. Där-efter kom en episod när F.L. Wright ville bygga ett hus i ett hörn av Canale Grande i Venezia och fick nej - "det är ett enda monument, man kan ju inte förändra det, osv ..."

Dessa etapper har berört polemiken mellan gammalt och nytt - å ena sidan Roberto Pane, å andra sidan Bruno Zevi - tidningsartiklar, framförallt av Antonio Cederna som i Corriere della Sera under hela femtio- och hela sextiotalet bekämpat den byggnadsspekulation i städerna som förstörde de historiska stadskärnorna.

Lärare, administratörer, upp till ministerier och parlamentsledamöter blev uppmärksammade på och känsliga för dessa frågor.

Bristen på bostäder för edilizia economica e popolare, och användningen av historiska stadskärnor som den tog sig uttryck under 50- och 60-talen med dess regleringsplaner, (fast i praktiken ingenting gjordes ändå) gjorde att intresset för att bygga case popolare var inriktat enbart mot jordbruksområden utanför de bebyggda delarna av städerna - och detta har haft till följd att i de historiska stadskärnorna, i de mest nergångna husen, skulle komma att bo representanter för de sociala grupper som har lägst inkomst och är i största behov av bostad. Torinos historiska stadskärna t ex, invaderades av alla syditalienare som emigrerade för att få arbete på Fiat - med önskan att förbättra sina boendevillkor, sina oacceptabla hygieniska villkor. Detta skapade förutsättningar för att bevara dessa hus i Torino och bibehålla dess sociala klasstruktur. Problemet är politiskt, och nu är denna intregregering (av de immigrerade arbetarna i Torinos sociala nät av arbetarklass), som föddes för ungefär femton-tjugo år sedan på gång.

För att gå över till det som sker i Bologna var problemen där annorlunda. Där började det med debatter, med en politisk debatt om bostaden och med ställningstagandet av Associazione di Centri Storici di Gubbio, om att byggnadsskatten inte enbart längre är en kulturell skatt utan också en ekonomisk sådan, och då föddes omedelbart frågan: "för att denna ekonomiska skatt skall bli produktiv krävs att de boende som finns där elimineras eftersom de inte har någon inkomst och alltså inte kan betala restaureringen - då växer problemet - hur skall vi göra?"

Om universitetsbyggnaderna (lo Studio), klosteranläggningarna (conventi) och de religiösa internatskolorna (collegi universitari) i den historiska stadskärnan.

1700-talet utgör en händelserik period eftersom det var då universitetet förflyttades, och många av de klosteranläggningar byggdes som starkt påverkar stadens nuvarande form. Man vet att när Napoleon avskaffade klostren fanns det 68 stycken innanför murarna. Man vet också att före den tiden hade det varit flera; när de var som flest talas det om ett 90-tal.

Runt klostren växte en stad med människor som arbetade i klostren. Dessa var säten för universitetet till en början. Först fanns San Domenico som fakultet för filosofer och jurister, medan San Francesco hyste den medicinska fakulteten. Senare, när universitetet blev allmänt och inte längre hade säte inom klostren, förblev den teologiska fakulteten inom San Domenico - det var den enda fakultet som blev kvar inom det gamla systemet. Klostren användes dock i fortsättningen som bostäder åt studenterna och många människor kom utifrån och arbetade i klostren utan att ha någon religiös anknytning.

Klostren ägde mycket mark; trädgårdar och grönsaksodlingar bredde ut sig omkring själva byggnaderna. De var avsedda att täcka en viss del av klostrets behov av matvaror.

I och med att antalet personer som arbetade för klostren utan att direkt bo i dem ökade, lämnade klostren tomter åt de anställda så att de kunde bygga sig bostäder och odlingsland. Snart hade ett litet område med små postadshus vuxit upp, bebodda av personer som var i tjänst hos klostren.

I början av 1700-talet informerades Påven av några representanter för den Bolognesiska aristokratin om den bolognesiska senatens bestämda önskemål att man inte längre ville låta några nya religiösa ordnar etablera sig i staden på grund av den ekonomiska osäkerhet de innebar eftersom bestämmelserna sade att de religiösa ordnarna var befriade från både skatt och tullavgifter. I augusti 1705 fick senaten igenom sin önskan. Antalet katolskt religiösa ordnar innanför stadens murar var då stort. Man räknar med att den markyta själva klosteranläggningarna, internatskolorna och andra religiösa anläggningar upptog uppgick till 865.944 m^2 - att jämföra med den totala ytan innanför murarna som var $5.407.900 \text{ m}^2$, d v s c:a en sjättedel, - och då räknades inte de bostadsområden som ägdes av klostren in. Många utländska resenärer som passerade Bologna har lämnat skriftliga vittnesbörd om betydelsen och storheten hos de bolognesiska klostren. Det framgår också att det fanns flera olika religiösa ordnar samtidigt i

staden under hela perioden fram till Napoleons maktövertagande. Under 1500- och 1600-talet utgjorde de religiöst anknutna personerna mellan 5 och 7% av befolkningen för att i slutet av 1700-talet minska drastiskt till 0,8% och därefter öka igen i mitten av 1800-talet till 1,4%.

Det rätt höga antalet munkar och storleken på deras byggnader skall självklart ställas i relation till de kulturella aktiviteter som utvecklades inom de olika religiösa ordnarna. Förutom den viktiga roll som klostren St. Procolo, St. Domenico och St. Francesco, och även St. Salvatore, spelade som mötesplats för universitetsstuderande inom juridik och konst, måste man dröja ett ögonblick i de skolor som växte fram runt tiggarmunkarnas ordnar. De ägnade sig framför allt åt offentligt predikande och för detta krävdes en viss kulturell förberedelse. Som konsekvens av den stimulerande närheten till lo Studio (det gamla universitetet) fick de skolor som tillhörde de olika tiggarmunksklostren rätt snabbt en viss betydelse, och de blev snart internationellt berömda skolor för de olika munkordnarna. Man vet att katolska förmögna familjer från hela Europa sände sina söner till Bologna för att studera vid dessa skolor. Undervisningen bedrevs med lektioner och disputationer även om man under den första perioden inte utdelade akademiska titlar, vilket i gengäld skedde vid den redan berömda teologifakulteten i Paris. Först år 1364 började en teologifakultet att fungera i Bologna, och snart ökade den i betydelse så att mellan slutet av 1300-talet och början av 1400-talet utnämndes den till officiell ersättare för Paris' universitet beträffande både teologi och filosofi. Lika betydelsefull blev undervisningen vid St. Domenicoklostret, framför allt när orden landsförvisades från Paris universitet. När Archiginnasio^{*} byggdes fortsatte teologiundervisningen inom klostren.

Det stora antalet studenter under 1400-och 1500-talen medförde att de flesta klosterkomplexen utökades eller byggdes om helt och hållet. Den ovan nämnda åtgärden som senaten i Bologna fick igenom år 1705 om minskning av de religiösa korporationerna i staden var den första verkliga förändringen i balansen mellan den religiösa och det världsliga livet. Det dröjde sedan ända till Napoleons expropriering av de religiösa anläggningarna i slutet av 1700-talet innan man märkte en verklig förändring. Därefter, och praktiskt taget fram till våra dagar, har den största delen av stadens offentliga ser-

^{*}/ Byggandet av Archiginnasio beordrades av påven Pius den IV 1561. Den ritades av arkitekten Antonio Morandi, kallad Il Terribile, och invigdes 1563. Att sammanföra skolorna för konstnärer och jurister i en byggnad föreslogs som ett led i en politik vars syfte var att förstärka Vatikanstatens auktoritet och att ge största möjliga kontroll av det kulturella livet åt Santo Ufficio. Den gamla självständigheten och frihetsandan hos den gamla lo Studio i Bologna föll med detta initiativ definitivt samman.

vice inrymts i sådana stora contenitori som övergått i offentliga ägo. Fortfarande idag är de flesta skolorna i den historiska stadskärnan inrymda i tidigare kloster och religiösa internatskolor. Men inte bara skolor utan också en hel del institutioner som fängelser, ungdomsvårdsskolor, skattehus, flera sjukhus - för att icke nämna militära och halvmilitära anläggningar - är inrymda i tidigare religiösa komplex. För en del av dessa institutioner och skolor har byggnadsstrukturen hos dessa contenitori varit väl lämpad, som t ex Pinacoteca Nazionale, som är inrymt i det gamla jesuitklostret för noviser Sant' Ignazio - för andra däremot är det sämre med överensstämmelsen mellan strukturen och dagens funktion. Ofta har dock användandet av byggnadskomplexen inte haft något att göra med - och inte tagit minskad hänsyn till - den arkitektoniska struktur som den inrymts i. Merparten av de kloster som hamnade i privat ägo rönt samma öde - en del förändrades till oigenkännlighet medan andra förstördes och revs. Delar av klostren S. Martino och St. Giacomo bl a, har totalförstörts. Ett exempel på den degradering över tiden som blir resultatet av en successiv anpassning till kringliggande byggnader och deras expansion är det vackra 1400-talsklostret S:ta Maria Maddalena*/ , som numera är infogat i den under 1800-talet byggda "l'Arena del Sole" på via Indipendenza.

Av de 24 religiösa internatskolorna för studenter vid lo Studio som fanns i den historiska stadskärnan grundades en på 1200-talet, fyra på 1300-talet, två på 1400-talet, åtta på 1500-talet och nio på 1600-talet. Under lo Studio's glansperiod bodde eleverna i övrigt hos bolognesiska medborgare eller hos lärare, lektorer vid lo Studio som också samtidigt ofta drev en sorts studenthospitalsverksamhet. Det är svårt att ange precis vilken påverkan universitetsbefolkningen hade på det medeltida bostadsbyggandet. Det har dessutom visat sig svårt att få någon uppfattning om storleken hos denna

*/ Till detta kloster, Santa Maria Maddalena som byggdes på 1400-talet, förflyttades dominikannunnorna från kyrkan Santa Maria Maddalena in Valdi Pietra (nuvarande S. Giuseppe dei Cappuccini i via Saragozza), på befallning av Påven Pius V Angelo Ghislieri i juni 1566. Klostret hade då en inre och en yttre kyrka, två klostergårdar och andra byggnader och öppna ytor som trädgård och köksträdgård. Det saknade en lämplig matsal och kök som byggdes under första delen av 1600-talet intill 1400-talsklostergården. Vad som finns kvar nu är en klostergård, den yttre kyrkan och matsalen; allt annat revs 1810 för att ge plats åt teatern och anläggningen l'Arena del Sole. För ytterligare kunskap om denna tomt hänvisar vi till boken: "Un centro dello spettacolo: il recupero dell'Arena del Sole". Bologna 1980. Comune di Bologna, Assessorato alla programmazione, Casa e assetto urbano, sezione ambiente a beni culturali. Risanamento conservativo del centro storico di Bologna.

befolkning. Den siffra som vanligen har ansetts, att under 1200-talet antalet studenter uppgick till c:a 10.000, har efter en undersökning av Stelling-Michaud, Pini, reducerats till siffran c:a 2.000 studenter. En åtgärd som vidtogs under de första decennierna av 1500-talet är av stort intresse - man bestämde att kommunen Bologna fullständigt skulle täcka studenternas utgifter för mat och husrum, likaså för böcker. Vad man inte känner till däremot är under hur lång tid en sådan revolutionär åtgärd gällde. Collegio de Spagna, en av de mest imponerande internatskolorna, grundades 1364 av kardinal Albornoz för att hysa unga spanska studenter som kom från katolska adelsfamiljer. Det byggdes efter ritningar av Matteo Gattaponi under ledning av Puccio di Norsa och Andrea da Montechiario. Ur arkitektonisk synpunkt är den säkert den viktigaste av de bolognesiska collegi, både på grund av sin storlek (det var dimensionerat för 30 studenter) och för sin typologi, som var tydligt påverkad av funktionen. Byggnaden omfattar en klostergård med dubbla pelargångar från vilka man når studenternas celler, den vackra kyrkan och mötessalar. Även om anläggningen delvis förstörts av tidigare restaureringar gör den sig fortfarande gällande på grund av sina originella, klart icke-bolognesiska, drag och sitt höga formala och konstnärliga värde.

I Bologna har bara en annan internatskola viss anknytning till denna arkitektoniska typologi, och det är il Collegio Illirico Ungarico (senare Venturolli) i den stränga utformning som Torri och Giovanni Antonio Conti gav den. Andra collegi, som vanligen byggdes för ett mindre antal studenter, inrymdes i byggnader som ursprungligen var privata bostäder. Det är inte ovanligt att läsa om förflyttningar av dessa collegi, som förmodligen hade en instabil ekonomi. Collegio Jacobs, som utvecklades för denna funktion av internatskola i mitten av 1600-talet skiljer sig inte från en vanlig borgerlig bostad. Detta är förmodligen en av orsakerna till att, trots det höga antalet internatskolor i staden (24 stycken), Bologna inte har samma karaktär som Oxford eller Cambridge. Dessutom skall man ta i beräkning storleken hos den historiska staden i Bologna och att de institutioner som låg bakom dessa collegi ofta inte sökte sätta bredvid själva skolan utan där de fann förmånliga möjligheter att bygga. Sålunda skedde i Bologna en sammansmältning mellan collegi och övriga bostadsbyggnader. Här kan man erinra om collegio di San Luigi, som byggdes 1725 av arkitekten Torregiani för jesuiterordens räkning. Jesuiterna hade sedan 1654 haft ett collegio på samma plats för studenter från staden.

Det triangulära kvarteret som innehåller Santa Lucia och San Luigi. Ett exempel på ombyggnad och återanvändning av ett religiöst komplex.

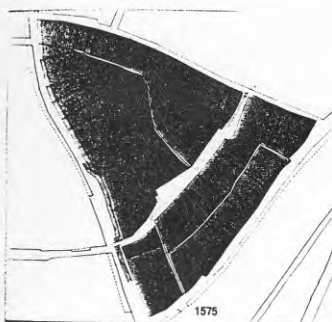
Jesuiterna hade alltsedan sin bosättning i Bologna haft flera undervisningsinstitutioner i funktion. Det jesuitiska komplexet som inryms i triangeln som omges av via Castiglione, via de Chiari och via Cartolerie Vecchie är stort. Jesuiterna lät där bygga ett stort palats av A. Agrelli 1675, som säte för en av deras skolor. Jesuiterna hade redan under andra hälften av 1500-talet installerat sig i den gamla församlingskyrkan Santa Lucia, och strax därefter, i samband med ordens växande makt inom den motreformistiska religiösa-politiska rörelsen ville de låta bygga en praktfull kyrka, inspirerad av kyrkan "Il Gesù" i Rom, som en markering av sin makt. Efter ritningar av arkitekten Gerolamo Rainaldi påbörjades bygget 1623, och det blev aldrig avslutat. Efter att kyrkan övergått i offentlig ägo fungerade den under flera år som gymnastiksal och som verkstad för de två skolor som hade sina lokaler i komplexet, Istituto Statale d'Arte och Liceo Classico "Galvani". Jesuiterna i Bologna, med sin undervisning i teologiska och filosofiska ämnen, utgjorde under sin tid i staden ett ständigt hot mot den kommunala undervisningsverksamheten som gick under namnet "lo Studio", och som mycket ofta under den perioden skadades av jesuiternas aggressiva konkurrens. Flera var påvens brev och åtgärder från legati pontifici (Vatikanstatens utskände) för att hejda undervisningen hos de olika religiösa korporationerna och ordnarna inom de ämnen som redan hade professurer i den bolognesiska "lo studio". Och många av dessa brev och åtgärder var riktade mot jesuitorden. 1773 led orden stor förlust, varefter deras collegi och undervisning anförtröddes åt Barnabiterna. Den skola som låg i klostret Santa Lucia bredvid kyrkan i hörnet av via Castiglione och via Cartolerie Vecchie blev under Napoleontiden ett kommunalt gymnasium och är så fortfarande. Jesuiterna hade i Bologna också i Borgo della Paglia (nuvarande via Belle Arti) en internatskola för noviser, Sant Ignazio, till vilken det intelligen- sätet för det gamla Collegio Ancarani knöts. 1727 byggde arkitekten Torregiani om klosterkomplexet och byggde den stora kyrkan Sant' Ignazio, som nu fungerar som konstakademiens stora föreläsningssal.

Det är nödvändigt att man gör klart för sig både de större urbanistiska skeendena och de mer detaljerade arkitektoniska förändringarna följt på varandra, för att kunna handskas med den påverkan som utövas av det tidigare existerande på det som byggs senare. Under nybebyggelsen och utvecklingen i tiden av dessa klosteranläggningar har man ofta återanvänt de bärande elemen-

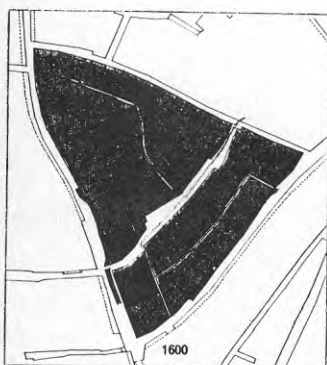
ten från den tidigare byggnadskroppen så att de kommit att organiskt införlivas i byggnadsprocessen. Grafiska dokument visar att man mycket ofta har behållit vissa strukturer från äldre byggnader och återanvänt dem i den nya byggnaden. Att rekonstruera dessa förändringar över tiden kräver ett noggrant studium av informationskällor parallellt med en detaljerad inventering och genomgång av de administrativa-juridiska dokument som ger information om och förklaringar till de olika arkitektoniska delarna.

I det triangulära kvarter som innehåller den tidigare kyrkan Santa Lucia och den tidigare internatskolan San Luigi har man genomfört en sådan undersökning både beträffande planritningarna till de byggnader som följt varandra över tiden, och de ekonomiska dokument som berättar om de ägoförhållanden som varit förknippade med byggnadshistorien. Hela kvarteretskomplexets byggnadshistoria visualiserar den religiösa ordens historia genom ett stegvist ökat ägande, och därför är det lätt att dokumentera deras kontroll över det förvaltade området. Det triangulära kvarteret hade, innan det blev föremål för återanvändning och restaurering enligt PEEP-planen, genomgått en stegvis uppfyllnad. Det var organiskt framväxt till ett tillstånd som utgjorde resultatet av en intensiv byggnadsverksamhet som hade pågått under en period av mer än trehundra år. I detta fall gick man tillväga så att man bearbetade de tillgängliga uppgifterna om jesuiternas aktivitet allt sedan deras första bosättning i Bologna, framför allt i det här aktuella området, och man genomförde en visualisering av de olika tillstånden med en historisk kartläggning. När klostren, de religiösa strukturerna växer och breder ut sig, överlappar de och bryter sönder sin omgivning genom att de endast följer sina egna interna strukturlagar. Samtidigt utgjorde deras närvaro i staden ett kontinuerligt växelverkande förhållande med det omgivande urbana nätet.

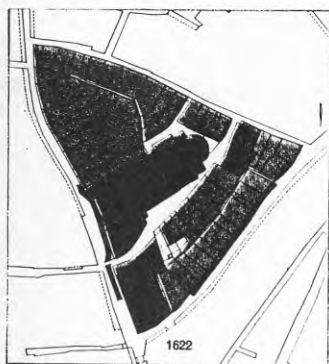
Den typologiska modellen för det motreformistiska klostret - internatskolan visade sin självständighet genom egna former och förlorade därför det bestämda förhållandet mellan det inre och det yttre rummet, för att erhålla ett mer kompakt och manifesterande utseende med volymer som bättre stämde överens med den undervisande och utbildande verksamheten hos den ledande religiösa organisationen. Medan de tidigare klostren breddade ut sig över stadsmarken och inneslöt öppna kringliggande områden på ett organiskt sätt enligt en plan för sin självförsörjning som omfattade köksträdgårdar och blomstertäppor efter en planmodell som ständigt upprepades, verkade den nya religiösa strukturen i stället gärna, på grund av sin nya politiska, ekonomiska och religiösa roll, i en levande och närmare kontakt med staden och i dess redan etablerade sammanhang. Framväxten av det nya motreformistiska klostret influerades av den byggda omgivningen, vilket innebar att den enda expensionsmöjligheten var att köpa upp redan bebyggd mark, riva och bygga nytt. Och det var just så jesuiterna gick till väga när de, tomt efter tomt, blev ägare till större delen av detta trekantiga kvarter.

1575 Bredvid den gamla kyrkan Santa Lucia ser man tydligt den gata inom kvarteret, parallell med via Cartolerie, som utgjorde en fortsättning på via Santa Lucia, och som korsade den del av kanalen som fortfarande var öppen.

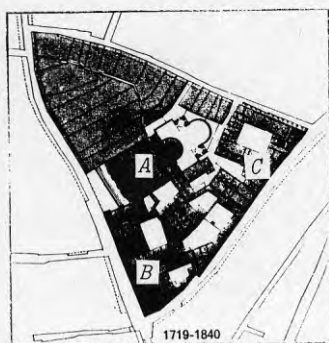
1600 Jesuiterna annekterade nya områden runt den gamla kyrkan Santa Lucia.

1622 Jesuiterna köpte intilliggande byggnader, för att i ett första skede inrymma undervisningslokaler och i ett andra skede riva dem och ersätta dem med nya byggnader. De följde härvid en klart upplagd och genomförd plan som definitivt konkretiseras med uppköpet av det hus som ligger i hörnet av via Castiglione - via Cartolerie.

1622-1717 Så småningom kom hela den breda delen av det trekantiga kvarteret att ägas av jesuiterna som här hade sin utpost i staden fram till 1773 då deras orden avskaffades i Bologna. 1661 utövade jesuiterna påtryckningar på senaten för att kanalen i via Castiglione skulle täckas definitivt.

- 1719- 1840
- A Den nya kyrkan Santa Lucia och skolan Santa Lucia med förbindelse till kyrkan och sakristian;
 - B Det tidigare klostret Santa Lucia;
 - C Den tidigare internatskolan San Luigi.

Illustration av de förändringar inom kvarteret via Castiglione-via dei Chiari-via Cartolerie Vecchie, i stadsdelen Galvani, som jesuiterna genomförde för att göra det till sitt högkvarter i Bologna.

Källa: Parametro, mensile internazionale di architettura e urbanistica nr 29, settembre 1974.

Det tomma området mellan den ofärdiga absidutvidgningen och kyrkan Santa Lucia används efter restaureringen som friluftsscen.

Tomtindelningen i detta kvarter var före mitten av 1500-talet helt annorlunda mot den av idag. Den kanal som gick längs via Castiglione (som fick sitt vatten från floden Savena med tillflöde från forsen Aposa söderifrån, och som genom stadens centrum förenades med Canale di Reno, som bytte namn till Canale Navile*/ när den lämnade staden norrut), den lilla vidgningen av via Castiglione där och raden av små bostadshus gav säkert ett helt annat intryck än den nuvarande som domineras av storleken hos kyrkan Santa Lucia och av den massiva raden av arkader framför internatskolan Santa Lucia. Undersökningar av det ritningsmaterial som finns i stadens olika arkiv, framförallt Archivio di Stato di Bologna, visar en numera försvunnen liten gata, Campetto di Santa Lucia, som löpte parallellt med via Cartolerie och som var en del av det medeltida gatunätet i området. Med den framträder den uppdelning i smala tomter mellan de två gatorna som fortfarande var aktuell i början av 1700-talet, och som senare nästan fullständigt utplånades genom byggandet av klostret och internatskolan. När man på plats studerade de lokaler som rymmer nuvarande gymnasiet Galvani upptäcktes delar av yttermurar tillhöriga den gamla kyrkan Santa Lucia, och med viss säkerhet också den utvidgning som jesuiterna gjorde 1575. Den urbanistiska organisationen i kvarteret fick sin slutgiltiga förändring 1622 i samband med att deras stora kyrka började byggas. Det ambitiösa projektet var i linje med den roll och de förutsättningar som jesuiterna hade i den historiska perioden av motreformationens första skede, och dess experimentella arkitektoniska strukturer var i samklang med deras militanta vilja att påverka kommande generationer i deras etiska och religiösa skolning. Den långsamma smärtfria och säkra assimileringen av intilliggande tomter under en period av många decennier utgör bevis för deras kristallklara strategi; ett sätt att vara, som för övrigt gav jesuiterna många fiender, inte minst inom den katolska världen.

Arbetet på den nya kyrkan Santa Lucia som hade påbörjats 1623 och fortsatte till 1659 med ett avbrott under 1630, på grund av en pestepidemi som avsevärt reducerade befolkningen i Bologna. Man måste snart avstå från det ambitiösa ursprungliga projektet på grund av brist på ekonomiska medel, och man murade en provisorisk avslutning av huvudskeppet 1659 vid altaret utan att fullborda den projekterade monumentala absiden. Den stora kupol som Rainaldi hade planerat kom heller aldrig till slutförande. Sakristian byggdes till kyrkan åt höger, likaså den lilla kyrkan Congregazione, och båda byggnaderna stängde definitivt av den tidigare nämnda parallellgatan till via Cartolerie, Campetto di

*/ Studien är utförd av Comune di Bologna, assessorato alla programmazione/casa e assetto urbano. "Progetto di recupero del Canale Navile" av Gianfranco Dallerba och Carlo Salomoni, medarbetare Sandro Bredini, Felice Monaco och Roberto Veggetti. Coordinatore Pier Luigi Cervellati. Graficoop, Bologna, juli 1980.

Santa Lucia. Jesuiterna köpte snart upp palazzo Morelli i via de Chiari för att inkvartera sina studenter och för att skaffa sig undervisningslokaler. Men så småningom räckte inte heller dessa lokaler till. Samtidigt fortsatte arbetena på internatskolan Santa Lucia, som karakteriseras av den höga portiken i hörnet av via Castiglione och via Cartolerie. Det är vid den här tiden, 1661, som jesuiterna övar påtryckningar på senaten i Bologna för att få den del av kanalen i via Castiglione som låg mittemot fasaden på den nya kyrkan Santa Lucia övertäckt för att få bättre utrymme framför kyrkan. 1717 lyckades jesuiterna köpa hela hörnet via Cartolerie och via de Chiari för att förverkliga det lika stora och ambitiösa projektet: uppbyggnaden av Collegio di San Luigi.

Uppdraget gavs åt Alfonso Torreggiani, en redan då mycket känd arkitekt, som här visar stor skicklighet i att förena undervisningsfunktionen med nya rumsformer. Collegio di San Luigi är en stor byggnad som är uppbyggd kring en rymlig gård - ett för den tiden nytt sätt att bygga. Lektionsrummen för de fyra ämnena som man undervisade i utgör nyckeln för förståelse av byggnadens struktur, och även om symmetrin rubbades av det utrymme som behövdes för att bygga den stora teatern, utgör Collegio di San Luigi den intressantaste och värdefullaste 1700-talsbyggnaden i hela Bologna. Fasaden från det tidigare palazzo Morelli finns oförändrad kvar.

Det bestämda löftet från jesuiternas sida till senaten att åter öppna upp campetto di Santa Lucia, som "tillfälligt" hade stängts av vid byggandet av kyrkan Santa Lucia, uppfylldes aldrig, även om projektet var väl utvecklat. Man hade planerat en gata med arkader på ena sidan och "fittoni" (pållare i sten för att hejda trafiken) i båda ändarna så att gatan bara kunde användas av gående. Jesuitordens avskaffande 1773 hejdade definitivt varje ytterligare yttre förändring, och kvarteret är i våra dagar i samma tillstånd som för tvåhundra år sedan, med de brister som tvåhundra års eftersatt underhåll medfört.

Kvartetskomplexet är sammansatt av stora arkitektoniska organismer som utgör självständiga block: kyrkan Santa Lucia och det öppna utrymmet mellan de två absiderna; jesuitklostret med Zambeccaris bibliotek; en serie byggnader som i dokumenten definieras som "scoule" och "congregazioni", och som tillsammans med andra senare uppförda byggnader, på ett känsligt sätt förändrar strukturen hos helheten samt Collegio di San Luigi.

Inuti kvarteret innebar ingreppet att bygga det ovan nämnda stora biblioteket (donerat till jesuiterna av markis Francesco Zambeccari) en klar funktionsförändring. Det byggdes ovanpå en redan existerande byggnad, casa Gozzadini, och de övre delarna är arkitekten A. Ambrosi's verk. Mellan åren 1742 och 1752 avslutades arbetet, med hjälp av skulptören Antonio Calegari, kvadratur-målaren Pietro Scandellari och frescomålarna

Nicola Bertuzzi och Giuseppe Machesi, kallad il Sansone, vilket ger byggnaden en ovanligt enhetlig stil.

För utbildningen av de unga studenterna i enlighet med de föreskrifter som utarbetats av den helige soldaten Ignazius av Loyola krävdes undervisningslokaler som enligt det tidiga 1700-talets rigida uppfattning skulle bestå av två angränsande lärosalar invid ett galleri och med två kapell på övervåningen. A. Torreggiani lyckades lösa uppgiften att förse internatskolan San Luigi med komplementära rum för undervisning, dvs att åtskilja och samtidigt förena de två momenten: - kollektiv undervisning och individuell meditation eller kontemplation - genom att förse de stora aulorna i dubbel höjd med balkonger på halva höjden varifrån man kunde nå en serie av tio små studieceller med lägre höjd. Resultatet blev att detta är en byggnad som, förutom den originella rumsuppfattningen, uppförts med stor inlevelse och utan konstruktiva besparingar så att den har lyckats stå kvar till våra dagar utan minsta skada eller förfall.

Efter det att jesuiterna fick lämna den religionspolitiska arenan i Bologna 1773 fick Barnabiterorden övertaga deras anläggningar. De fullföljde vissa arbeten, som t ex korridoren längs kyrkan Santa Lucia 1817, från den s k "porteria" fram till sakristian. Barnabiterernas viktigaste arbete var annars fullbordandet av kyrkan Santa Lucia. De byggde en enkel absid i stället för den provisoriska mur som hade avslutat huvudskeppet 1659, och de lade åt sidan tanken att fullfölja Rainaldis magnifika kupol. Barnabitererna planerade också att riva ner den monumentala absid som hade lämnats ofullbordad för att ge ytterligare rum åt internatskolan San Luigi. Den lämnades i stället kvar med förhoppningen att Santa Lucia en dag skulle fullbordas i enlighet med de ursprungliga storslagna planerna.

Under tiden fram till våra dagar har en skog av mindre byggnader och små baracker vuxit upp i området mellan de två absiderna, små byggnader som skall försvinna vid den påbörjade restaureringen.

Den noggranna restaureringen av hela detta komplex har inneburit en enastående möjlighet att föreslå en användning av dessa byggnader som ger de disponibla utrymmena sådana funktioner, privata eller kollektiva, för vilka de bäst lämpar sig. Men framför allt har man redan nu frilagt och återlämnat till kollektivet de tidigare gemensamma gårdar, passager och utrymmen som både missbruk och ovana hade stängt för allmänt bruk. Komplexiteten och artikuleringen av internatskolan San Luigi krävde ett noggrant och detaljerat förarbete innan man kunde börja restaureringsarbetena. Idag är byggnaderna åter i användning som säte för Scuola d'Arte och som studentbostäder; funktioner som överensstämmer med de ursprungliga, eftersom byggnaden skapades som teologifakultet och samtidigt som internatskola, och med en harmonisk arkitektonisk relation mellan de primära och de sekundära utrymmena som väl svarar mot

det nya användningssättet. Byggnaden, som Alfonso Torreggiani skapade, föddes som en stegvis ersättning av det gytter av bostadshus som hade funnits tidigare och som i sin tur ersatt det aldrig fullbordade projektet av arkitekten Agostino Barelli. Detta arkitektoniska skeende ser man tydligt i resterna av hans påbörjade arbete i hörnet av Collegio di San Luigi mellan via de Chiari och den blinda gatstump som en gång var *campetto di Santa Lucia*. Den yttre arkitektoniska oregelbundenheten i det hörnet motsvaras av Torreggianis skapelse med dess interna regelbundna struktur. Under arbetets gång kom det fram krav på att man i den punkten skulle bygga en teater som tar nedre våningen av den delen av byggnaden mot *via de' Chiari* i anspråk. Därför finns där ett avsteg från den strängt symmetriskt tänkta byggnaden, utvecklad längs två symmetriaxlar som inte ens det sneda hörnet mot *via Cartolerie Vecchie* har påverkat.

Inom de två serierna av mindre, interna lokaler har man rekonstruerat enheter med särskilda kännetecken. Av dessa är den grupp av lokaler intressantast som innehåller en stor gemensam sal på c:a 130 m², 7 meter hög, från vilken man i två plan når tio mindre rum, på c:a 16 m² vardera, med vertikala förbindelser. I dessa lokaler undervisade man i de grundläggande ämnena som teologi, och det är de som typologiskt karakteriserar byggnadens struktur. I delen med arkader vid slutet av *via Cartolerie*, i hörnet mot *via de Chiari*, ligger en hel serie av volymer och utrymmen, grupperade kring en huvudentré med trapphus. Detta monumentala element råder över de intilliggande lokalerna, den leder till första våningen och därifrån går andra, mindre trappor upp till den översta salen med dubbel höjd som växer ut från takets profil och är smyckad med kasettak. Denna framskjutande arkitektoniska kropp med fem fönster ovanför huvudingången, utgör en av de två symmetriaxlarna tillsammans med ett lika utskjutande tornliknande element i den motsatta delen av byggnaden på andra sidan gården. En annan grupp av lokaler utgör de salar och rum som omger den monumentala trappan och som förmodligen var avsedda som representationslokaler och studierum. Utrymme för bostäder fanns i den norra flygeln av byggnaden, vid hörnet av före detta *campetto di Santa Lucia* och *via de Chiari*. Den arkitektoniskt mest intressanta byggnadsdelen är det andra bostadsblocket på *via de Chiari*. Det behåller till det yttre strukturen hos det tidigare 1500-talspalatset, medan dess inre till stora delar rivits ut för att ge plats åt teatern. Ovanför ligger en grupp bostäder i två plan. Den analys som gjorts av den här delen är viktig både historiskt och tekniskt eftersom den dokumenterar en process av arkitektoniskt övertagande där man hade ambitionen att behålla eller åtminstone återanvända den befintliga strukturen i största möjliga utsträckning.

Det första restaureringsingreppet i kvartetet gjordes i de tomma *contenitori*. Kyrkan *Santa Lucia* som skulle bli centrum för teater och kulturella aktiviteter rym-

mer nu lokaler för DAMS (Ente Autonomo Teatro Comunale). Torget mellan de två absiderna har blivit utomhus-teater, medan Collegio di San Luigi har blivit konstskola och studentbostäder. Dessa första ingrepp har fungerat som startskott för en process som utvecklats sig över hela den beskrivna delen av kvarteret.

Bologna och studenterna

Förhållandet mellan staden och universitetet, mellan invånarna i Bologna och studenterna, är mycket komplicerat. Om man ser bakåt i historien finner man hela tiden de konflikter och motsättningar som en stad som har utgjort mötesplats för södra Medelhavets och den mellaneuropeiska kulturen kan ha.

Bologna var under motreformationstiden, katolska kyrkans och Vatikanstatens fäste norrut mot reformationen. Under vissa perioder var Bolognas politiska makt större än Roms. I Bologna ägde de första diplomatiska mötena rum; i Bologna utvecklades de politiska och strategiska riktlinjer som Vatikanstaten drog upp i sitt förhållande till de andra europeiska staterna under 1600- och 1700-talen. Det var här i Bologna som drottning Kristina hyllades med fester och bankett, och inte i Rom. Men det var också till Bologna som reformationens idéer först kom. Luther vistades här en längre period. Bologna har så småningom lärt sig att leva med sina inbyggda motsättningar. I Bologna-området växte de första socialistiska idéerna i Italien, här samlades också den mest intressanta grupp av fascistiska universitetsstuderande kring tidskriften "Architrave", här har det hårdaste partisankriget mot tyskarna och mot resterna av den fascistiska regimen utspelat sig. Och i Bologna har under efterkrigstiden placerats de mest reaktionära katolska kardinaler i närheten av en växande apparat av det mäktiga kommunistiska partiet.

Och de närmast 90 kloster som växte upp fram till början av 1800-talet utgjorde poler för det intima förhållandet mellan stadens invånare och studenterna. I dag, efter mars 1977, är student i den allmänna opinionens ögon synonymt med störande och omstörtande element. Till den dramatiska klyvningen mellan samhälle och universitet bidrog säkert också det överväldigande antalet studenter. Men andra faktorer är också viktiga, och en som ofta nonchalerats är att den sociala komponent som den yngre arbetarklassen utgör har under senare år flyttat ut från den historiska stadskärnan - de har tvingats flytta för gott till periferin, och den gamla arbetarklassen har svårt att förstå de problem som studenterna tar upp i sina kravframställningar och därför blir motsättningarna större.

Efter mars 1977, då hela Bolognas innerstad skakades av gatustrider mellan beväpnad polis och studenter under vilka en student, Francesco Lorusso, dödades, kände PCI och kommunen att man måste göra något för detta universitet som svällde åt alla håll. Av de ca 55.000 studenterna i Bologna kommer ca 20.000 utifrån, dvs de har sina hem i någon annan kommun och är tvungna att

skaffa permanent bostad i Bologna för att kunna studera där; ca 10.000 är bosatta så nära Bologna att de i princip kan pendla dagligen, samt ytterligare ca 15.000 studenter som pendlar mer sällan, dvs de läser det mesta hemma och kommer bara till Bologna för att tentera eller gå på vissa föreläsningar. Ca 10.000 studenter kommer från Bologna. Det betyder att de inflyttade studenterna utgör ca 10% av stadens befolkning; en av de högsta procentandelar i någon italiensk universitetsstad.

Här uppstår två stora problem; för det första att universitetet sprängs - dess struktur är underdimensionerad i förhållande till antalet studenter och dess administration fungerar lika dåligt som dess undervisning - för det andra skapar studenternas närvaro i stadens centrala delar (de vill naturligtvis bo så nära de olika fakulteterna som möjligt) förändringar av stadskärnan i dess grundvalar. Vi har en situation där en sängplats (obs! inte ett rum) kan kosta upp till 100.000 lire/månad (ca 450:- kr/månad), och då skall man veta att det inte är ovanligt att en värd klämmer in upp till fyra sängplatser i en liten tvårumslägenhet. Och dessa priser är ännu högre om man söker sig till Bologna i slutet av november eller början av december.

Vi har alltså i staden, både från den kommunala förvaltningen och från invånarna, ett dubbelt beteende: å ena sidan anser man att studenterna är "besvärliga", eftersom de är unga, de protesterar och ifrågasätter, de inför nya idéer som är upproriska och vänder upp och ner på den välanpassade omgivningen - å andra sidan ger studenterna sitt betydande ekonomiska bidrag till rumsuthyrare, hantverkare och butiker. Och man skall komma ihåg att dessa sociala grupper som är ägare till affärer utgör kommunistiska partiets bas. Detta dubbla beteende kännetecknar också de institutionella auktoriteterna - man söker på samma gång minska effekterna av studenternas närvaro i staden samtidigt som man gärna vill ha dem där. Det räcker därför att man drar ner antalet studenter från ca 55.000 till ca 48.000 - då har man mjukat upp de värsta motsättningarna samtidigt som de bolognesare som lever på studenterna kan fortsätta att leva, dvs de kan fortsätta att rösta på PCI - och hela det sociala liv som växt upp runt studenterna är kvar. Kommunistiska partiet har verkligen genomfört en "mini"-historisk kompromiss här i Bologna med den producerande medelklassen och det skikt av borgarklassen som i de flesta andra italienska städer hade tillhört högern.

P.L. Cervellati lämnade ett väl genomarbetat förslag till omstrukturering av Bolognas universitet, och hans förslag har nu antagits i kommunfullmäktige, dock inte utan motsättningar. PCI och Cervellati vill utvidga universitetet inom den historiska stadskärnan, medan PSI ville sprida ut universitetet bland kommunerna i bältet runt Bologna, och D.C. envist förfäktade tanken på ett campus-läger för civilingenjörer i Ozzano.

PSI:s projekt var inte heller utan motsättningar. Om man sprider ut institutioner inom det perifera bältet utanför Bologna riskerar man att hamna i en situation med campus-läger för varje institution med mycket höga kostnader för infrastrukturer och social service. Inget politiskt parti har lagt fram något förslag om att universitetet skulle expandera i den närmaste periferin, utanför stadsmuren.

Cervellatis idé gick i stället ut på att decentralisera universitetet på regional nivå inom Emilia-Romagna, vilket betyder att studenterna skall fördelas över till de redan existerande universiteten i Modena, Parma och Ferrara, som kan förstärkas med nya fakulteter för att lätta på trycket på Bolognas universitet. Alla är i grund och botten överens om att en stad på en halv miljon invånare inte kan rymma ett universitet med mer än 50.000 studenter. Men alla är inte överens om sättet att nå denna minskning.

Cervellatis plan för universitetet har skapat en klyfta inom vänstern också beträffande den sociala servicen för studenterna. Frågan är hur man skall använda de 22 miljarder lire (ca 100 miljoner kr) som Bolognas universitet har fått från staten (efter studentorligheterna i slutet av 60- och början av 70-talen gav staten en viss summa pengar till varje universitet i Italien för att de mest uppenbara bristerna skulle kunna avhjälpas) och de olika politiska partierna har haft olika uppfattningar. PCI i Bologna (men även D.C.) ansåg att 15% (ca 3 miljarder lire, 1.500.000 kr) skulle avsättas för denna sociala service (det skulle räcka för att åstadkomma 300 sängplatser som Opera Universitaria skulle få fram i samverkan med kommunen) medan de resterande 85% skulle användas för att förstärka universitetet med undervisningslokaler, laboratorier etc, men inte till tex matsalar. PSI i Bologna föreslog att 50% skulle användas för studentbostäder (ca 1.000 sängplatser) men förslaget blev inte antaget.

Cervellati försvarade sig mot de socialistiska kritikererna i en artikel i l'Unita, med att påminna om att hans plan för universitetet skulle innebära en reduktion av antalet studenter i Bologna från de nuvarande ca 55.000 med bortåt hälften. Hur åstadkommer man i praktiken den önskvärda reduktionen av antalet studenter? Hur lång tid får halveringen ta, och klarar universiteten i Modena, Parma och Ferrara av att ta emot så många nya studenter? Börjar man förvägra behövande studenter från södra Italien sängplatser och billiga bostäder kan man knappast tala om planering längre.

Samtidigt som det finns en motsättning mellan studenterna och de boende i Bologna genom att studenternas närvaro gör att hyrorna skjuter i höjden, bör man erinra sig att den spekulativa omvandlingen i den historiska stadskärnan från privatägandets sida har två aspekter. Å ena sidan fortsätter den traditionella tendensen att bygga minilägenheter för studenterna, dvs för dem som har råd att betala dem. Å andra sidan finns

en relativt ny tendens för Bolognas historiska stadskärna, att lägenheter, som tidigare ägdes eller hyrdes av äldre personer som levde av att hyra ut rum till studenter, försvinner genom att huset eller lägenheten efter deras död byggs om till kontor eller lyxbostad. Så det är inte bara studenternas närvaro som gör att hyrorna eller överlåtelsesummorna är så höga.

Låt oss anta att om antalet studenter i en framtid blir 30.000 kommer ca 20.000 av dessa "utifrån" - och av dessa får man räkna med 5-6.000 sk mindre bemedlade som har behov av bostäder till låga kostnader och av matsalar och bibliotek. Antalet inskrivna vid universitetet av dessa "mindre bemedlade" studenter som kommer utifrån är just nu strax under 40.000. För att få ställa sig i kö till de sängplatser eller bostäder som Opera Universitaria disponerar och delar ut måste man kunna visa att familjens årsinkomst understiger 2 miljoner lire 1978 (ca 10.000 kr), en absurt låg siffra.

Hur blir det de närmaste fem åren för de studenter som kommer utifrån? För närvarande disponerar Opera Universitaria över 800 sängplatser i olika studenthem och man räknar med att det behövs ytterligare ca 3.000. Men varför har man sagt nej till att få fram dessa resterande sängplatser? De studenter som det handlar om får i stället bo fyra stycken på 8 m² i dåliga bostäder. Varför har man inte lagt ner stora ansträngningar på att förbättra villkoren för dessa studenter?

Förklaringen måste man söka i ett historiskt förlopp. Man skall erinra sig hur massmedia i början av 70-talet förhöll sig till utvecklingen av studentrörelsen som tillsammans med självständiga grupper husockupanter bekämpade och protesterade mot de lavinartade prisökningarna och det totala resursslöseriet. Massmedia gjorde vad de kunde för att kriminalisera dessa grupper, att sätta likhetstecken mellan deras socialt rättvisa protester och terrorism - och därmed bidrog de till att den reaktionära omstruktureringen förverkligades.

Och det var i denna anda som man från kommunens sida strax efter mars 1977 sade nej till förbättring av studenternas villkor. Man solidariserade sig med denna inställning hos ett socialt skikt som var offer för massmedias påtryckningar, som kände sig hotade av studenterna, och som i varje husockupant såg en autonom, en övergripare.*)

*) Man kan kortfattat inrymma begreppet autonomi i den rörelse som har utvecklats bl a inom olika vänstergrupperingar, inte minst PCI:s ungdomsförbund, och som innebär att man tar varje enskilt krav i egna händer. Det finns vissa beröringspunkter med den gamla anarkistiska rörelsen.

Kommunen i Bologna har alltid varit lyhörd för detta småborgerliga sociala skikt som utgör en betydande grupp bland väljarna, och som i den historiska stadskärnan representeras av alla mindre och större butiksägare, deras anställda, deras distributörer och över huvud taget alla som stöder dem.

Synpunkter på händelserna i Bologna mars 1977 som skakade den historiska stadskärnan och som berörde förhållandet mellan staden, universitetet och ungdomarna.

Den 8 maj 1978 ägde en offentlig debatt rum mellan Rossana Rossanda, ansvarig utgivare av *Il Manifesto* *) lärare vid universitetet i Rom, en av de fyra som utestöts från PCI 1969 samt medlem av italienska regeringen, och Bolognas dåvarande borgmästare Renato Zangheri för att öppet diskutera händelserna i Bologna i mars 1977 och den kongress i september som följde på denna. Formellt var syftet med mötet att diskutera den nyutkomna boken "Zangheri, Bologna 77" *). Man skall hålla i minnet att Zangheri gav intervjun, som boken är baserad på, tre eller fyra månader efter septemberkongressen och eftersom den analysen slutade i en positiv anda ger Zangheri synpunkter på händelserna i Bologna i mars 1977 som skakade den historiska stadskärnan och som berörde förhållandet mellan staden, universitetet och ungdomarna. Vi återger här Rossana Rossandas viktigaste inlägg i debatten från mötet i Sala Serenella i Bologna:

"... det har varit 2 mars 1977, inte bara i Bologna utan också i Rom. Zangheri vill i sin intervju reducera betydelsen av det som hände i fjol. Vad som skedde då är av mycket stor betydelse och vi som är intresserade av att följa vad som sker med de människor som tillhör de lägsta sociala grupperna kan inte bagatellisera vad som skedde här i Bologna. Det kan beskrivas, inte bara som en konflikt, utan som en ödesdiger klyvning mellan rörelsen av år 1977 och den organiserade arbetarrörelsen.

Jag upplevde 1977 i Rom som helt annorlunda mot 1968. Jag upplevde rörelsen 1977 som en rörelse som primärt varken hade hopp om eller vilja att förändra någonting. Vad jag såg i Rom var en stor rörelse, helt olika mot 1968, bitter och full av desperation - och detta är viktigt att påminna sig - i en situation där samhällsförhållandena på intet vis var öppna för diskussion eller vilja till förändring. Varför skall man reducera detta? Och varför begränsa det till en enda stad och vad som hände i den; en stad som varit stark och kapabel till en komplex självreglering även i fråga om konfliktfyllda moment i sin socialpolitiska historia - och de har varit många under efterkrigstiden. Det är möjligt att det finns speciella omständigheter i Bologna, men i motsats till franska intellektuellas uppfattning om Bologna som en regressiv och aggressiv stad anser jag att

*) Se not på nästa sida!

**) "Zangheri, Bologna 77" av Fabio Mussi, Editori Riuniti, mars 1978.

*) 1967-68 var viktiga år för vänsterflygeln inom det italienska kommunistpartiet, PCI. En massrörelse som inte styrdes av PCI hade spritt sig från universitetskretsar och berörde nu stora grupper av unga arbetare.

1969 startade partiets vänsterdissidenter tidskriften Manifesto, en oberoende kommunistisk debattidskrift. Initiativtagare var Rosanna Rossanda, Luigi Pintor, Lucio Magri, Aldo Natoli, Valentino Parlato, Luciana Castellina m.fl.

PCI-ledningen anklagade tidskriften för att vara både onödig och farlig. En hård polemik mot gruppen ledde till att centralkommittén tvingade gruppen att lämna partiet i slutet av 1969. Gruppen hade dock möjlighet att åter bli medlemmar i partiet efter självkritik. Det blev aldrig så utom för Magri som återförenats med PCI efter självrannsakan.

Sedan följde en period när tidskriften försökte närma sig Potere Operaio. En enhetskongress hölls 1971. Samma år började Manifesto utkomma som dagstidning.

Rossana Rossanda och Lucio Magri tillhör de teoretiker inom manifestogruppen som dessutom är aktiva inom den politiska organisationen PdUP.

om det är något speciellt med Bologna så beror det på de positiva aspekterna; det faktum att en ström av sociala friheter och politiska idéer just har kunnat få växa sig starka i en atmosfär av mottaglighet och öppenhet. Till slut stötte den dock på en gräns. Jag tror att vi nu står inför en mycket mera utbredd marginalisering.

Vi vet också att det inom alla samhällen har funnits ett stort antal åsidosatta. Vi har kanske i Italien i vår tid tenderat att anse att fenomenet har varit mindre omfattande än det i verkligheten har varit; kanske beroende på att vi har haft en period av social och politisk expansion. Under förra århundradet var det omfattande fenomenet med utslagning och marginalisering en följd av kapitalismens framväxt, genom vilken t ex de delar av underproletariatet som inte lyckades inlemma sig i städernas liv lämnades efter.

Det är alltså inte så att vi idag har en utstötningsprocess som vi aldrig tidigare haft i Italien utan den omfattar andra grupper än tidigare. I Italien, lika väl som i andra samhällen, som styrs av en utvecklad kapitalism, ställs idag åt sidan framförallt ungdomarna, d v s de som i andra samhällen är relativt skyddade. I andra hand drabbas och åsidosätts en grupp som består av unga människor som har skaffat sig en egen kultur som inte utgörs av summan av tidigare existerande kunskap utan av medvetenhet om sig själv och om en utvecklingsideologi inom den ekologiska sfären av världspolitiken. Därför är de inte beredda att acceptera vilket arbete eller vilken sysselsättning som helst - som för närvarande förresten över huvud taget inte ens existerar. De tillhör en kultur som inte är den skolastiska utan som utgör en följd av den starkt påtagliga politiseringen av vårt land. De unga människorna i rörelsen 1977 är barn av 60-talets stora expansionsvåg, till den stora vänstervridningen efter krisen inom den kapitalistiska integreringen - och de tror inte längre på möjligheten att kapitalismen kan återintegrera dem. Men de har också ärvt misstron mot förhoppningarna till att en ny form av socialism skulle kunna lösa alla problem.

I motsats till generationen från 1968 har ungdomarna inom rörelsen 1977 bakom sig ett decennium i total avsaknad av varje form av utopiska inslag eller internationella referenser. Det finns med andra ord en övervikt av politiska och kulturella aspekter, av medvetenhet och ickeresignation att vägas mot ett minimum av lättfattliga förhoppningar. Och vidare, i motsats till andra marginaliseringar, som tex av bönderna, är resultatet av den kapitalistiska utvecklingen fruktlös. Här ligger problemet med den brytning som skedde när rörelsen växte fram, en brytning som är dömd att fördjupas och som ser som omöjligt att finna en föreningspunkt mellan den och vänsterrörelsen i allmänhet och PCI i synnerhet.

Jag anser att vänstern i sin helhet, och i synnerhet PCI på grund av det ansvar det har, ännu inte har givit något tillfredsställande svar på eller analys av detta fenomen. Även om det blir en aning schematiskt skulle jag vilja ställa en rad frågor, till vilka var och en borde försöka ge svar. Om det är sant att fenomenet finns inbyggt i kapitalismens struktur, om det är sant att kapitalismen med tiden reducerar sin produktiva bas och att det finns en verklig motsättning mellan produktionen av en ungdom som förkastar den traditionella kulturen, de förebilder den är uppfostrad med och möjligheten till en politisk-social integrering i systemet, då är detta ingen "frans" utan en "social grupp". Även när den inte viftar med P 38 existerar den ur social synvinkel - men vilken reel plats har den i den italienska revolutionens historia? Hur står den till det traditionella proletariatet? Och proletariatet, hur står det i förhållande till denna uppväxande rörelse? Kommer motsättningar att kvarstå på samma sätt som beträffande kvinnorörelsen? Här är jag i motsats till borgmästare Zangheri djupt pessimistisk. Jag är övertygad om att den traditionella arbetarrörelsen inte har någon strategi i den här frågan, eftersom den inte har existerat i den arbetarrörelsens historiska kultur vi har erfarenhet av fram till nu. Men om vi, inför det, frågar oss vad detta nya socio-politiska skikt i samhället står för, hur infogar man det i det historisk-socialistiska blocket - vad svarar vi då?

Det tycks mig, och nu förenklar jag en aning kanske, men också spetsar till, att man hoppas att det är fråga om en övergående företeelse som förr eller senare kommer att assimileras av kapitalismen - men detta är ett stort misstag. Den kapitalistiska reaktionen dröjer och innan den kommer, riskerar man att det inte bara blir ungdomar som slås ur. För övrigt verkar det inte vara fråga om ett fenomen som kan tas upp av vår kapitalism eftersom det i stor utsträckning förekommer också i länder där kapitalismen har betydligt starkare ställning än hos oss. Då hyser man en förhoppning om att den sociala bas som är grund till problemet skall elimineras. Eller också gör man det icke-existerande genom att faktiskt suga upp eller genom att ogiltigförklara fenomenet - och beklaga sig över att det icke-existerande fenomenet uttrycker sig i politiskt våldssamma termer. Man skall veta att den verkliga tragedin är förhoppningen att fenomenet skall kunna infogas i samhället genom en politisk allians - detta kommer aldrig att ske. Och det politiska misstaget består inte i att den ene eller den andre av fackliga ledare eller kader i PCI har agerat så eller så, utan i att inom en strategi för korrigering av den existerande verkligheten i form av en reformistisk och gradvis utveckling det inte finns utrymme för assimilering av det spöke som har visat sig. Det sociala skikt som dök upp 1977 visar klart och otvetydigt att möjligheten till reformistisk balans är över.

Bologna kunde inte suga upp det eller ta hand om det. Staden kunde ha ställt sig frågan: vad är detta? Staden

kunde ha gjort det; vi alla kunde ha gjort det. Men eftersom det inte kunde assimileras ställes frågan inom vilket ideologiskt område och på vilke programmatisk plattform brytningen kan återinfogas till det vänsterorienterade samhället och till proletariatet i synnerhet. Jag tror inte att det går att komma fram till en konfliktfri lösning, inte ens inom nuvarande demokratiska förutsättningar. Här står vi inför en fråga om antingen en strategi för förändring av samhället eller en säker brytning. Och brytningen omfattar också motståndets strategi. Det finns två alternativ och vi känner dem från historien. Antingen finner de intressen som det kapitalistiska blocket har kränkt, en högre övergripande syntes; eller, om denna inte uppnås, kommer en övergång att ske till ett nytt samhälle, i vilket nya sätt för människor att organisera sin egen existens, sitt liv, kommer att växa upp. Här måste dock beaktas det kollektiva samvetet hos de åsidosatta som är oförmögat inte bara att kommunicera med den etablerade traditionella historiska vänstern utan också att se sig som ledare av en förändringsprocess.

Det är detta rörelsen av 68 förmådde, men som rörelsen av 77 inte kunde - den senare ser sig inte själv som en rörelse med ett mål, identifierar sig inte med arbetarklassen. Det är en rörelse av förkastelse och protest, det är allt.*)

De allvarliga problem rörelsen av 77 drastiskt har visat på är olösliga, åtminstone inom nuvarande samhällsordning och med den regeringsform som finns. Därför är brytningen, sådan den skedde i mars 1977, inte att nonchalera, den har tyngd och den har i högsta grad att göra med kommunistiska partiets politiska inställning och dess strategi i form av den historiska kompromissen. Mars 77 har fött "förgiftad" frukt och den enda lösning jag kan se är att en mycket djup och mycket seriös förändring av strategin inom de traditionella arbetarpartierna - och denna är inte omöjlig om man vill och om man fortfarande tror på den.

*) Vår kommentar: Vi anser att detta uttalande av Rossana Rossanda är viktigt för att förstå den konsekvenser som vi ser idag. Zangheri var nära att bli ledare för PCI efter Berglinguer. PCI led i juni 1987 det hårdaste valnederlaget i partihistorien.

Trafiken och den historiska stadskärnan
Comune di Bologna, ufficio traffico e lavori pubblici.

Den första fasen av ställningstagande beträffande trafiken som Bologna gjorde omfattar åren 1965-70. Under de åren expanderade bilismen i Italien kraftigt, och bilarna tog över städerna. Man ställde bilen ogenerat överallt - i piazzor, på trottoarer, under arkader. Samtidigt började det växa fram ett behov av att skapa medvetenhet om vilket kollektivt besvär som det hän-synslösa missbruket av bil i staden medförde. Man ville återställa ett jämviktsförhållande mellan människor och staden beträffande bilismen.

Från 1960 till 1973 ökade antalet bilar per person i Bologna från en bil per 11,2 personer till en per 2,6 personer, en utveckling som var likartad över hela Europa. De smala gatorna i den historiska stadskärnan dignade under all denna trafik. Man såg att en ohämmad utveckling skulle leda till än större kaos och att en spontan återgång till ett bilglesare samhälle inte var att vänta. Som konsekvens av denna insikt lades en trafikplan fram för stadsfullmäktige den 9 juni 1972.

Man hade följande huvudsyfte med planen:

1. att uppmuntra och underlätta kollektiva persontransporter,
2. att göra invånarna mindre benägna att använda privata bilar, och
3. att bevara den historiska stadskärnan.

Man ville inte dra i korståg mot privatbilismen som sådan, bara göra alternativet kollektivtransport attraktivare. Den största delen av trafiken in till den historiska stadskärnan kom från förorterna och där gjordes valet mellan privat och kollektiv trafik - därför måste det kollektiva alternativet redan där vara att föredra.

Vad man gjorde var att man utvecklade idén om kontrollerad rörelseförmåga genom att

- a) rangordna gatorna i den historiska stadskärnan efter deras trafikkapacitet,
- b) se till att busslinjerna samarbetar så att de bildar ett fungerande nätverk, liknande de gamla spårvägslinjerna.

Huvudsyftet med a) är att skilja på genomströmnings-trafiken och trafik till och från enskilda fastigheter.

Konsekvensen blev ett primärt och ett sekundärt gatunät: det andra börja och slutar inom det första. Pri-

märgator tar all långdistanstrafik, sekundärgator tar enbart lokaltrafik.

Vad man försökte hejda var bilistens uppfattning att varje gata är till för att han skulle komma enkelt fram, vilket betydde att privattrafiken spreds över alla tillgängliga ytor. Därför leddes all långdistanstrafik in i det primära gatunätet, och trafik med ärende till och från de enskilda husen inom nätverket kanaliseras in i det sekundära gatunätet.

Man var överens om att de yttre radiella gatorna skulle vara enkelriktade i de partier som ligger närmast de yttre ringvägarna, närhelst man kunde identifiera en eller flera gator som kunde ta trafik i andra riktningen. Fördelarna med att enkelrikta trafiken var påtagliga: man reducerade antalet konfliktpunkter och man tillförsäkrade trafiken möjlighet att hålla hög och jämn hastighet - även när delar av gatan reserveras för kollektivtrafik.

Detta att styra trafiken i olika system av gator innebär självklart att trafiken minskade på vissa gator och ökade på andra. Därför måste man vara försiktig och prövande när man lade fast enkelriktningarna och vara uppmärksam på dess konsekvenser samt beredd till omprövningar.

Den historiska stadskärnan måste betraktas som ett urbant område där befintliga gatubredder och fri trafik inte gick att förena. Ingen genomfartstrafik var därför acceptabel där, inte minst på grund av att byggnadsstrukturen höll på att skaka sönder. De huvudsakliga genomfartsmöjligheterna skars alltså av och stadskärnan delades upp i separata sektorer som förbands med varandra endast genom passager i gator nära den yttre boulevarden. Detta medförde ett avsevärt minskat trafikflöde.

Bologna var den första italienska stad som etablerade avgränsade fotgängarreserverade gator och torg i vissa delar av den historiska stadskärnan. Men detta skedde inte utan stort motstånd från butiksinnehavare i området, som utgick ifrån att deras försäljning skulle minska kraftigt om kunderna blev tvingade att gå till dem. De organisationer som tillvaratog affärsinnehavarnas intressen till exempel, hävdade på fullt allvar att bilförarna hade utmärkta möjligheter att betrakta skyltfönstren och de skyltade varorna när bilarna stod stilla i bilköer eller inför trafikljus.

Idag skulle samma butiksägare protestera lika högljutt mot förslag att återinföra biltrafik i stadskärnans bilfria zoner, t ex Piazza Maggiore eller via d'Azelio.

I den andra fasen, mellan åren 1970 och 1975 prioriterades de kollektiva transportmedlen aktivt i förhållande till privatbilismen. Man försökte då bromsa privatbilismens överfall på den historiska stadskärnan genom att förstärka de kollektiva transportmedlen, både genom att öka turtätheten och att vidga linjenätets utbredning.

Man var medveten om att problemet att reducera längden och tidsåtgången för viktiga resor mellan bostad och arbete, bostad och skola, bostad och affärer inte bara kunde lösas med radikala stadsbyggnadslösningar utan framför allt krävde de en viss typ av ekonomisk utveckling som var svår att nå inom den närmaste framtiden. En tvångsvis reducering av resor skulle gå emot människors krav på full frihet att röra sig i staden och det skulle ändå inte få någon inverkan på de nödvändiga resorna mellan t ex bostad och arbete. Ett beslut av detta slag skulle vara politiskt oacceptabelt.

Det enda alternativet var alltså att uppmuntra användandet av kollektiva färdmedel, dvs att göra valet av dessa bättre motiverade både ideologiskt och praktiskt. Därför måste trafiken förbättras både kvantitativt och kvalitativt. Kollektivtrafiken måste också prioriteras i trafiksituationen. Ett fritt val mellan privat och kollektivt trafikmedel kan sägas vara för handen först när restiden mellan två punkter i staden är lika lång vilket färdmedel man än använder. Därför måste villkoren för kollektivtrafiken vara sådana att dess framkomlighet är garanterad. Denna måste vara snabb, punktlig och pålitlig. I praktiken kunde kollektivtrafik underlättas genom att förläggas till gator som är förbjudna för privattrafik och som hittills varit reserverade för privata transporter; med andra ord - ge tillbaka till kollektivtrafik det utrymme som togs från den när de gamla spårvägsspåren revs upp.

Detta var basen för systemet med att ge prioritet till kollektivtrafik. Det måste sägas att dessa steg inte togs i en isolerad situation utan hela tiden som del av ett helt trafiksystem för de olika trafikslagen. Kontrollen av privattrafik och reserverade filer för kollektivtrafik kan aldrig betraktas som fristående separata problem, eftersom de är två följdriktiga delar av en helhet.

När speciella router reserverades för kollektivtrafiken skulle vissa tekniska principer tillgodoses: man skulle

- 1) koncentrera sig på de mest frekventerade busslinjerna
- 2) förändra sträckningen på vissa linjer för att kanalisera trafik genom de mest stockade partierna av staden över till andra gator
- 3) upprätta reserverade bussfiler, företrädesvis i motsatt riktning mot den åt andra hållet enkelriktade trafiken - både i den historiska stadskärnan och i förorterna
- 4) vidtaga åtgärder för att minska volymen av privat trafik där det är oundvikligt med hänsyn till gatudimensioner och tekniska aspekter.

Av det existerande busslinjenätet valdes de linjer som var mest frekventerade och där antalet linjer var tästast. Därefter togs hänsyn till andra faktorer som passagerarantal och förseningar som brukade uppstå på

linjen ifråga. Den först valda linjesträckningen baserade sig på dessa data. På grundval av erfarenheter från andra städer valde man att låta de reserverade bussfilerna gå i motsatt riktning mot den åt andra hållet enkelriktade trafiken. Några av skälen härtill var att:

- a) bussar kan gå i båda riktningarna, både i den reserverade filen och bland den normala trafiken som med enkelriktningen blir mer snabbflytande. Att använda samma gata för bussar i båda riktningarna förenklar för trafikanterna, man kan använda samma linje för återresan och stiga av nära den busshållplats från vilken man påbörjade resan
- b) det medger en hög grad av skydd från resten av trafiken, även om denna rör sig långsamt eller står stilla
- c) detta system visar tydligt att man prioriterar kollektivtrafik som kan gå där bilar inte får gå och därigenom komma snabbare fram.

Separata bussfiler har av dessa skäl etablerats både i den historiska stadskärnan och i förorterna.

I juni 1972 deklarerades att man inte tänkte acceptera det ofta framförda förslaget att lösa parkeringsfrågan inom den historiska stadskärnan genom att bygga underjordiska garage eller parkeringshus i flera våningar.

Invändningarna var av teknisk art. Nya parkeringsanläggningar kräver ytterligare behov av parkeringsytor, de kräver gatuomläggningar och -arbeten vid in- och utfarter för att undvika kaos, de påbörjar en process som inte går att hejda. Den fanns också ett politiskt skäl: genom att sänka standarden inom de områden de ligger i har de en allvarligt försämrande effekt på områdets funktion och attraktion. Och dessutom - om problemet var att minska och begränsa trafikflödet i den historiska stadskärnan - hur kunde byggandet av nya parkeringsanläggningar verka i överensstämmelse med det målet? Det finns ingenting så motsägelsefullt som att göra parkeringsanläggningar när den deklarerade intentionen är att begränsa privatbilismen. Man måste i stället koncentrera sig på att utveckla och förenkla för de kollektiva transportmedlen, effektivisera i stället för att bygga parkeringsanläggningar som skulle få motsatt effekt än den önskade, nämligen att människor valde den privata bilen framför det kollektiva transportmedlet.

Från 1972 införde man som ett experiment under 6 år nolltaxa under vissa tider på dagen, mellan 06.00 - 09.30 på morgonen och 17.00 - 20.00 på kvällen. Dessa tider valdes för att man därmed underlättade resor till och från arbetet och skolor. Under de åren växte användningen av kollektiva transportmedel med c:a 60% - från 120 miljoner resor år 1972 till 165 miljoner resor år 1976. Samtidigt minskade den privata bilismen inom den historiska stadskärnan med c:a 25%.

Denna andra fas var en stor framgång för samarbetet mellan de kommunala transportmedlen och stadsdelsråden, och också för det kontinuerliga informationsutbytet mellan den enskilde invånaren och kommunen via stadsdelsråden och organisationer av invånare i stadsdelarna.

Problemen började visa sig i den tredje fasen, 1975-80, under vilken man, för första gången, börjar arbeta mot en integrerad plan mellan privatbilismen och kollektivtrafiken. För första gången gjordes en plan som kallas "Plan för den urbana trafiken", i vilken man tar hänsyn till behovet av och svårigheterna med både privatbilism och kollektivtrafik. Självklart släpps inte privatbilismen därmed ohämmat in i stadskärnans gatunät.

Vi anser att den historiska stadskärnans gatunät bör reserveras för tre slag av transporter: allmänna persontransporter, både enskilda och kollektiva, d v s bussar och taxi, de boendes transporter och den kommersiella distributionen, d v s lastning och lossning av t ex livsmedel till butikerna. Det är viktigt att erinra sig att det i Bolognas historiska stadskärna finns en mängd små livsmedelsaffärer som dagligen skall förses med färska varor. All övrig trafik anser vi bör skötas genom allmänna kommunikationer. För att underlätta bussarnas framkomlighet tillåts ingen parkering på de gator där bussarna går. På vissa gator tillåts begränsad trafik under vissa timmar på dagen, på förmiddag och eftermiddag. Detta är föreslaget av flera skäl: en är att underlätta för varutransporter till de många affärerna i stadskärnan. Vi inför också ett system med stigande avgifter för parkering på anvisade parkeringsplatser där den första och andra timmen kostar 500 lire medan de därpå följande timmarna kostar 1.000 lire. Detta ger större kapacitet åt de befintliga parkeringsplatserna genom att rotationen blir större. Vi har prövat detta system under en tid på Piazza Roosevelt och funnit att det har förändrat bilden från tidigare 2,4 bilar per parkeringsplats och dygn till 6,1-6,2 bilar. Detta betyder att de ungefär 2.000 avgiftsbelagda parkeringsplatserna som införs i planen efter februari i verkligheten kommer att rymma 11-12.000 bilar per dag.

Det faktum att vissa gator bara får trafikeras före 9 på morgonen och efter 5 på eftermiddagen har mött motstånd från affärsinnehavarnas organisationer, som fortfarande tror att en minskning av privattrafiken är liktydigt med en minskning av omsättningen. Vi vet å andra sidan att mera än 65% av dem som handlar i den historiska stadskärnan kommer dit med kollektiva transportmedel. I Milanos historiska stadskärna, med dess utvecklade kollektivtrafik, har man nått andelen 80%.

Den viktigaste delen av trafikplanen är dess relation till Bolognas urbana struktur. Här finns ett historiskt centrum, ett första inre förortsbälte, som består av bostäder, och ett andra bälte av både bostäder och arbetsplatser, huvudsakligen i form av småindustrier. Bologna utvecklas från den historiska stadskärnan i

åtta huvudriktningar som går från sydväst till sydöst - rakt i söder begränsas stadens utveckling av kullarna. Detta betyder att det finns starka naturliga tendenser till diametrala rörelser och trafikriktningar som alla passerar stadskärnan.

Därför är ett av syftena med trafikplanen att förlägga alla öst-västliga förbindelser och alla förbindelser mellan de stadsdelar som ligger sydväst respektive sydöst om Bologna så att de inte passerar stadskärnan för att avlasta den sådan genomfartstrafik som inte har med stadskärnan att göra. De nya stadsdelarna som har byggts i det tredje periferiska bältet (och som omfattar c:a 60.000 boende), tillsammans med flyttningen av en stor mängd småindustri ännu längre ut till angränsande kommuner, har tvingat fram en omvärdering och omstrukturering av trafiken i hela området runt Bologna. Här försöker vi återvinna eller återskapa en rad nedlagda järnvägslinjer som vi anser har betydelse för pendlande passagerare och som ledningen för de statliga järnvägarna i Rom har bedömt vara överflödiga och onödiga. Vi anser däremot att, eftersom Bologna är den viktigaste järnvägsknuten i Italien genom att den knyter samman nord-sydliga förbindelser med öst-västliga, bör den stora mängd oanvända eller underanvända järnvägsspår som finns runt kommunen utnyttjas i sin fulla kapacitet. Därför arbetar vi nu för att återanvända två järnvägslinjer: Casalecchio-Vignola och den s k Veneta, och också för att öka användningen av tre ytterligare linjer. Problemen är svåra eftersom kommunen inte har några ekonomiska medel att sätta in i satsningar av det här slaget, men vi räknar med stöd i en regional politik som är inriktad på att underlätta trafiken inte bara i området kring Bologna utan även i själva kommunen.

I den nya planen för trafik har vi tagit hänsyn till erfarenheterna från de överlastade gatorna i centrum som via Ugo Bassi, Indipendenza, Rizzoli samt delar av Piazza Maggiore och Strada Maggiore, där vi såg att under vissa tider på dagen t o m bussarna trängdes med varandra på de gator som var helt reserverade för buss- trafik. Därför har vi minskat antalet busslinjer på dessa gator och förflyttat några till de yttre delarna av den historiska stadskärnan, 5-600 meter utanför ovan nämnda gator.

Vi har utarbetat och överlämnat ett förslag till Ente Provinciale Turismo och till småhandlarnas centrala organisationer som går ut på att vi gemensamt skulle införa en slags minibuss, eller maxitaxi, som vi vill kalla dem. Vi vill inte stå för hela den ekonomiska satsningen och kostnaden i kommunen, eftersom vi anser att flera grupper i staden borde vara lika intresserade av att trafiken skall fungera bättre. Detta kan säkert inte genomföras på en gång, och förslaget kommer att möta motsättningar från de grupper som anser att kommunen skall stå för hela den ekonomiska satsningen. Vi har ändå inbjudit taxiägarorganisationen och hotellägarnas organisation att åtminstone fundera över sina eventuella ekonomiska bidrag.

Vi har redan öppnat en del parkeringar som vi kallat "Parcheggi Scambiatori" i periferin. Där kan man lämna bilen för en liten summa som utgör betalning för både parkering och för en resa tur och retur till stadskärnan. Detta gör vi för att uppmuntra folk att ställa ifrån sig bilen långt från stadskärnan i stället för att anlägga stora parkeringar i centrum som många städer har gjort - och då ofta efter att ha rivit bostadshus.

Allmänheten inbjöds att delta med synpunkter under planerings- och genomförandefaserna genom kvartersrådsorganisationerna. Medborgardeltagandet visade sig vara avgörande för att lösa konflikter mellan privata och kollektiva intressen. De flesta antagna åtgärderna löstes därför på stadsdelsnivå, utan att för den skull mista sammanhang med planernas stora linjer, de som rörde sociala, ekonomiska och politiska problem.

Kvartersråden i stadsdelarna tog på sitt ansvar att organisera allmänna möten, sammanträffanden med fackföreningarna, personal inom trafiksektorn och de boende vid de gator och i de områden som berördes, för att få in alla synpunkter i förhållande till den centrala frågan och sålunda garantera att lösningen inte blev speciell utan allmängiltig.

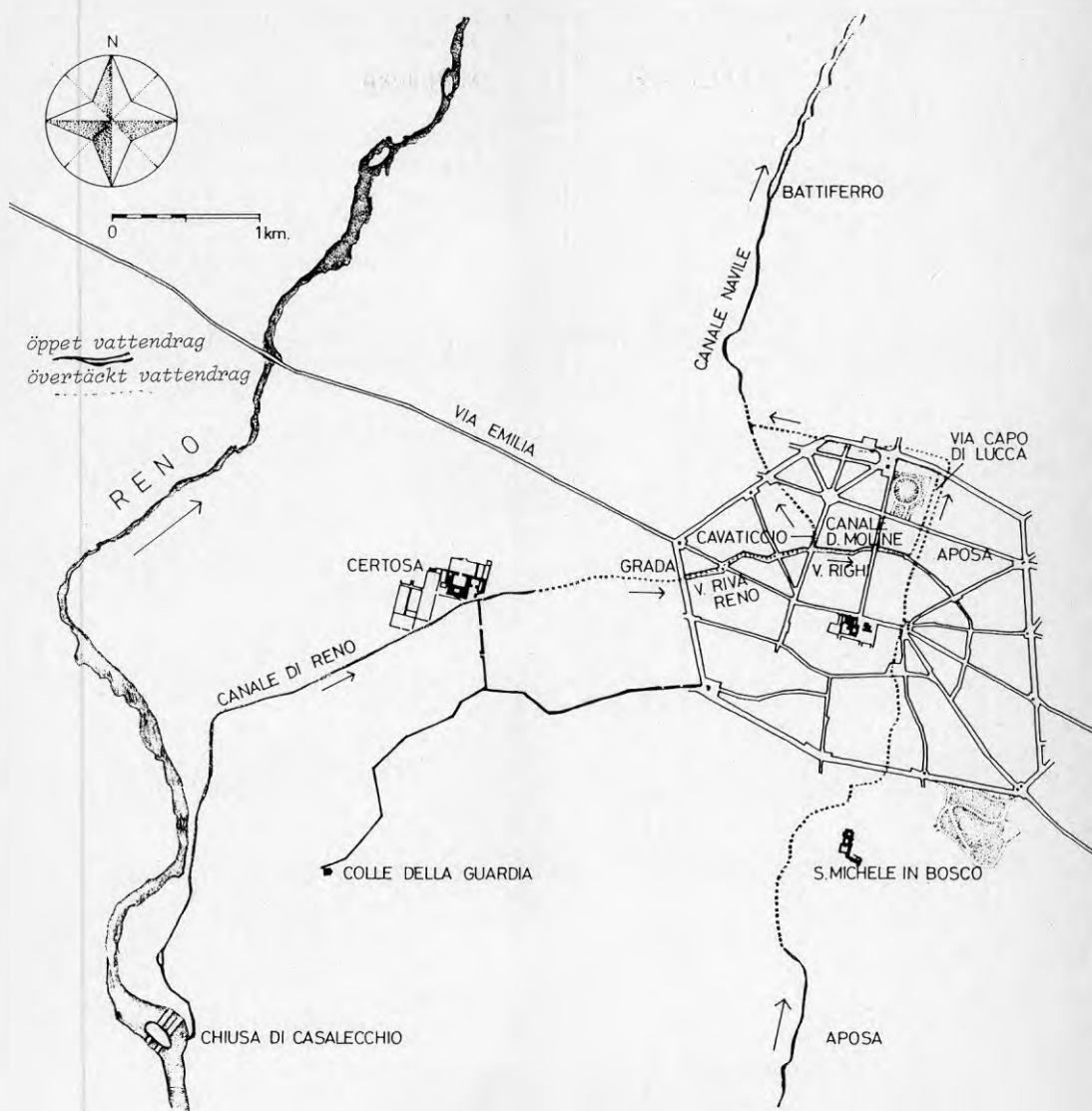
Detta nära samarbete var inte begränsat till enbart utförandet av detta första program utan har fortsatt därefter med observationer och efterjusteringar. På vissa punkter, efter förslag eller råd från allmänheten, har förändringar i den ursprungliga planen gjorts. Bara genom att låta allmänheten delta i hela processen kan man uppnå att förståelse och förnuftiga reaktioner kommer fram. Detta leder till att alla reaktioner som uppstår måste studeras för att man skall kunna förbättra de åtgärder som vidtas.

Kanalnätet i Bolognas historiska stadskärna. Canale Navile.

I samband med att frågan aktualiserats om sanering och återanvändning av de vattenleder som en gång var en viktig del av livet i alla städer i Po-dalen, och som med motoriseringen av transporter via vägar och järnvägar lämnades att långsamt dö har kommunen i Bologna valt att göra Canale Navile till föremål för undersökningar och planering för återanvändning. Canale Navile utgör en del av det kanalnät som genomkorsar Bolognas historiska stadskärna.

Canale Navile skulle kunna utgöra en betydelsefull del av boendemiljön med sina slussar och sina proto-industriella anläggningar, att användas som mötesplatser, plats för olika fritids- och kulturella aktiviteter - de kan ge sociala och kollektiva möjligheter som berikar livet. Den del av kanalen som kommer söderifrån och som inom staden förenas med en gren som får vatten från floden Reno, är idag helt täckt och degraderad till mer eller mindre avloppsfunktion. Den kanal som tar vatten från Reno vid Casalecchio och som i sin första del kallas Canale di Reno ändrar namn när den når staden vid Porta Lame till Canale Navile. Från staden går den mot nord-nordost och passerar en rad byar - Corticella, Bentivoglio, Pegola, Malalbergo - och efter 36 kilometer förenas den åter med floden Reno. Den nuvarande sträckningen av kanalen följer en antik utstakning som delvis utnyttjar den naturliga försänkning i vilken den sista biten av floden Savena troligen rann.

Vattentransporterna inom staden Bologna har gamla anor, men de kan dokumenteras tidigast från 900-talet. 1221 anknöts Canale di Reno till en gammal kanal som från Corticella nådde floden Po genom sumpmarker och sankområden, så att de båtar som kom från Adriatiska havet nästan kunde nå Bolognas stadsmurar. I byn Maccagnana (idag via Bovi Campezzi invid den nuvarande järnvägsstationen) har man dokumenterat Bolognas tidigare båthamn från 1284. 1548 finns dokumenterat att Giacomo Borozzi da Vignola, på uppdrag av senaten i Bologna, omarbetade och systematiserade kanalens sträckning fram till Corticella. Han reglerade vattnets lopp genom att bygga stora avspärrningar försedda med slussar enligt Leonardos principer med två halvportar som medgav passage av mindre båtar i båda riktningarna. Och slutligen byggde han il Porto Navile, hamnen, inom stadens murar på den plats där den har legat till för några decennier sedan. Kanalens liv var aldrig lätt eftersom vattnet var garanterat segelbart endast halva året. Och det otillräckliga vattnet minskade ytterligare eftersom de fabriker som växte upp längs kanalen förbrukade delar av vattnet. Likaså behövde jordbrukarna vatten för be-

Karta över området mellan floden Reno och Bolognas historiska stadskärna som visar kanalsystemets utbredning.

vattning, inte minst av de risodlingar som tillkom på 1800-talet. Utvecklingen av först vägnätet, med början i de första decennierna av 1800-talet och därefter järnvägen, kom att revolutionera hela transporttekniken och bidrog till avvecklingen av den alltför långsamma och ojämna sjötransporten. Hamnen i Bolognas centrum upphörde att fungera i slutet av 1800-talet. Kanalen fortsatte i gengäld att fungera, även om i mycket reducerad omfattning, fram till början av andra världskriget. Idag klassas den som "hydrauliskt verk av andra klass" och tjänar som transporter av regn och avloppsvatten. Under flera århundraden har Canale Navile tjänat som en av stöttepelarna för den bolognesiska ekonomin, både som trafikled och som energikälla - först för ett stort antal vattenkvarnar och senare för många andra fabriker tillhöriga bolognesiskt hantverk och protoindustri.

Autocostruzione - självbyggeri

I början av 80-talet uppstår en ny form av bostadssanering. Den föds i samarbete mellan den kommunala administrationen med sina ständiga ekonomiska svårigheter och med bostadshus i sin ägo som ännu inte är ombyggda, och några grupper av människor som senare kommer att organisera sig i fem kooperativ. De skapar ett nytt sätt att förhålla sig till bostaden och bruket av bostaden.

Många av kommunens förfallna och osanerade bostadshus inom den historiska stadskärnan hade väntat i flera år på att de statliga pengar för saneringen som man ansökt om genom fonderna i enlighet med 10-årsplanen för bostadsbyggande skulle betalas ut. Samtidigt fanns det en stor grupp unga människor som arbetade inom den tredje sektorn utan fasta tjänster men på ständiga vikariat, och som var för fattiga för att kunna köpa sig bostäder och för "rika" för att vara berättigade till bostad genom Edilizia Economica e Popolare, dvs det sociala bostadsbyggandet. Dessa unga människor ville gärna bo i staden och i hyreslägenheter. Därför föddes hos dessa grupper en vilja att arbetsmässigt och ekonomiskt deltaga i upprustningen av de fortfarande förfallna husen mot att de skulle få hyra en bostad där.

De bostäder det handlade om var sådana som ännu inte sanerats bland dem som omfattades av planen PEEP centro storico från år 1973. I allt rörde det sig om ca 60 lägenheter, ett blygsamt antal, men processen visar dock på ett alternativt förhållningsätt och en erfarenhet som kan vara värd att beskriva.

Så här gick det till: Kommunen skickade ut en enkät på vilken ca 900 personer svarade att de var intresserade av att delta i projektet med eget arbete. Kommunen formulerade två typer av överenskommelser (convenzione) - en som reglerade villkoren för enskilda personer och en motsvarande för kooperativ dvs grupper av människor.

I sammanfattning innehåller överenskommelserna följande:

- stommen/huset överlämnas till kooperativet
- värdet av den arbetsinsats som krävs för att saneringen skall vara avslutad fastställs
- en tidsplan görs upp som anger hur länge personen/kooperativet skall bo hyresfritt som ersättning för nedlagt arbete. Efter denna tid övergår överenskommelsen i ett vanligt hyresförhållande mellan den boende/kooperativet och kommunen, och hyran fastställd enligt då gällande lag.

En intressant punkt i dessa överenskommelser handlar om underhåll. Den säger att den boende/kooperativet skall ta ansvar för att löpande underhåll utförs så att huset hålls i det skick det befann sig i vid tiden för slutbesiktning.

Arbetet som utförs av kooperativet skall slutbesiktigas och godkännas av kommunens tekniker. En kommitté som består av hantverkare från respektive yrkeskategorier, tjänstemän från kommunens stadsbyggnadskontor, representanter för entreprenören som bygger om stommen samt de i kooperativer som skall deltaga i arbetet beslutar tillsammans hur begreppet "kompletteringsarbete" skall tolkas. Det handlar om följande typer av arbeten: invändig putsning, isolering av golv, golvläggning med uppsättande av lister, insättning av karmar och dörrar (både ytter- och innerdörrar), elinstallationer, uppsättning av värmesistern, toalettstol, handfat, kranar samt all invändig målning och eventuell tapetsering. Detta är inga små arbetsuppgifter med tanke på att de utförs av människor som inte är specialister. Erfarenheterna har dock hittills varit enbart positiva. Å ena sidan är de boende/arbetande mycket noggranna och ansvarsmedvetna eftersom det handlar om deras egna blivande bostäder - å andra sidan är deras arbete billigt för kommunen i jämförelse med vad motsvarande arbete skulle ha kostat om det utförts av yrkesmän. Lite har man betraktat självbyggandet, arbetet på den egna bostaden, som hushållsarbete, "lavoro ombra", skuggarbete, som även om det är lågt betalt är allmänt erkänt som socialt nyttigt arbete och nödvändigt för familjens ekonomi. Arbetet är organiserat i grupper som lärs upp och instrueras inför varje nytt arbetsmoment och som arbetar i alla lägenheter som kooperativet har tagit ansvar för.

Vissa konflikter har naturligtvis uppstått. Ett konkret exempel är via Pratello 52/54 där man enligt de historisk-typologiska principerna inom den historiska stadskärnan borde renovera på ett visst sätt och det stämde inte med behoven hos den familj som skulle bo där. En annan förändring i förhållande till den tidigare projekteringen skedde genom att kooperativet beslutade att några lägenheter som man bedömt vara för små och/eller för mörka (ettor med kokvrå på nedre botten med ett enda fönster ut mot en trång ljusgård) för att vara lämpliga som bostäder i stället skulle användas kollektivt av alla som bor i huset som arbetslokal eller verkstad eller på annat sätt som man gemensamt beslutar om. Och genom att huset är byggt av de som bor och brukar det och har ett kollektivt ansvar för dess skötsel kommer de gemensamma delarna att verkligen vara gemensamma.

Följande kooperativ har arbetat i Bolognas historiska stadskärna:

<i>Malpighi</i>	8 lägenheter
<i>Masaniello</i>	10 "
<i>Chi non occupa preoccupa</i>	8 "
<i>Novabitat</i>	6 "
<i>Rinascimento Urbano</i>	6 "

Bostäderna som de har rustat upp ligger på följande adresser:

Malpighi - Rinascimento Urbano:

<i>Via Mirasole n. 3</i>	<i>4 lägenheter</i>
<i>Via Pratello n.ri 52/54</i>	<i>10 "</i>

Novabitat - Chi non occupa preoccupa - Masaniello:

<i>Via Pratello n.ri 52/54</i>	<i>8 lägenheter</i>
<i>Via Mirasole n.ri 7/9</i>	<i>6 "</i>
<i>Via Polese n. 39</i>	<i>10 "</i>

Bologna 1987

Regleringsplanen för Bologna, PRG 1955, hade följt samma riktlinjer som gällt för alla övriga städer i Italien under efterkrigstiden, dvs att städerna skulle växa anonymt och formlöst längs huvudstråken ut från staden med odefinierade övergångar till den rena landsbygden. Så småningom skulle det bli uppenbart att denna utveckling utgjorde en brytning i förhållande till det stadsbegrepp som den historiska stadskärnan står för. Denna kaotiska, omedvetna utveckling, som pågått sedan 50-talet i hela Italien i stora och små städer med få undantag och som man kallat "återuppbyggnad efter kriget", kritiserades hårt i 1970 års variant av den allmänna regleringsplanen.

Under åren efter kriget hade man i Bologna haft ambitionen att bli en miljonstad. Den historiska stadskärnan var på väg att förstöras helt och likaså kullarna söder om staden. För varje invånare i staden fanns det 11 m² yta av grönområde och service. I PRG-varianten från 1970 fastställdes en gräns för stadens demografiska expansion till 600.000 invånare. Detta skulle ge varje invånare 60 m² av friytor.

Mellan 1970 och 1981 karakteriserades Bolognas utveckling av en kritisk vilja att planlägga ytterområdena som komplexa självständiga organismer med sina sociala behov tillgodosedda som kontrast till att bara planlöst bygga utåt och utåt, alltmera utspritt över jordbruksmarken. Den nya planen, PRG 1985, avgränsar det urbanistiska området och sätter skarpa skiljelinjer mellan stad och land. Inom dessa riktlinjer har man sparat stora parkområden kring floderna Reno och Savena till vilka man senare också lagt området kring Canale Navile. Staden har inte expanderat utanför de gränser den hade på 1960-talet, den har inte ökat sin totala areal i betydelsen att man har tagit ny jordbruksmark i anspråk utan det som byggts nytt har byggts inom det område som redan var urbaniserat. 1970-1981 har man förtätat inom det redan bebyggda - särskilt beträffande sådana funktioner som social service, organiserade grönområden och kulturella och rekreativa anläggningar som saknades. Särskilt behov av kompletteringar fanns i de stadsdelar som var märkta av efterkrigstidens irratiönella byggande utfört under "il miracolo economico", som till exempel det första bostadsområdet i Il Pilastro, jordbruksbostadsområdet i Corticella, men också segregationsområden som i Lame.

Beträffande den historiska stadskärnan kan vi summera vad som skett under 1970-talet. 585 lägenheter har byggts om genom allmännyttiga fonder, 480 privatägda lägenheter med "convenzione" och 1.080 privatägda lägenheter

utan convenzione men med godkännande av kommunen. Dessa har byggts om genomgripande.

Därutöver har 1.518 lägenheter byggts om "lätt" dvs rustats upp, och man har godkänt 1.450 ansökningar om byggnadslov för yttre restaureringar som tex renoveringar av fasader och tak.

Efter 1981 har man påbörjat ombyggnad eller "återstrukturering" (som ibland innebär rivning och nybyggnad) av 424 privatägda och 1.984 allmännyttigt ägda lägenheter. Dessa ingrepp beslöts efter det att man genomfört en undersökning av alla byggnader i staden, både i den historiska stadskärnan och i periferin, som visade att 184 områden uppfyllde uppställda kriterier för degradering och förslitning.*)

Återstrukturering, ombyggnad och viss komplettering med nybebyggelse inom de mycket populära stadsdelarna Saffi, San Donato, San Vitale, men också Cassarini-Palotti-området i Lame är det ambitiösa målet för 80-talets stadsförnyelse av områden byggda under mellankrigstiden.

Den planlagda översynen i kombination med ekonomiska stimuli har förmått många små fastighetsägare att investera i sina hus, och en aktivitet utan motstycke har utvecklats inom den miljömässiga återhämtningsprocess som kallas stadsekologi.

Den urbaniserade ytan har under åren 1950-1980 fördubblats från 2.358 till 4.696 hektar med en maximal expansion under det första decenniet. Hela Bologna omfattar nu en areal om 14.075 hektar.

För både det inre och det yttre förortsbältet har man som mål att komplettera alla bostadsområden på ett likvärdigt sätt med nödvändig kulturell och social service. Hälften av alla skolor i Bologna har byggts under de senaste tio åren. Fram till 1975 gick eleverna i mellan- och högstudier i vissa skolor i två omgångar på grund av brist på klassrum - en omgång på morgonen och en på eftermiddagen. Nu när man byggt 858 nya klassrum (mot 907 tidigare) i periferin behöver man inte dela på utrymmet längre. 1971 fanns det 79 idrottsanläggningar i hela Bologna och idag finns det 263. De två stora offentliga artonhundratalssträdgårdarna vid Porta Saragozza och Porta Castiglione-Santo Stefano har komplet-

*) Kriterierna var följande:

- 1) hyresbostäder till mer än 80%
- 2) bad i mindre än 30% av lägenheterna
- 3) den genomsnittliga lägenhetsstorleken mindre än 60m²
- 4) boende per rumsenhet högre än eller lika med 0.90

En rumsenhet är ett utrymme med fönster och som rymmer en säng och i vilken en person kan röra sig, dvs ca 7 m². Om tre av de fyra kriterierna var uppfyllda räknades området som degraderat. Cirka tio områden uppfyllde alla fyra kriterierna.

terats med ett tiotal mindre trädgårdar och parker för allmänt bruk inom området närmast utanför den historiska stadskärnan. Man har också fastställt en plan för kullarna söder om Bologna med avsikt att behålla dessa gröna områden för rekreation. Totalt har man under 70- och 80-talen tillskapat 406 hektar av grönområden och idrottsanläggningar mot 74 hektar 1961-70 och 15 hektar 1951-60.

I dag finns fungerande sociala centra i praktiskt taget alla stadsdelar i Bologna och de utgör en viktig fysisk förutsättning för medborgarnas deltagande i planeringen och i den demokratiska decentraliseringen. Under decenniet 1971-80, en period av viktiga sociala förändringar, har aktiviteterna i samband med de urbanistiska strukturerna haft en stor betydelse för höjandet av det man kallar livskvalitet. Denna ökning och förbättring skulle inte varit möjlig utan ett massivt stöd av ett utbrett nät av social och kulturell service bland annat som konsekvens av den kraftiga insatsen av kvinnor i arbetslivet. Ett samhälles kontinuerliga utveckling i ekonomiska och sociala avseenden ställer också krav på kvalitativa förändringar. Så det är inte enbart antalet sociala och kulturella, kollektiva moment som har betydelse för huruvida staden är möjlig att leva i eller ej.

Detsamma gäller bostadsfrågan - det är inte enbart antalet lägenheter som är avgörande för hur den är löst. I dag överstiger det existerande antalet lägenheter antalet familjer i absoluta tal, men vi vet att det fortfarande förekommer trångboddhet samtidigt som det finns ett stort antal outhyrda eller obebodda lägenheter.

Vi kan se förändringen; familjerna blir mindre och mindre, och människor blir äldre och äldre. Andra typer av lägenheter kommer att bli efterfrågade; fler och fler väljer att bo ensamma. Efterfrågan kommer inte att bli tillgodosedd inom det befintliga bostadsbeståndet. Nya former för samlevnad kommer att bli aktuella, sådana som redan nu finns bland universitetsstudenterna eller ungdomar som just gått ut i arbetslivet på osäkra villkor. Nya offentliga ingrepp kommer att bli nödvändiga för att förändra den morfologiska strukturen hos delar av staden.

Motsvarande gäller för industrin, i allmänhet för hela den så kallade andra sektorn. Beträffande mekanisk industri samt livsmedels- och jordbruksindustri ser man i Bologna en hög grad av avancerad teknisk utveckling i nära samverkan med forskning och experimentverksamhet. Dessa förändringar är mer inriktade mot omorganisation och omstrukturering av redan existerande produktiva och ekonomiska krafter än expansion i absoluta termer. Sådana tendenser inom den bolognesiska industriella sektorn har tillsammans med kommunens urbanistiska politik beträffande bevarande och återanvändning av det urbana nätet bidragit till att antalet sysselsatta inom den industriella sektorn bibehållits.

Beträffande de aktiviteter som kallas tredje sektorn, kontor och administration, har Bologna expanderat mycket och ligger nu på fjärde plats i Italien efter Milano, Rom och Turin. Och även om den kommunala administrationen aldrig har velat förhindra utvecklingen hos denna tredje sektor har man mycket bestämt bekämpat etableringen av styrande administrativa enheter i den historiska stadskärnan.

Denna inställning har dock inte kunnat hindra att efterkrigstidens felaktiga planeringsprinciper fått vissa konsekvenser i den historiska stadskärnan där 3.000 lägenheter totalt har omvandlats till lokaler för den tredje sektorn. Men den stora koncentrationen av den tredje sektorn i den historiska stadskärnan har man dock undvikit - den som ägt rum i de flesta övriga italienska städer med Milano i spetsen och som nu håller på att ske i Firenze och Napoli. Teknisk och medicinsk forskning, finansiella aktiviteter, administrationen kring distribution och försäljning av jordbruks- och småindustriella produkter (mässan, Interporto, Centro Alimentare) måste dock få utrymme och därför är man i Bologna inriktade på att finna en harmonisk samverkan mellan en kvalitativ utveckling av den tredje sektorn och stadsplaneringen.

Till slutet av 90-talet behövs i Bologna ett tillskott av ca 430.000 m² kontorsyta - en siffra som kan komma att modifieras. I PRG 1985 föreslås att en hel del statliga och kommunala enheter som SIP, RAI, ENEL, posten samt sätet för regionen Emilia-Romagna flyttas ut från stadskärnan och deras nuvarande byggnader används till bostäder och sociala serviceanläggningar. Bologna har också funnit en ny funktionell pol inom stadsområdet, förutom mässområdet i norr, i den del av staden som ligger mellan den stora motorvägen runt Bologna och järnvägsområdet.

I detta sammanhang kan man också ta upp järnvägen, som utgör en viktig länk mellan norra, södra, nordöstra och sydöstra Italien, och som i Bologna tar upp en viktig del av stadens mark strax norr om den historiska stadskärnan. Detta är ett problem för stadsplanerarna i alla gamla europeiska städer som fick sin järnväg under andra hälften av 1800-talet. I Bologna är situationen kanske speciellt prekär eftersom södra delen av staden består av kullar som man vill behålla som grönområde. Stadsplanerarna har länge funderat över möjligheterna att flytta på järnvägen eller åtminstone delvis däcka över den.

Enligt folkräkningarna har Bolognas befolkning 1971-1981 minskat från 490.528 till 459.080. Motsvarande tendens kan man se i många andra stora och medelstora italienska städer. Antalet familjer däremot har ökat från 170.893 till 180.624 och familjernas medelstorlek har minskat från 2,84 till 2,51 medlemmar. Stora förändringar har också skett beträffande invånarnas ålder: de unga mellan 0-14 år har minskat från 86.782 till 62.675 medan antalet personer som är 64 år och äldre

har ökat från 66.368 till 83.321. En arbetsgrupp inom Bolognas kommun har studerat prognosen för år 1993 och ser då en ytterligare minskning av antalet invånare till en siffra som pendlar mellan 418.400 och 401.900. I båda fallen ser man också en ytterligare föråldring av det bolognesiska samhället.

Familjerna kommer att bli mindre - säkert är att familjer med mer än fyra medlemmar kommer att bli färre. Denna minskning av antalet invånare i Bologna kommer till en liten del att vägas upp av att kommunerna runt Bologna kommer att få en viss ökning.

För framtiden ser man alltså ett ökat behov av mindre och medelstora lägenheter. Tillsammans med den inofficiella siffran 13.000 boende i Bologna utan egen bostad samt de 5.000 obebodda lägenheterna, också den en inofficiell uppgift, ger en uppfattning om en allt annat än konfliktlös situation i vilken man skulle kunna önska att det fanns vissa lagliga medel åtminstone för att ta itu med problemet med de obebodda lägenheterna.

I arbetet inför PRG 1985 fanns också planer för att omstrukturera den del av Bologna som byggdes på 1920-, 30- och 40-talen, dvs mellan de två världskrigen, och som grovt kan kallas semiperiferi, ett område som kan anses vara "bortslarvat" och som först i senare tid blivit föremål för planering och byggande. I detta bälte halv vägs utanför den historiska stadskärnan runt den ringväg som byggdes efter planen från 1889 bor en tredjedel av Bolognas befolkning. Inom detta område ligger de två största sjukhusen, det nya administrativa centret och större delen av den bolognesiska industrin. En komplettering av de allmänna kommunikationerna med lokaltåg eller moderna spårvagnar som kan ta ett stort antal trafikanter är tänkt som bas för hela detta bälte, som man vill kalla "la nuova Bologna", det nya Bologna. Här anser man att det saknas en enhetlig stadsstruktur. Man vill inte gå in med stora ingrepp, man vill effektivisera kollektivtrafiken och därmed skapa en ny samverkan och homogenitet hos hela området.

Den nya PRG vill identifiera en morfologisk och funktionell "rygggrad" som skall förstärka de svagare delarna av det urbanistiska nätet och som skall utgöra grunden för nervsystemet hos både den befintliga och den framtida stadsstrukturen. Man vill därför koncentrera större delen av det bostadsbyggande som planen förutsätter vara lämpligt under åren fram till 1993 längs detta infrastrukturerade befintliga system, samt också förflytta vissa aktiviteter inom tredje sektorn dit. En referens mot den inre stadens struktur i form av arkader och portiker, skall återfinnas här ute lika väl som i den historiska stadskärnan och underlätta för fotgängare samtidigt som också ett sammanhängande nät av nya cykelbanor skall byggas.

Plan över Bologna som visar stadens utbredning i förhållande till den historiska stadskärnan. Man ser de viktigaste gatorna och trafiklederna. Den stora motorleden "tangenziale" är markerad.

Återtagandet av storstaden

Den oundvikliga konsekvensen av det vi kallar bevarande restaurering av den historiska stadskärnan måste vara en politisk och kulturell strävan mot ett återtagande av hela storstaden. Detta kräver en metod för analys av hela staden som baseras på att de historiska utvecklingslinjer som påverkat olika delar av stadsområdet identifieras.

Och eftersom en politik för återtagande av stadsrummet måste baseras på en total värdering av alla de komponenter som karakteriserar storstadens fysiska, ekonomiska och sociala miljö, så måste processen av återtagande baseras på insikten att hela den befintliga byggnadsmassan, oavsett ålder och kvalitet, är av lika värde.

Med tanke på att den historiska staden redan i sig utgör en del av det fasta kapital som den kapitalistiska utvecklingens ekonomiska politik spekulerar i, eller vill behålla som möjlighet till spekulation, så är en sådan planering för bevarande restaurering speciellt anmärkningsvärd eftersom den är mycket mer vittgående än traditionell restaurering av ett enskilt byggnadsmonument.

Den mångfasetterade debatt som ägt rum under de senaste 25 åren, och som är långt ifrån slutförd, har i Bologna skett enligt två tankegångar:

På ena sidan har det traditionella begreppet "konstnärligt och historiskt värde" mognat och vuxit till att omfatta hela det befintliga byggnadsarvet med allt vad detta innebär för bostadspolitik och strategi för "återanvändning".

På andra sidan har det traditionella, många gånger miss-handlade, begreppet "restaurering av enskilda monument" utvidgats till att omfatta urban restaurering - så att när det som tidigare var föremål för restaurering var ett speciellt byggnadsverk, "monument" från en viss epok och stil är det idag, i en förändrad urbanistisk politik, varje enskild byggnad; och den bevarande restaureringen omfattar, utan kulturellt förutfattade meningar, alla epoker och alla stilar inklusive industrialismens och den moderna, kort sagt allt befintligt.

Fler och fler kommunala förvaltningar i Italien har anammat detta synsätt, dvs att restaurering av ett visst byggnadsmonument från en viss bestämd epok och stil skall inrymmas i ett vidare restaureringsbegrepp. Det innebär att man ser vilket byggnadsföremål som helst, inrymt i planer för bevarande och återanvändning oavsett historisk tillhörighet, oavsett stil - vilket betyder att hela stadsstrukturen, en stadsdel, en hel historisk stad,

inklusive dess utvidgningar under 1800- och 1900-talen, betraktas som en helhet, en enhet.

Förutom som historiskt erinrande och igenkännande skall restaureringen syfta till att förstärka byggnadens uppbyggnad, hållbarhet och struktur, sådan den framgår av förstudierna, de funktionella, typologiska och strukturella förändringar som byggnaden genomgått under tidens lopp.

Byggnadsrestaurering på stadsnivå, inriktad på fysisk och social upprustning av bostäder och servicebyggnader, skiljer sig från traditionell restaurering av enskilda byggnadsmoment till sätt och metod. Dessa skillnader beror inte så mycket på den formala kvaliteten hos det enskilda byggnadsobjektet eller på dess strukturella typologiska planorganisation; inte heller på dess byggnadshistoriska eller arkitektoniska värden - utan på grundkvalitet och skick hos de ursprungliga byggnadsmaterialen, och på de ekonomiska förhållanden som gällde vid den tid då huset byggdes. Detta blir de grundläggande momentet i de restaureringsinsatser som olika grader av ingrepp medför. Å ena sidan har vi den traditionella byggnaden betraktad som "monument, palats, kyrkor, kloster" etc, och då handlar det alltid om en byggnad som har nära samband med maktens utövning och därmed också till frågan om den härskande maktens prestige. Å andra sidan är man, när det gäller bostadsarkitektur, mycket medveten om att alla ombyggnader sedan länge enbart haft ekonomiska motiv.

I det första fallet utgår man ifrån en strukturell sammansättning som karakteriseras av "det unika", med en formrikedom som kräver att man, med tillämpning av sofistikerade tekniker, genomför en rent "vetenskaplig" restaurering som också syftar till en funktionell återanvändning. I det andra fallet, den "seriebyggda" bostadsbebyggelsen bevaras i gengäld formen, typologin, den organiska sammanställningen, samtidigt som de små måtten och den förenklade teknologin ställer andra krav på restaureringsteknikerna.

Mellan de två kategorierna av restaurering, dvs mellan byggnadsmonument och den s.k. mindre bostadsarkitekturen som en kontinuerlig stadsstruktur, finns självklart alla överbryggande mellanformer av bebyggelse, till vilka motsvarande relativa grader av restaureringsingrepp hör.

Erfarenheterna av bevarande restaurering med olika ingreppsmetoder som genomförts i den historiska stadskärnan i Bologna, både beträffande bostäder och service, med återvinande av både den "sociala" bostadsbebyggelsen och den unika monumentala bebyggelsen, visar att det är möjligt att steg för steg i praktiken närma sig ett korrekt förhållningssätt beträffande det enskilda objektet.

En grundläggande aspekt är den idag tillämpade användningen av gamla traditionella och väl prövade byggnadsteknologier, och möjligheten, både tekniskt och ekono-

miskt, att reproducera de hantverk och material som tidigare använts. En annan aspekt däremot är att vissa material inte finns längre och därför är vissa arkitektoniska hantverk omöjliga att återskapa, historiskt och konstnärligt.

Valet av restaureringsåtgärder beror på den mångfasetterade kombinationen av strukturell ordning, ursprungliga teknologier eller förenkling av dem, bevarade eller förändrade typologiska former, upprepbarhet eller ej av material och hantverk - och kanske ytterligare andra aspekter. Genom en omfattande kunskap om de olika komponenterna och kombinationer av dem kan man operera över hela skalan från en partiell demontering av det typologiska byggnadskomplexet genom att förstörda murdelar, snickerier, putsdetaljer ersätts - fram till en pietetsfull ombyggnad. Eftersom man en gång har identifierat den ursprungliga modellen för projektering och de teknologier som använts kan man reproducera en byggnad, som redan i det förflutna är upprepad, hur många gånger som helst. I gränsfallet blir projektering för restaurering ett sätt att studera och analysera staden och dess typologiska och morfologiska struktur, som inte innebär att man kopierar det förflutnas byggnadsformer. Tvärtom definierar begreppet "typ" en ny princip för projektering för restaurering, eftersom föremålet för restaurering utgör en del av den historiska staden inom vilken de enskilda byggnaderna utgör element eller delar av den urbana restaureringen och som sådana kan man hantera dem, även demontera eller ersätta dem efter bestämda tekniskt-operativa modeller. Från den ena ytterligheten, som finns eller snarare fanns i de mest utsatta delarna av den historiska stadskärnan där bristande underhåll hade orsakat ett i vissa fall extremt fysiskt och socialt förfall (och det är självklart att dessa områden måste prioriteras vid bevarandeplaneringen) kan man finna alla övergångsformer av restaureringsgrader, över till strängt reglerande vetenskapliga restaureringar av byggnadsmonument. Alla dessa olika sätt att förhålla sig måste betraktas som berikande av både den vardagliga "normala" och den monumentala restaureringen.

Endast genom att betrakta begreppet restaurering på detta sätt kan man återföra erfarenheterna av de tekniker som prövats. Det slutliga resultatet av varje restaurering kan inte bedömas rättvist om man inte ser till den totala bilden och samtidigt iakttar alla restaureringar som genomförs jämsides.

I enlighet med denna inställning - dvs att stadsbyggnad ses som en teknisk bearbetning av en plan; och arkitektur betraktas som förberedelse för tillkomst av service och av bostäder, tillskapade genom människors deltagande i stadens sociala dynamik - ställs människan som subjekt vid planläggningen av både staden och dess omgivningar, och inte längre som objekt.

På så sätt verkar man för en förändring av den etablerade praktiken vars fördärvliga resultat vi känner till. Befriade från de gamla representationsformerna som till-

godosåg profitens och spekulationens intressen tjäna återerövringen av stadsbyggandet och planeringen, med stadsinvånarna som subjekt, brukarna utan onödiga mellanhänder.

Begreppet återanvändning av den befintliga byggnadsstrukturen och av den historiska staden växer fram som direkt följd av detta urbana nya sammanhang. Inom dessa ramar visar sig den bevarande restaureringen som en komplex operation utan de begränsande uppfattningar som tidigare förvisat den till det exklusiva området av monumentrestaurering. Istället utgör den en avgörande drivkraft för den nya återerövringspolitiken av den befintliga byggnadsskatten, historisk eller ej, och ger anledning till eftertanke kring arkitekturens roll.

Litteratur

Om Bologna:

Indagine settoriale sul Centro Storico. Bologna 1965.

Bologna Centro Storico. Catalogo per la mostra "Bologna Centro Storico" Bologna. Palazzo d'Accursio 1970.

Cervellati, Pier Luigi och Scannavini, Roberto:
Bologna: politica e metodologia del restauro nei
centri storici. Bologna 1973.

Conoscenza e coscienza della città. Una politica per
il centro storico di Bologna. Bologna 1974.

PEEP centro storico. Bologna 1974

Dieci anni di decentramento a Bologna. Bologna 1976.

Byggnadsvård, problem och metoder. Europarådets expert-
symposier. Byggnadsvårdsåret 1975, rapport nr 3.
Stockholm 1976.

Cervellati, Pier Luigi; Scannavini, Roberto; De Angelis,
Carlo: La nuova cultura delle città. Milano 1977.

Per l'edilizia universitaria. Programma per riorganizz-
are e valorizzare le strutture edilizie del servizio
universitario. Bologna 1977.

Moggio Gattei, Annamaria: Regime dei suoli e conven-
zinoni urbanistiche l'esperienza di Bologna.
Modena 1977.

Risanamento conservativo del centro storico di Bologna.
Bologna 1979.

Il canale navile. Bologna 1980.

Ruolo, funzioni, poteri dagli organi dei quartieri.
Bologna 1980.

Un centro dello spettacolo: Il recupero dell'Arena
del Sole. Bologna 1980.

Centro civico San Leonardo quartiere Irnerio.
Recupero di un contenitore storico. Bologna 1981.

Per il recupero urbano. Programma di qualificazione
per le zone produttive e di riuso per il patrimonio
edilizio esistente. Bologna 1982.

Piano di recupero 51-52, quartiere Lame. Bologna 1982

Progetto preliminare PRG/84. 1984

Bologna - una città per gli anni '90
 a cura di Mattioli, Giancarlo; Matulli, Roberto;
 Scannavini, Roberto; Capponcelli, Paolo.
 Venezia 1985.

Allmänt:

Boato, Marco: il '68 e morto: viva il '68! Verona 1979

Bobbio, Luigi: Lotta continua. Roma 1979.

Bologna marzo 1977 ... fatti nostri ... Verona 1977.

Bottino, Felice: Esame delle legge 10 sulla casa.

Cesari, Carlo; Pastore, Michele; Scannavini, Roberto:
 Il centro storico di Ferrara. Modena 1976.

Documenti della rivolta universitaria. Bari 1968.

Erba, Valeria: Il nuovo regime dei suoli.

Galetti, Vincenzo: Bologna non è un'isola rossa.
 Bari 1975.

I dieci anni che sconvolsero il mondo. Roma 1978.

Indovina, Francesco: Dal blocco dei fitti all'equo
 canone. Venezia 1977.

Poulantzas, Nicos: Politisk makt och sociala klasser.
 Mölndal 1970.

Quaderni piacentini: Antologia 1962-1968. Milano 1977.

Quaderni piacentini: Antologia 1968-1972. Milano 1978.

Travaglia, Sandro: Cronache '68-'69. Verona 1978.

Università e centro storico. Ferrara 1973.

Viale, Guido: Il sessantotto. Milano 1978.

Sammanfattning

Saneringen av den historiska stadskärnan i Bologna i norra Italien har rönt stor uppmärksamhet bland arkitekter, stadsplanerare och andra människor som är intresserade av den urbana frågan. Det intresse som greps oss och många andra rörde relationen till vår egen verklighet här i Sverige. Vi ville genom ett detaljerat studium av saneringen i Bologna få argument för och exempel på ett på flesta punkter annorlunda sätt att betrakta och angripa begreppet sanering.

Man ser tydligt resultaten av de saneringar som genomförts i Bolognas historiska stadskärna från år 1973 och fram till nu när man promenerar genom något av de fem saneringsområdena. De utgörs av de prioriterade comparti (kvarter) i stadskärnan, som ansågs vara i störst behov av ombyggnad och som beboddes av i huvudsak mindre bemedlade.

Bebyggelsen i dessa områden var arbetarbostäder av en typ som byggts kontinuerligt från motreformationens början till slutet av 1700-talet med vissa, mycket precisa karakteristika. Kommunen har genomfört studier kring sin byggnadshistoria, kring de typer och de komponenter som utgör grunden till den yttre urbana formen hos kvarteren och bostadshusen i Bolognas stadskärna. Dessa studier är nödvändiga om man inte vill finna sig i att bara lägga en nyproduktionsstandard ovanpå den befintliga bebyggelsen och sen nöja sig med de formförändringar som blir resultatet.

Före saneringen var husen byggnadstekniskt undermåliga, med flagnande fasadputs och nerböjda bjälkar i arkaderna, läckande tak, utan ordentliga uppvärmningsmöjligheter, med dåliga kök och i allmänhet utan badrum. Nu är de upprustade, omputsade och lagade. Fasaderna med sina klara jordpigmentavfärgningar i guldockra, solgult och rostrött lyser upp gaturummen. Och framför allt - människorna har flyttat tillbaka till sina ursprungliga bostäder eller har föredragit att stanna i evakueringsbostäder i samma kvarter. Bostadskomplement och bostadsservice som daghem och förskolor, dagcentraler för äldre och läkarmottagningar, bibliotek, möteslokaler och studentbostäder har inrymts i tidigare klosterkomplex, ofta i nära anknytning till lokaler för stadsdelsrådets arbete och möten. Lekplatser och små gröna parker har anlagts för barnens lek och för allas återhämtning.

På vilket sätt skiljer sig då denna omvandling från vad som sker här i Sverige vid saneringar? Vad har varit nytt och unikt för Bologna?

Jo det är den ideologiska och politiska bakgrunden till och motiveringen för saneringen, som enkelt och mycket kortfattat kan beskrivas i två punkter:

- 1) att man har ett mycket bestämt och politiskt förankrat förhållningssätt till staden; att hela staden är att betrakta som ett monument som skall garanteras absolut skydd och fortbestånd, och att det är omöjligt att gradera den befintliga byggnadsstrukturen i termer av mer eller mindre värdefulla komponenter i den historiskt framvuxna helhet som staden utgör - i konsekvens härmed är det enklaste bostadshus på via Fondazza och 1900-talets flerbostadshus i förorterna lika viktiga att bevara och återupp-rätta som basilikan S Petronio vid Piazza Maggiore.
- 2) att staden tillhör sina invånare, dvs att den sociala aspekten på saneringen - för vem moderniseras husen? - är lika viktig som och oupplösligt förenad med den bostadstekniska och byggnadstekniska upp-rustningen; att det är de boende som uthärdat missförhållanden och låg standard som skall komma i åtnjutande av förbättringarna efter saneringen och till hyror som de kan betala.

Den kulturella urbana miljön, det sociala nätverket får inte brytas upp för då dör människorna, andligen och bokstavligen, likt fågeln som på våren förgäves letar efter sitt gamla bo i den nyss avverkade skogen.

För saneringen i Bologna får kommunens ställningstagande följande konsekvenser:

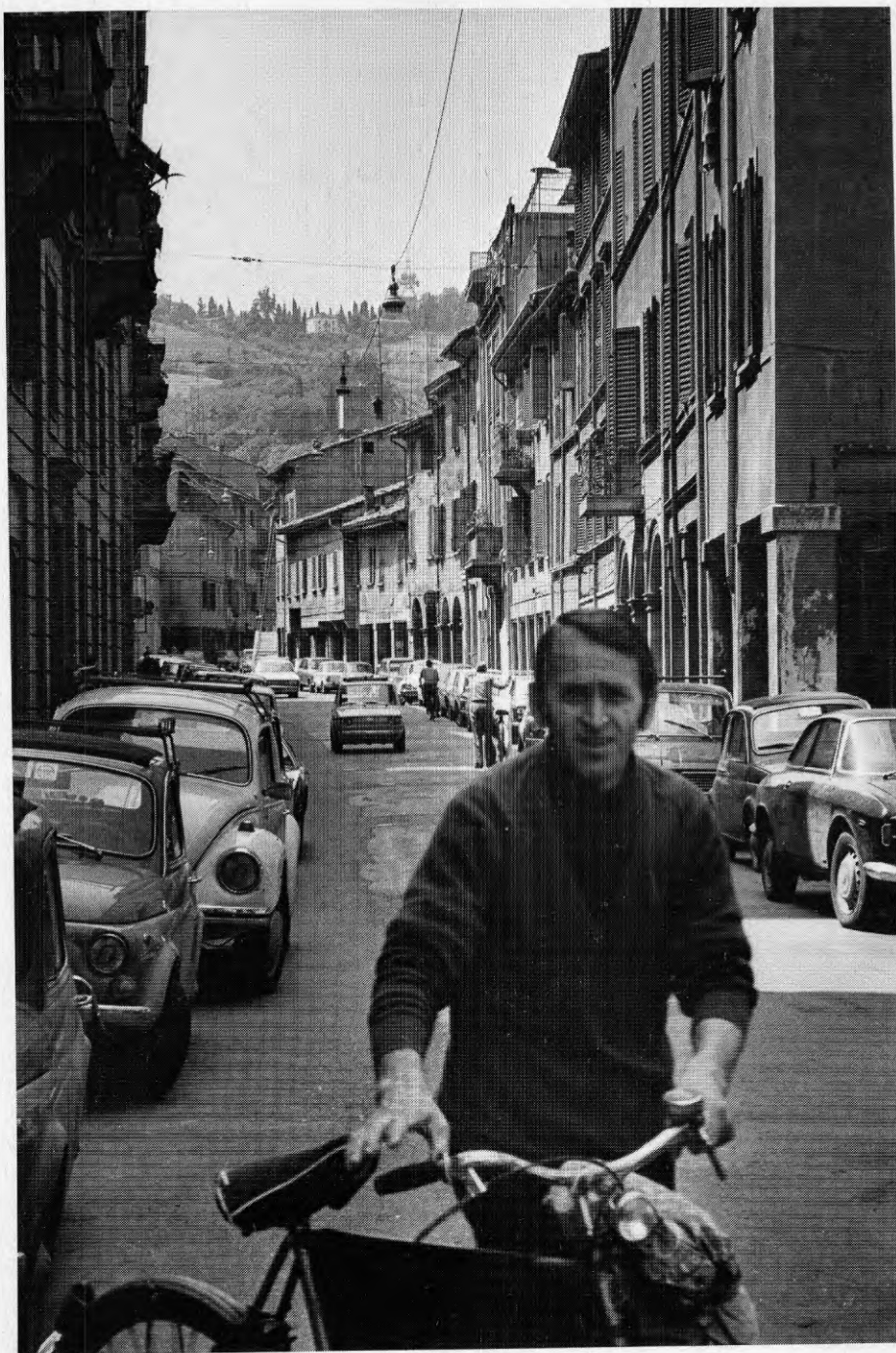
Frågan om rivning blir i princip aldrig aktuell. Det byggnadsbestånd som finns garanteras fortlevnad, och i mån av behov förkovras det i enlighet med de boendes önskemål och enligt de mycket stränga krav på bevarande som är fastlagda i gällande planer. Där fastställs inte bara att husen skall stå kvar, utan där föreskrivs noggrant hur man får/skall förfara med varje enskild byggnadsdel. Man kan jämföra med saneringar i Sverige, där ett beslut om bevarande på intet sätt garanterar att man efter saneringen kan återfinna husets historiska tillkomstvillkor, dess uttryck och hantverkliga utförande, det vill säga allt det som främst motiverade ett bevarande.

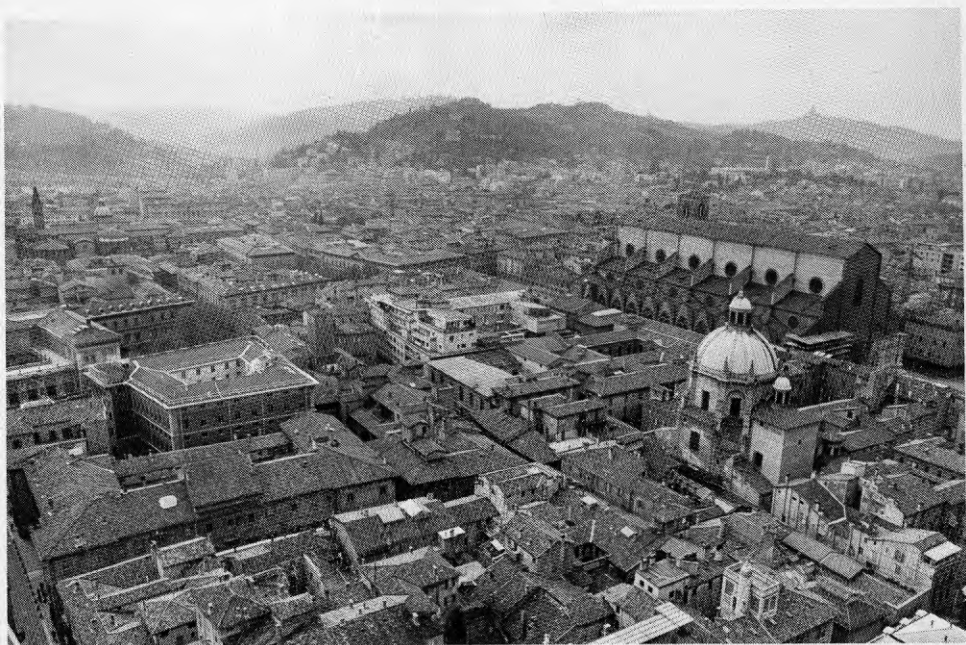
Den konkreta kopplingen mellan bostaden och de boende innebär att saneringen sker för att förbättra levnadsförhållanden för dem som bor i huset och inte för en anonym, bättre betalande bostadskonsument.

Offentliga debatter, möten mellan kommunens politiker och tjänstemän och stadsbefolkningen, samråd, diskussioner som kontinuerligt försiggått sedan slutet av 60-talet, har förankrat saneringsplanerna hos de boende. Det är deras erfarenheter och önskemål som har legat till grund för förändringarna. Efter saneringen - under vilken de boende evakuerats inom kvarteret för att man inte skall bryta det sociala nätverk inom vilket varje

individ lever - upplåts bostäderna till hyror som är relaterade bl a till de boendes inkomst för att alla skall kunna flytta tillbaka. Detta är den logiska konsekvensen av en politik, där vinstintresset kopplats bort för boendet, där bostaden ses som en social rättighet och inte som en vara. Och där man, sist men inte minst, har tagit bort det gamla likhetstecknet mellan de två begreppen: *att äga mark* i staden, och *att ha rätt att göra vad man vill* med den.

Drygt 700 restaurerade lägenheter och ca 120.000 m² lokaler för stadsdelsaktiviteter, kulturella centra, daghem och studentbostäder är inte något överväldigande resultat i kvantitativa termer av sex års sanering. Men det får större betydelse om man tänker på att denna sanering har räddat delar av den historiska stadskärnan, ett kulturellt kapital som kollektiviteten har återvunnit. Det har skett i Bologna, men man måste komma ihåg att vad som genomförts där är det första resultatet av en lång period av debatt och studier, som har berört många europeiska städer. Det sägs att erfarenheterna från Bologna inte kan upprepas någon annan stans. Men stadens kommunala tjänstemän har inte använt sig av några speciella lagar eller undantag, utan de har utnyttjat i Italien allmänt gällande lagar och finansieringsmöjligheter. Metoden och idéerna bakom hela saneringsprocessen kan utan vidare överföras till andra städer både inom och utom Italien, om bara viljan finns.

Affischens text i översättning:

Kommunen i Bologna har sedan 1969 förbjudit rivningar i hela den historiska stadskärnan för att hejda det fortlöpande förfallet från byggnadsspekulationens sida. Även om rivningsstoppet formellt kan garantera fortbeståndet av de historisk-kulturella aspekterna hos den gamla bebyggelsen är det inte i sig tillräckligt för att garantera att de gamla husen i fortsättningen används för sina tidigare ändamål. I praktiken äger alltför ofta följande, schematiskt uppställda, process rum:

1. Gradvis förfall av byggnaden som följd av total brist på underhåll
2. De boende avlägsnas; genom att erbjudas svarta pengar för att avstå från sina kontrakt, genom vräkningar, genom att de hotas med att det föreligger risk för ras e dyl, etc.
3. Sanering
4. Byggnaden tas i bruk för helt förändrade funktioner som kontor, service, lyxbostäder ...

Denna process styrs ofta av entreprenadföretag som köper upp husen billigt från de tidigare små fastighetsägarna. För de familjer som sålunda avlägsnas från den historiska stadskärnan betyder detta att de

- måste söka sig en ny bostad i ytterområdena
- får en betydligt högre hyra
- hamnar i en helt förändrad och försämrad livsmiljö
- förlorar vänner och grannar, och blir isolerade genom svårigheten att i ett slag skapa nya sådana relationer
- tvingas betala i tid och pengar för transporter

Affischer om PEEP-planen som mötte oss vid vårt första besök i Bologna våren 1975 och som berättar att man nu färdigställt de första "evakueringshusen" i San Leonardo.

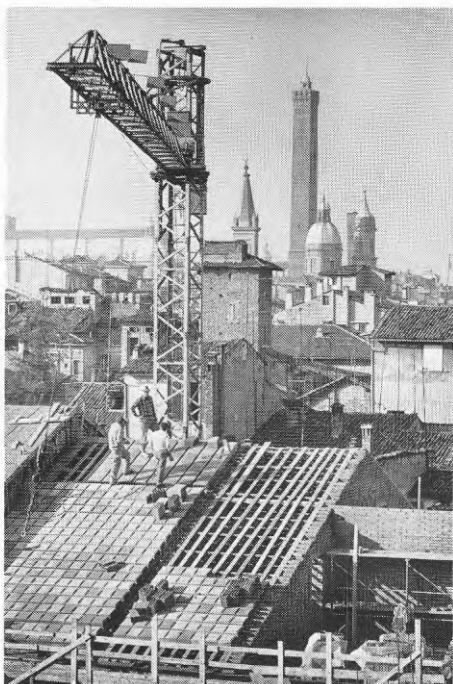
Hörnet av via San Vitale och via San Leonardo i maj 1975, och i juli 1976.

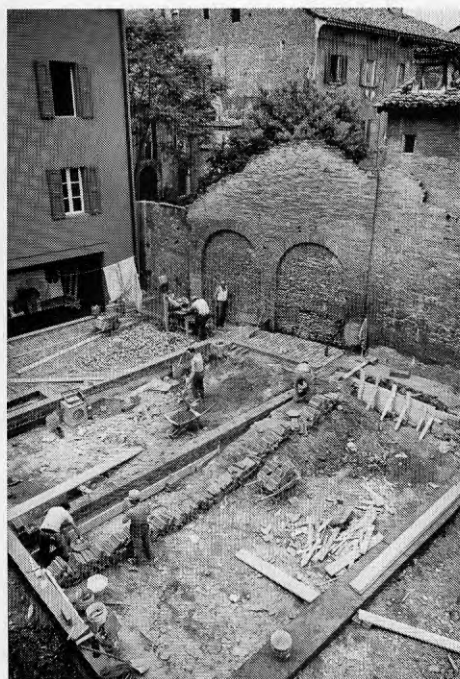
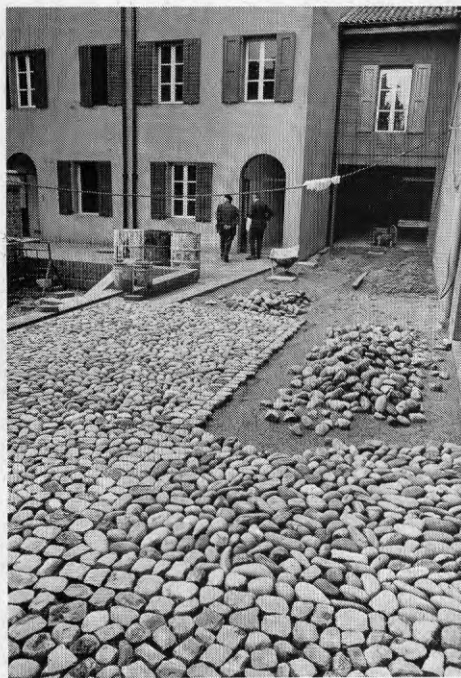
Comparto San Leonardo där man började arbetena 1974 består av fyra kvarter med relativt homogen bostadsbebyggelse. En del av kvarteret längs via San Leonardo bombades under andra världskrigen och har legat obebyggt sedan dess. På dessa tomma tomter byggdes evakueringshus med början 1974: case parcheggi "parkeringshus" eller case alberghi per alloggi a rotazione, "rotationsbostäder".

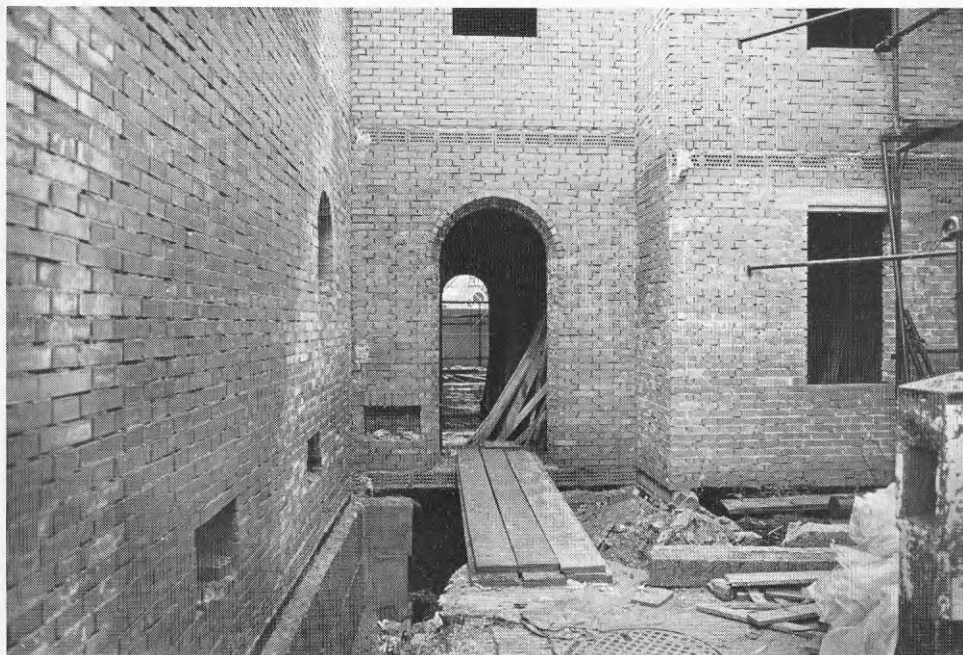
De först färdigställda husen började man flytta in i under våren 1975. Arkitekturen i dessa case parcheggio tar upp grundläggande drag i de befintliga byggnaderna i detta parti av Bologna. Längs gatan löper en arkad - de smala husen avspeglar de ursprungliga tomtföretsättningarna.

*De nya husen är byggda i varierande höjd och med olika utsträckningar inåt gårds-
sidan. De är dock uppbyggda efter en gemensam grundplan, baserad på de noggranna
typologistudier som utförts på hela den gamla bebyggelsen.*

Gårdarna innanför de först byggda husen plattsätts eller stenläggs enligt gamla metoder. Man markerar de ursprungliga tomtindelningarna och återuppför delvis de gamla skiljemurarna. Den halvt nedfallna muren mot granntomterna har fått ny avtäckning. Hyresgästerna tar hand om planteringarna.

Tegel är det gamla byggnadsmaterialet i Bolognas bostadshus. Det framställs i dag i samma format som under 1600-talet, vilket gör att de typologiskt riktiga formerna också är de naturliga. Valvöppningens halvrunda form är ett av de typiska historiska detaljer som man tar upp och för vidare. Längre bort längs via San Leonardo väntar de gamla nedslitna husen på att rustas upp.

Blomsterhandlarskan i via San Leonardo hade tidigare sin lilla butik i nr 30. Nu är butiken flyttad till nr 12 och hon bor i en enrumslägenhet i anslutning till butiken.

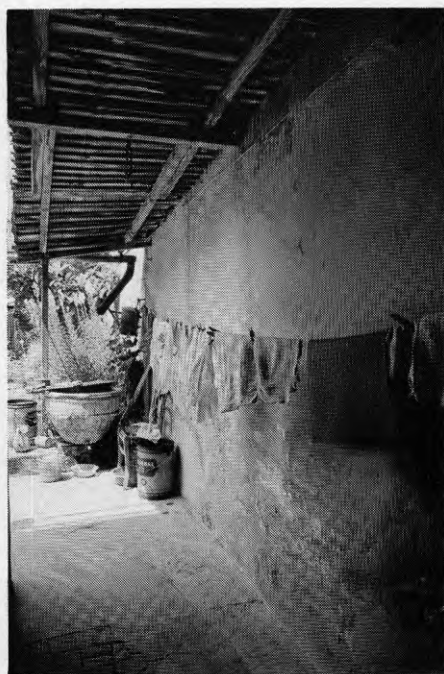
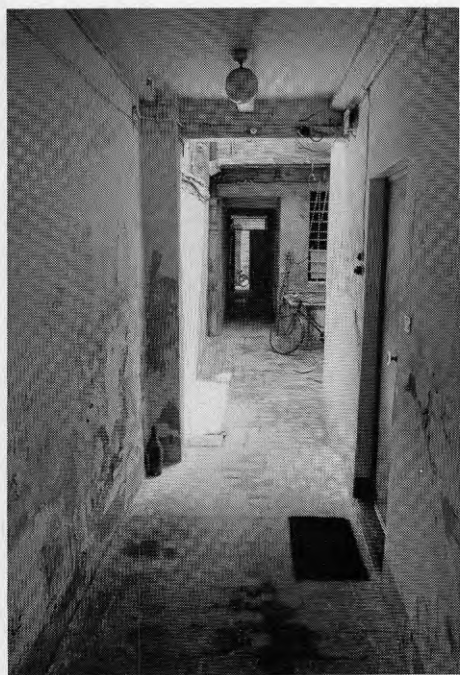

Signora Emma, 83 år gammal, var 1976 den äldsta invånaren i San Leonardo. Hon föddes 17 februari 1894 i Bologna, via San Leonardo 32 och bodde större delen av sitt liv i nr 28. Hösten 1975 flyttade hon med övriga hyresgäster därifrån till ett av de nyuppförda husen på via San Leonardo nr 12. Här fick hon en lägenhet om två rum, kök och bad. Hennes dörr mot trapphuset stod alltid öppen. Grannarna ovanpå, familjen Cavallini, kom med mat till henne på samma sätt som de hade gjort i många år. Signora Emma ville inte flytta tillbaka när nr 28 blev restaurerad utan stannade här, där hon trivdes bra.

Signora Emmas gamla bostad var så svårt nedgången att det enda man vid restaureringen kunde bevara var arkadpelarna och träbjälken som vilade ovanpå dem. Det hus som uppfördes blev likadant som föregående, bortsett från att det försågs med kök, badrum och centralvärme.

När man studerade den gamla staden fann man element som återkom och utvecklades under olika historiska epoker. Tomterna är smala och långa som följd av medeltida beskattningsregler. De är traditionellt bebyggda med arkad - rum - trapphus - rum - ljusgård - rum - trapphus - rum och med en trädgård längst inne i kvarters mitt.

En smal gång leder från gatan genom hela byggnaden in till den rikt bevuxna gården med odlingar av blommor och grönsaker.

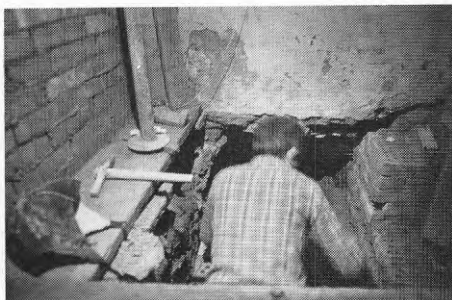
Via Fondazza nr 26, som till stor del beboddes av studenter, var tidigare i så dåligt skick att det måste stöttas provisoriskt. Dragsteget som höll samman gatu- och gårdsgasaderna användes ibland som tvättlina. Numera är huset helt restaurerat.

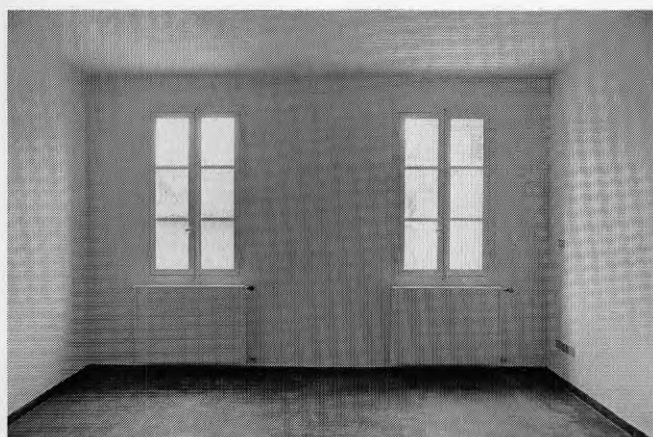
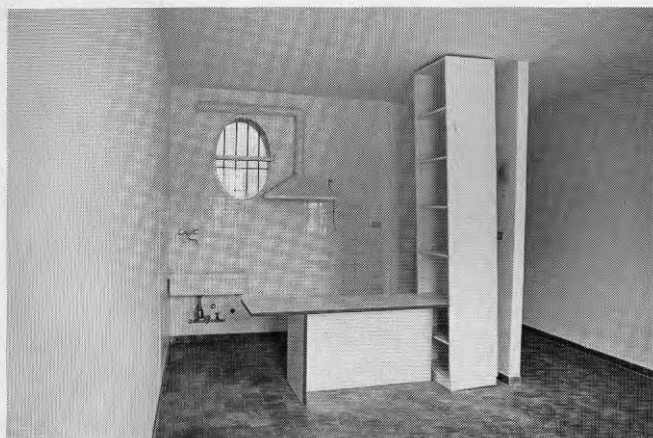

Senare tidens utbyggnader, så kallade superfetazioni, belastar ofta husets stomme på ett vanskligt sätt och tas bort vid ombyggnaden. Toaletter har många gånger hängts på husens fasader. När saneringen innebär att ordentliga hygienrum byggs inuti bostäderna blir den här typen av påbyggnader onödig.

Via Santa Caterina 45 och 47 ligger inom PEEP-planen och rymmer nio lägenheter. Ett exempel på restaurering där det enda man kunde bevara av det gamla huset var gatufasaden och de yttersta rummen mot gatan. Ombyggnadsarbetena påbörjades i maj 1975. Bilden är tagen från inre gården där man sparade så mycket man kunde av den befintliga vegetationen. I december 1975 var stommen uppförd. De nya bjälklagen är av trä i likhet med de bevarade delarna av husen. Husen var putsade i juli 1976 och under hösten flyttade man in. Husen låg direkt på marken utan isolering. Man måste därför bygga nya grunder, också under de gamla väggarna.

Bostadsstandarden i de ombyggda husen är densamma som i nya hus. Köken förses med spis, spiskåpa och diskbänk medan hyresgästen själv står för kylskåp och andra förvaringsskåp. Hygienrummen har toalettstol, bidé, handfat och dusch eller badkar. Rummens väggar är vita och golven är belagda med keramiska plattor som bonas. Centralvärme installeras.

Marisa Masini i den lägenhet på via Mirasole 22 i saneringsområdet Solferino, där hon, hennes man och deras fyra barn bodde i ett stort rum och kök. De flyttade härifrån till en renoverad lägenhet om fyra rum och kök på via Sant' Apollonia i San Leonardo.

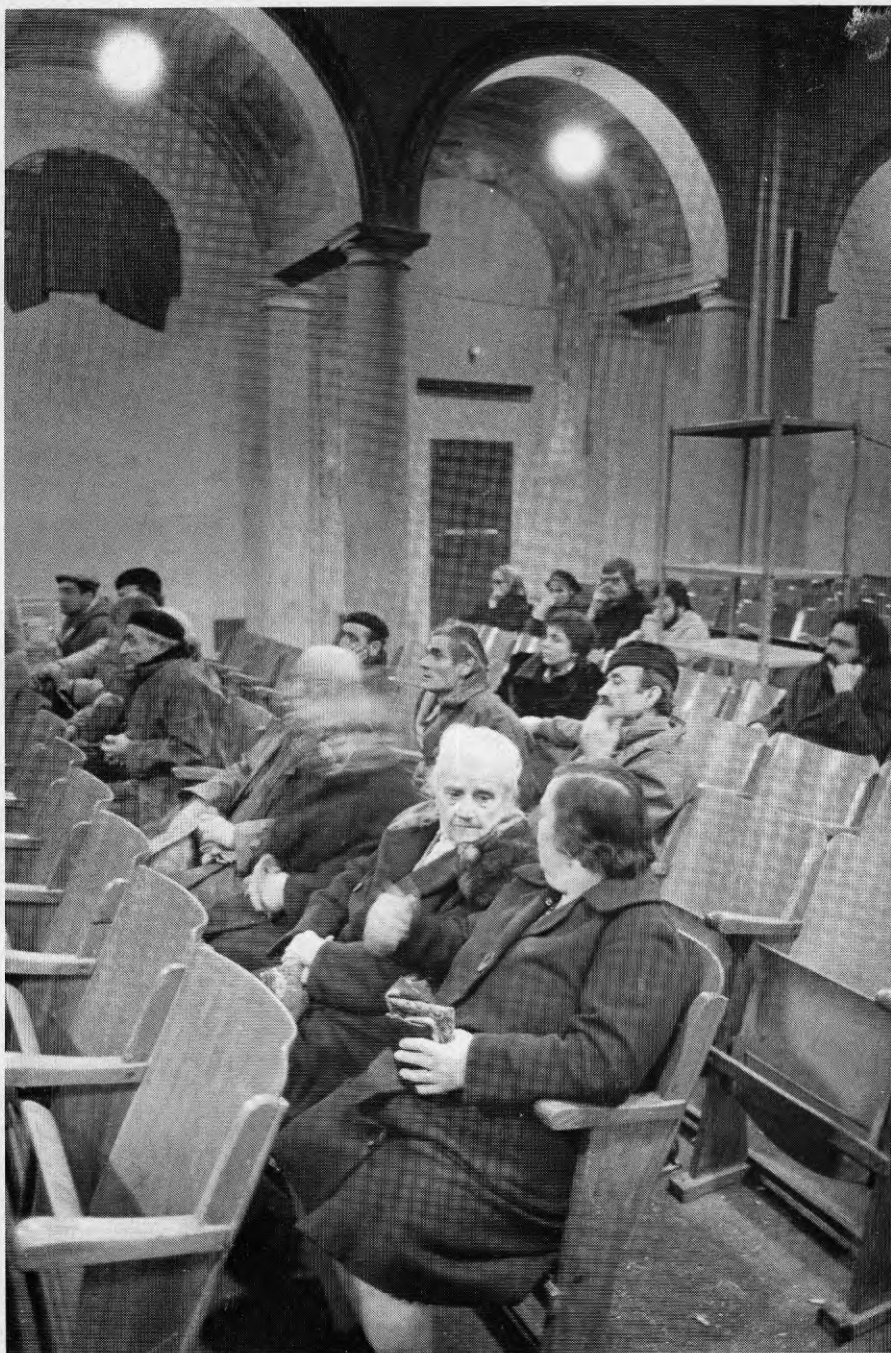
Klosteranläggningar och prästseminarier har dominerat Bologna sedan 1200-talet. Under motreformationen fanns ett 90-tal i användning. När Napoleon erövrade Bologna användes en del av dessa religiösa anläggningar som kaserner, stallar eller fängelser, medan andra revs. Överst gården till f.d. klostret Santa Orsola, som senare gjordes till Centro Civico för stadsdelen Imerio. Underst Collegio di San Luigi före restaureringen.

De tidigare klostren byggs nu successivt om för att rymma den sociala service som saknades i kvarteren. Gården till via Pietralata 43, stadsdelscentrum i kvarteret Malpighi. Anläggningen invigdes i juli 1976 och rymmer daghem, förskola, läkarstation, bibliotek, kvartersrådslokaler samt möteslokaler.

Klosteranläggningen Barracano i kvarteret Galvani innehåller nu daghem, bibliotek och samlingslokaler. Där har också kvartersrådet sina lokaler.

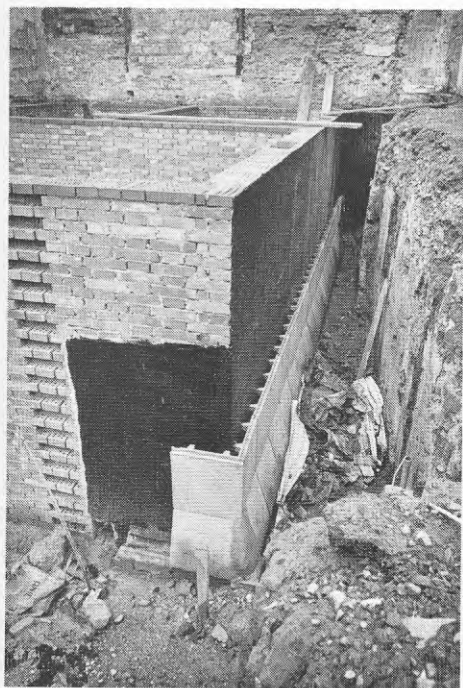
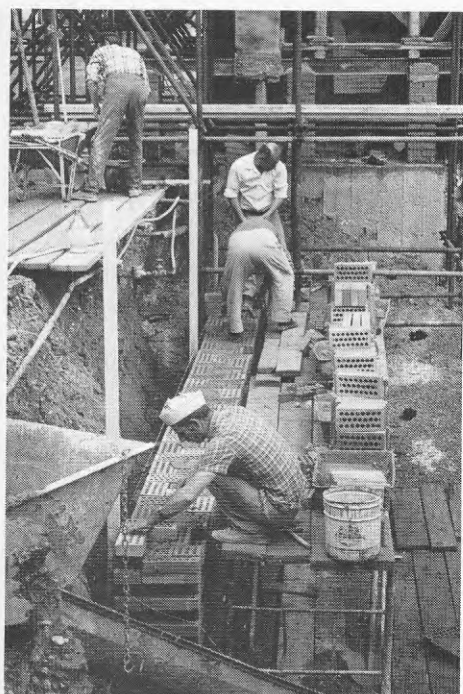
Signora Emma på ett av de många mötena med hyresgästerna inför saneringen i San Leonardo. Lokalen är en före detta kyrkobyggnad inom klostret Sant Orsola, numera stadsdelscentrum i quartiere Imerio.

Jesuiternas kyrka Santa Lucia som efter restaurering skall användas för konserter och teaterföreställningar.

De erfarenheter som man kan dra av arbetena i den historiska stadskärnan visar konkret de stora anpassningsmöjligheterna till dagens bostadstekniska krav som det traditionella byggandet äger. Man använder gamla material och tekniker även vid nybyggnad, och arbetet utförs till största delen för hand. Nya tekniker används där de är byggnadstekniskt och konstruktivt befogade.

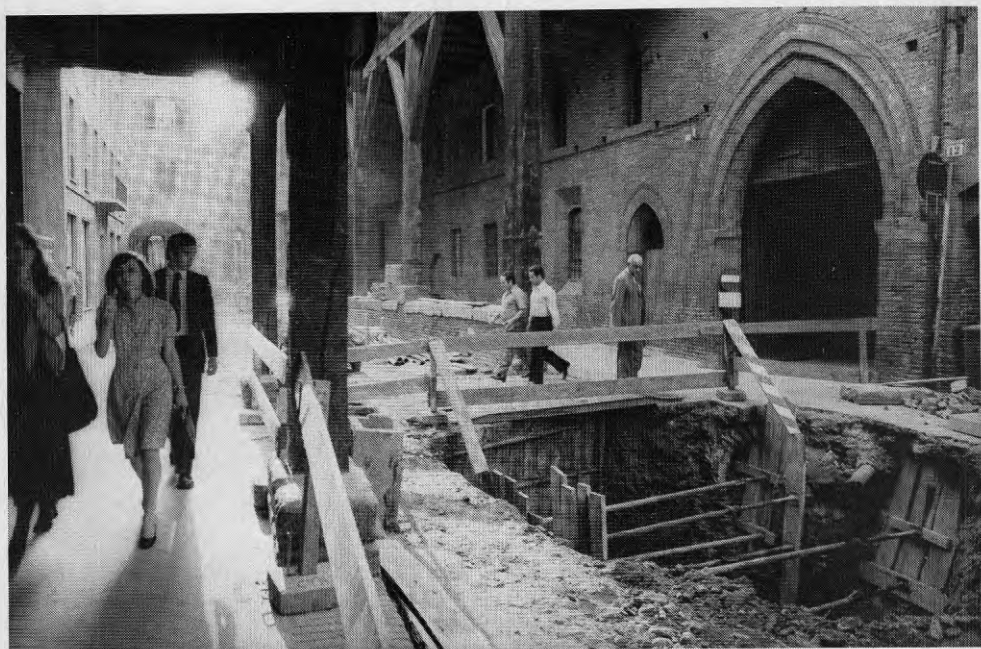
Man måste säkerställa erfarenheterna från äldre byggnadsmetoder i tid innan både byggnadstradition och yrkeserfarenhet har försvunnit. Yrkesutbildningen av byggnadsarbetare måste också innehålla undervisning och träning i de gamla byggnadsmetoderna, en kunskap som blir nödvändig framgent med de viktiga och omfattande uppgifter av bevarandekaraktär som skall genomföras.

Återanvändning av gammalt byggnadsmaterial är inte bara en viktig arkitektonisk och kulturell fråga utan har ofta stor ekonomisk betydelse. Det bevarade byggnadsmaterialet är i gott skick och ofta överlägset nytt material av samma typ.

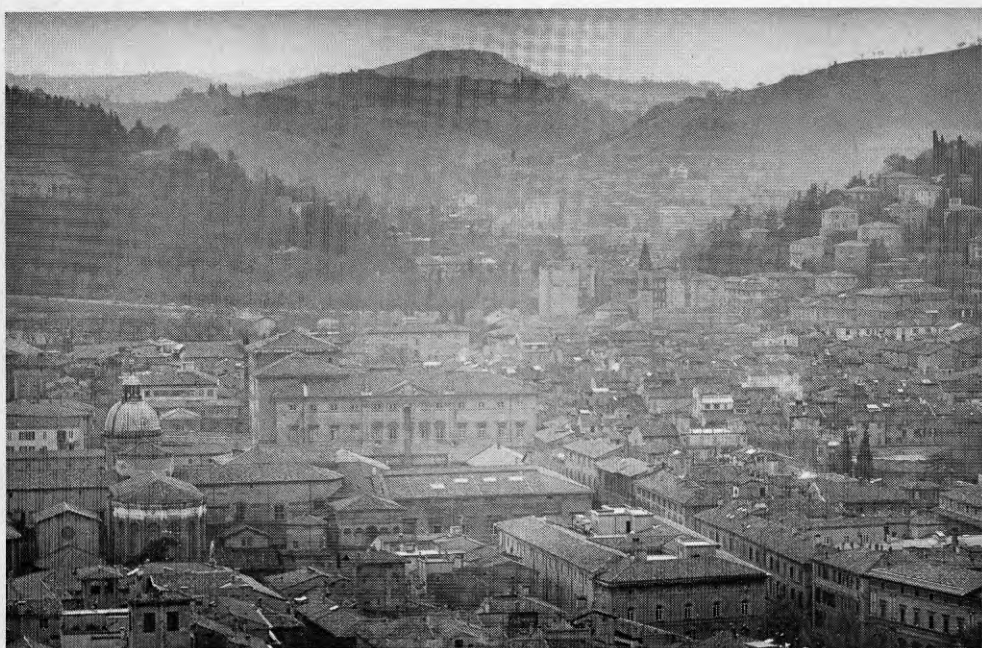

"Universitetssektionen av SUNIA (hyresgästorganisation), kommittén för inflyttade studenter, kallar till möte i kv. Malpighi. På dagordningen: bostäder och social service, normering av hyreskontrakt, utnyttjande av tomma bostäder."

*Bologna har alltid varit en stad för möten och samtal, konfrontation och syntes
- en stad som lever.*

Account

of

**Denna rapport hänför sig till forskningsanslag 790897-0
från Statens råd för byggnadsforskning till BOOM-gruppen
vid sektionen för arkitektur, KTH, Stockholm.**

R116: 1987

ISBN 91-540-4832-X

Statens råd för byggnadsforskning, Stockholm

Art.nr: 6707116

**Abonnemangsgrupp:
Y. Byggnadsfunktion**

**Distribution:
Svensk Byggtjänst, Box 7853
103 99 Stockholm**

Cirka pris: 63 kr exkl moms